

T.C.
ANAkkALE ONSEKİZ MART ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
ULUSLARARASI İLİŞKİLER ANABİLİM DALI

İRAN’IN ORTADOĞU’DA ETKİNLİK ARAYIŞLARI: DEVRİM İHRACI
POLİTİKASINDAN “Şİİ HİLALİ” SÖYLEMİNE

Yüksek Lisans Tezi

Hazırlayan
Muhammet Fatih Özkan

Tez Danışmanı
Yrd. Doç. Dr. Ruhi Güler

anakkale – 2013

TAAHHÜTNAME

Yüksek Lisans Tezi olarak sunduğum “İran’ın Ortadoğu’da Etkinlik Arayışları: Devrim İhracı Politikasından “Şii Hilali” Söylemine” adlı çalışmanın, tarafımdan, bilimsel ahlak ve geleneklere aykırı düşecek bir yardıma başvurmaksızın yazıldığını ve yararlandığım eserlerin kaynakçada gösterilenlerden oluştuğunu, bunlara atıf yapılarak yararlanılmış olduğunu belirtir ve bunu onurumla doğrularım.

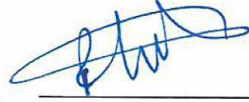
05/08/2013

Muhammet Fatih Özkan

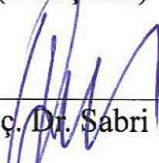

Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü'ne

**Muhammet Fatih Özkan'a ait "İran'ın Ortadoğu'da Etkinlik Arayışları:
Devrim İhracı Politikasından "Şii Hilali" Söylemine" adlı çalışma,
jürimiz tarafından Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalı,
YÜKSEK LİSANS TEZİ olarak oybirliği ile kabul edilmiştir.**

Üye Yrd. Doç. Dr. Ruhi GÜLER
(Danışman)

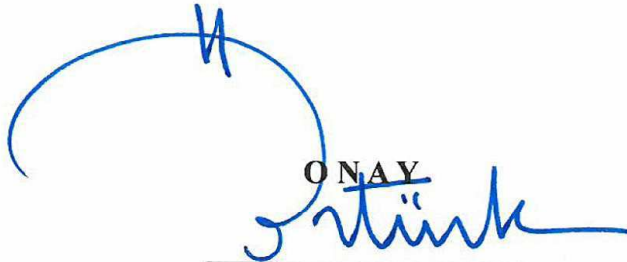

Üye Yrd. Doç. Dr. Sabri Sami TAN

Üye Yrd. Doç. Dr. Soner KARAGÜL

Tez No : 10005175
Tez Savunma Tarihi : 19.06.2013

ONAY
Doç. Dr. İbrahim Hakkı Öztürk
Enstitü Müdürü
12.06.2013

ÖZET

Bu çalışmanın temel konusu, İran'ın İslam devriminden günümüze kadar geçen süre zarfında Ortadoğu'daki etkinlik arayışlarıdır. İran İslam Cumhuriyeti liderleri, ülkelerinin Ortadoğu'da etkin bir güç olması hedefine, bölgede İran modeline benzer rejimler kurulmasıyla ulaşacağına inanmışlardır. Ancak, bu amaçla uygulamaya konan devrim ihracı politikası, İran'ı Irak'la sekiz yıl süren savaşa sürüklerken bölgesel anlamda herhangi bir rejim değişikliğine yol açmamış ve 1990'lı yıllarda ülkenin resmi bir politikası olmaktan çıkmıştır. İran'ın devrim ihracı yönündeki faaliyetlerinin daha çok Şii gruplar arasında karşılık bulması nedeniyle bu politika çoğu zaman mezhep eksenli değerlendirilmiş ve 2004 yılında "Şii Hilali" söylemi adı altında yeniden gündeme gelmiştir.

Irak'ta Şiilerin iktidara gelmesi ve bunların üzerinde artan İran nüfuzu, İran'ın Nusayri Suriye rejimiyle daha da gelişen ilişkileri ve İran destekli Hizbullah'ın İsrail karşısında zafer kazanması İran'ın mezhep eksenli bir politika izlediği iddialarını güçlendirmiştir. Bu dönemde İran'ın asıl gayesi, kendine yakın gördüğü gruplarla Ortadoğu'da Amerikan ve İsrail karşıtlığı temelinde bir ittifak oluşturmak ve bu şekilde bölgedeki etkinliğini arttırmaktır. Zamanla bu hedef daha çok fark edilmiş ve "Şii Hilali" söylemi önemini yitirmiştir. Arap Baharı sürecinde İran'ın Bahreyn ve Suriye'deki gelişmelere verdiği tepki, bu ülkenin yeniden mezhepçi bir politika izlemekle suçlanmasına neden olmuştur. Ancak, bu durum yine İran'ın bölgedeki etkin güç olma pozisyonu ile ilgilidir.

Anahtar Kelimeler: Ortadoğu, Devrim İhracı Politikası, Şii Hilali, Arap Baharı.

ABSTRACT

The main issue of this study is Iran's pursuit of efficiency in the Middle East during the period of the Islamic Revolution to the present day. The leaders of the Islamic Republic of Iran believed that with the establishment of the regimes who are similar to Iranian model in the region, Iran can reach the its goal of effectiver power in the Middle East. However, the policy of regime export, which had been put into practice with this aim, didn't lead any regime change while it was dragging Iran into a war with Iraq for eight years. In the end it has ceased to be an official policy of the country in the 1990s. The policy of regime export was mostly reviewed as sect oriented because the activies through this policy had an influence among Shia groups and renewed under the name of "Shia Crescent" discourse in 2004.

The Shiites' accession to power in Iraq and the increasing Iranian influnce on them, further developing relations of Iran with the Nusairi Syrian regime and Iranian-backed Hezbollah's victory against Israel reinforced the claims of that Iran seeks a policy of secterian axis. The main purpose of Iran in this period is that forming an alliance with the groups, which were seen close to Iran, on the basis of opposition to the U.S and Israel and inreasing its influence in the Middle East in this way. By the time, this goal was realized and the discourse of "Shia Crescent" lost its importance. Iran's response to the developments in Bahrain and Syriain led to reaccusing of this country as seeking of secterian policy again in the process of Arab Spring. However, this condition is also related with the position of Iran's being effective power in the region.

Key Words: The Middle East, Policy of Revolution Export, Shia Crescent, Arab Spring.

ÖNSÖZ

2010 yılının son aylarından itibaren Tunus'ta başlayıp etkisini birçok bölge ülkesinde hissettiren ve “Arap Baharı” olarak adlandırılan köklü değişim ve dönüşüm süreci, genel olarak Ortadoğu siyasetinde de önemli kırılmalara yol açmıştır. Aradan geçen yaklaşık iki buçuk yıllık zaman dilimine rağmen sürecin etkileri hala devam etmekte, yaşanan gelişmeler karşısında hem büyük güçler hem de bölge ülkeleri net bir tutum takınmakta zorlanmaktadırlar. Bu ülkeler arasında yer alan İran'ın Arap Baharı'nda meydana gelen olaylara yaklaşımı, ayrıca dikkat çeken hususlardan biridir. Özellikle Suriye ve Bahreyn'deki gelişmelere karşı benimsediği tutum, mezhep eksenli analizleri gündeme getirmiş ve İran'ın mezhepçi bir politika izlemekle suçlanmasına neden olmuştur.

Bu çalışma da, İran'ın Arap Baharı sürecinde benimsediği politikanın ne anlama geldiğini anlama kaygısıyla ortaya çıkmıştır. Bu sebeple 1979 yılında gerçekleşen İslam devrimi sonrası izlenen İran dış politikası incelenmiş ve bu ülkenin mezhepçi bir politika izlediğine dair iddiaların ilk kez Arap Baharı'nda dillendirilmediği görülmüştür. Devrimin ilk on yılında özellikle Ortadoğu'daki İslamcı hareketlerle devrim ihracı politikası çerçevesinde kurulan ilişkilerin daha çok Şii gruplar arasında yankı bulması, bu yakınlığın mezhebi temelde kurulduğu algısını oluşturmuştur. Yine 2003 yılından itibaren Irak'ta iktidara gelen Şiiler üzerinde artan İran nüfuzu, Nusayri Suriye rejimiyle gelişen ilişkiler ve İran destekli Hizbullah'ın artan popülaritesi İran'ı bir “Şii Hilali” oluşturmaya çalıştığı iddialarıyla karşı karşıya bırakmıştır. Bu nedenle devrim ihracı politikası ve “Şii Hilali” söylemleri etrafında kurulan ilişkilerin niteliği, İran'ın son dönem dış politika uygulamalarının daha iyi anlaşılması için bu çalışmanın temel konusu olarak belirlenmiştir.

Son olarak, bu meseleyi İran'ın Ortadoğu'da etkinlik arayışları bağlamında bir tez konusu haline dönüştürme noktasında beni cesaretlendiren ve yaptığım çalışmaları titizlikle inceleyerek değerli katkılarını sunan danışman hocam; Sayın Yrd. Doç. Dr. Ruhi Güler'e teşekkürü bir borç bildiğimi söylemem gerekir. Benim de bir mensubu olduğum Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi Biga İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Uluslararası İlişkiler Bölümü, bölüm başkanı Sayın Prof. Dr. Yücel Acer ve bölüm başkan yardımcısı Sayın Yrd. Doç. Dr. Soner Karagül hocalarımıza da; tezle ilgili araştırma sürecinde kolaylaştırıcı, yazma aşamasında ise motive edici katkılarından dolayı teşekkürlerimi sunuyorum. Ayrıca, bugüne kadar yaptığı fedakârlıklar için sevgili anne ve babama; gösterdiği sabır ve manevi desteği sebebiyle sevgili eşim Enise Özkan'a teşekkür ederim.

İÇİNDEKİLER

TAAHHÜTNAME.....	i
ÖZET	i
ABSTRACT	ii
ÖNSÖZ	iii
İÇİNDEKİLER.....	iv
KISALTMALAR.....	viii
GİRİŞ.....	1

BÖLÜM I

ORTADOĞU’DA KÜRESEL VE BÖLGESEL ETKİNLİK ARAYIŞLARI

1.1. Ortadoğu’da Etkinlik Çabalarının Nedenleri	6
1.1.1. Ortadoğu’nun Tarihi ve Kültürel Önemi	6
1.1.2. Ortadoğu’nun Stratejik Önemi	7
1.1.3. Ortadoğu’nun Ekonomik Önemi	8
1.2. Küresel Güçler ve Ortadoğu	10
1.2.1 Amerika Birleşik Devletleri	10
1.2.2. Çarlık/SSCB/Rusya Federasyonu	14
1.2.3. Çin Halk Cumhuriyeti	16
1.2.4. Avrupa Birliği	18
1.3. Bölge Ülkelerinin Ortadoğu’da Etkin Olma Çabaları	21
1.3.1. Mısır Arap Cumhuriyeti	22
1.3.2. Türkiye Cumhuriyeti	24
1.3.3. İsrail	27

BÖLÜM II

İRAN'IN ORTADOĞU'DA ETKİNLİK ARAYIŞINDA DİN FAKTÖRÜNÜ

ÖN PLANA ÇIKARAN SÜREÇ

2.1. Pehlevi Hanedanlığı'nın İktidarı.....	32
2.1.1. Rıza Pehlevi ve Modern Bir Devletin Ortaya Çıkışı	32
2.1.2. Muhammed Rıza Dönemi	34
2.1.3. Devrim Öncesi İran'da Muhalif Oluşumlar	39
2.1.4. İslami Devrim Süreci	41
2.2. Devrim Sonrası İran'da Yeni Yönetim Anlayışı	43
2.2.1. İran İslam Cumhuriyeti'nin Kurulması ve Yeni Anayasa	44
2.2.2. <i>Velayet-i Fakih</i> İlkesi	46
2.2.3. Devlet Yönetiminde Diğer Etkili Kurumlar	47
2.3. Devrim Sonrası Dış Politika Gelişmeleri.....	50
2.3.1 ABD Karşıtlığı	50
2.3.2. Bağlantısızlık	52
2.3.3. İran-İrak Savaşı.....	54

BÖLÜM III

İRAN'IN ORTADOĞU'DA DEVRİM İHRACI POLİTİKASI

3.1. Devrim İhracı Politikasını Hazırlayan Unsurlar	57
3.1.1. Genel Dış Politika Anlayışı.....	57
3.1.2. Devrim Anayasası ve İranlı Yöneticilerin Söylemleri	60
3.1.3. İç Etkenler	63

3.1.4. Dış Faktörler	66
3.2. Devrim İhracı Politikasının Başlıca Uygulama Alanları	68
3.2.1. Şii Nüfusun Çoğunluk Olduğu Ülke: Irak.....	69
3.2.2. Şii Nüfusun Azınlık Olduğu Ülke: Suudi Arabistan	74
3.2.3. Şii Nüfusun Yoğun ve Etkili Olduğu Ülke: Lübnan	77
3.2.4. Şii Nüfusun Az ve Etkisiz Olduğu Ülke: Türkiye.....	82
3.3. Ayetullah Humeyni Sonrası Dönemde Devrim İhracı Politikası	87
3.3.1. 1980’li Yıllarda Uygulanan Devrim İhracı Politikasının Sonuçları	88
3.3.2. Yeni Liderlerin Farklılaşan Dış Politika Anlayışı	91
3.3.3. Değişen Uluslararası Konjunktür	95
3.3.4. Devrim İhracı Politikasında Yeni Fırsat Alanları: Orta Asya ve Kafkasya.....	97

BÖLÜM IV

“Şİİ HİLALİ” SÖYLEMİ VE ARAP BAHARI BAĞLAMINDA İRAN’IN BÖLGESEL ETKİNLİK ARAYIŞLARI

4.1. “Şii Hilali” Söylemine Yol Açan Faktörler	102
4.1.1. ABD’nin Irak’a Müdahalesiyle Ülkede Şiilerin İktidara Gelmesi ve Yeni Yönetim Üzerindeki İran Nüfuzu	103
4.1.2. Suriye ile İttifakını Pekiştirmesi.....	107
4.1.3. İran Bağlantılı Hizbullah’ın Artan Popülaritesi	110
4.2. “Şii Hilali” Söyleminin Gündemden Düşmesi	113
4.2.1. İran Dış Politikasında Öne Çıkan Yeni Faktörler.....	113
4.2.2. İran- HAMAS İlişkileri: “Şii Hilali” Söyleminde Bir İstisna.....	117
4.2.3. ‘Şii Hilali’ Eksenindeki Şiiler ve İran	119
4.3. “Şii Hilali”ni Yeniden Tartışmaya Açan Bir Süreç: Arap Baharı	122

4.3.1. Tunus, Mısır ve Libya Devrimlerinde İran'ın Tutumu.....	123
4.3.2. Bahreyn'deki Ayaklanma Sürecinde İran	125
4.3.3. İran'ın Suriye'deki Halk Hareketlerine Yaklaşımı.....	127
SONUÇ	131
KAYNAKÇA.....	137

KISALTMALAR

AB	: Avrupa Birliği
ABD	: Amerika Birleşik Devletleri
AIOC	: Anglo-Iranian Oil Company (Anglo-İran Petrol Şirketi)
AKK	: Anayasa Koruyucular Konseyi
ASİ	: Avrupa Siyasi İşbirliği
AT	: Avrupa Topluluğu
BAE	: Birleşik Arap Emirlikleri
BM	: Birleşmiş Milletler
BOP	: Büyük Ortadoğu Projesi
BÖL.	: Bölüm
CENTO	: Central Treaty Organization (Merkezi Antlaşma Örgütü)
CIA	: Central Intelligence Agency (Merkezi İstihbarat Teşkilatı)
ÇEV.	: Çeviren
ÇHC	: Çin Halk Cumhuriyeti
DER.	: Derleyen
ED.	: Editör
EİÖ	: Ekonomik İşbirliği Örgütü
FKÖ	: Filistin Kurtuluş Örgütü
GSMH	: Gayri Safi Milli Hasıla
HAMAS	: Harakat al-Muqawama al-Islamiya (İslami Direniş Hareketi)
HAZ.	: Hazırlayan
İBDA-C	: İslami Büyük Doğu Akıncılar Cephesi
İİDYK	: Irak İslam Devrim Yüksek Konseyi
İİYK	: Irak İslam Yüksek Konseyi

İCP	: İslami Cumhuriyet Partisi
İKÖ	: İslam Konferansı Örgütü
KAP	: Küresel Akdeniz Politikası
KDP	: Kürdistan Demokrat Partisi
KİK	: Körfez İşbirliği Konseyi
KYB	: Kürdistan Yurtseverler Birliği
MC	: Milletler Cemiyeti
MK	: Müslüman Kardeşler
M.Ö	: Milattan Önce
M.S	: Milattan Sonra
NO.	: Numero/Numara
OPEC	: Organization of Petroleum Exporting Countries (Petrol İhraç Eden Ülkeler Teşkilatı)
PKK	: Partiya Karkerên Kurdistan (Kürdistan İşçi Partisi)
SAVAK	: Sazeman-e Etteleat ve Amniyat-e Kasver (İstihbarat ve Ulusal Güvenlik Teşkilatı)
SSCB	: Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği
S.	: Sayfa
ŞİÖ	: Şangay İşbirliği Örgütü
UAEA	: Uluslararası Atom Enerji Ajansı
VOL.	: Volume

GİRİŞ

Ortadoğu coğrafyası; tarihi ve kültürel derinliği, ekonomik önemi ve stratejik konumuyla dünyanın en önemli bölgelerinden biridir. Ortadoğu sınırları; farklı çıkarlar, kriterler ve bilimsel disiplinler doğrultusunda değişik şekillerde tanımlanır. En geniş anlamıyla bölgenin sınırları; güneyde Etiyopya, kuzeyde Türkiye, batıda Fas, doğuda Afganistan ve Pakistan'a kadar genişletilebilir.¹ 11 Eylül sonrasında uluslararası ilişkiler literatürüne giren Büyük Ortadoğu, Geniş Ortadoğu ve İslami Büyük Ortadoğu gibi kavramlarla,² Kafkasya ve Orta Asya'nın Müslüman ülkeleri de bu bölgenin içine dâhil edilmiştir.³ Bu çalışma da ise Ortadoğu sınırları dar anlamıyla kullanılacaktır. Buna göre Ortadoğu; batıda Mısır, kuzeyde Türkiye ve İran'ın yer aldığı, doğuda Umman Körfezi'ne, güneyde ise Aden Körfezi ve Yemen'i içine alan bölge olarak görülecektir.⁴ Ortadoğu coğrafyasında yer alan İran da birkaç bin yıllık geçmişi, derin kültürel birikimi ve kurumsallaşmış devlet geleneğiyle bölgenin en eski uygarlık merkezlerinden biri olarak karşımızda durmaktadır.

İran; tarih boyunca dil, kültür ve mezhep kimliğiyle yalnızca Ortadoğu'da değil Orta Asya, Kafkasya, Hint Alt Kıtası, Kuzey Afrika ve Anadolu'da yaşayan birçok grupla etkileşim haline geçebilme imkânına sahip olmuştur. Doğusunda Afganistan ve Pakistan, batısında Türkiye ve Irak, kuzeyinde Türkmenistan, Azerbaycan ve Ermenistan'la kara sınırına sahip olan İran, kıyıdaş ülkesi olduğu Hazar denizi vasıtasıyla Rusya ve Kazakistan'la da deniz bağlantısı sağlayabilmektedir. Ülkenin güneybatısında Basra Körfezi ve güneydoğusunda Umman Denizi yer alırken bu iki bölgeyi birbirine bağlayan ve dünya petrol ve sıvılaştırılmış doğalgaz akışının büyük bir kısmının sağlandığı Hürmüz Boğazı'nın iki yakasından birinde İran bulunmaktadır. Böyle bir jeopolitik konum, İran'ın belli dönemlerde onur kırıcı işgallere maruz kalmasına neden olmuşsa da İran'da iktidarı ele geçiren ve iç sorunları çözebilen tüm güçleri bulunduğu bölgede etkin güç olma arayışı içine sokmuştur. Bunlardan biri de M.S 226'da kurulan Sasani İmparatorluğu'dur.

Sasaniler döneminde İran Ortadoğu ve Kafkasların tek hâkim gücü haline gelmiştir.

¹ Osman Nuri Özalp, "Where is the Middle East? The Definition and Classification Problem of the Middle East as a Regional Subsystem in International Relations", *Turkish Journal of Politics*, Vol. 2, No. 2, Winter 2011, s. 9.

² Ibid. , s. 12.

³ Ibid. , s. 19.

⁴ Tayyar Arı, *Geçmişten Günümüze Orta Doğu Siyaset, Savaş ve Diplomasi*, MKM(Marmara Kitap Merkezi) Yayınları, Bursa 2008, s. 25.

Sasani yönetimi altında İran'ın sınırları M.S VII. yüzyılın başlarında, Irak, Ermenistan, Afganistan, Pakistan, Kafkasya, Orta Asya, Türkiye'nin doğusu, Suriye'nin doğusu, Arap Yarımadası, Mısır, Ürdün, Filistin ve Lübnan'ı da kapsayacak şekilde genişlemiştir.⁵ İran toprakları üzerinde kurulan bir diğer önemli güç de 16. yüzyılın başında kurulan ve Azerbaycan, Irak-ı Acem ve İran'ın hâkimiyetini ele geçirerek ülkede siyasi birliği yeniden tesis eden Safevi Devleti'dir.⁶ İran'ı yoğun bir biçimde Şiileştirme çabasına giren Safevi hükümdarı Şah İsmail'in en önemli hedeflerinden biri de Osmanlı devletini zayıflatarak Anadolu'da hâkimiyet kurmaktır. Bu hedefe ulaşmak için Bektaşî, Caferî ve Alevî olarak adlandırılan gruplardan faydalanmaya çalışmış ve bizzat kendi elleriyle yeşil sarıklı medrese hocalarını (Ahundılar) Anadolu'ya göndermiştir.⁷ İran'da kurulan devletlerin bölgenin en etkili güçleri haline gelmesi dolayısıyla İran'ın sahip olduğu tarihsel önemin yanı sıra bu ülkeyi günümüzde oldukça önemli kılan bir diğer unsur, zengin enerji kaynaklarıdır.

Dünya petrol rezervlerinin %10-15'ine, doğalgaz rezervlerinin ise %15-20'sine sahip olduğu tahmin edilen İran, bu anlamda dünyanın sayılı ülkelerinden biridir. İran'ı son zamanlarda dünya gündemine taşıyan diğer husus, ısrarla yürüttüğü nükleer faaliyetlerdir. İran, her ne kadar nükleer programını barışçıl amaçlarla yürüttüğünü savunsa da dünya kamuoyunu bu konuda ikna edememektedir. Eğer bu süreç, İran İslam Cumhuriyeti'nin nükleer silahlara ulaşmasıyla sonuçlanacak olursa, bu ülke dünyanın sayılı nükleer güçlerinden biri ve Ortadoğu'nun en etkili gücü olacaktır. Tarihsel olarak bakıldığında İran'da 1979 yılında gerçekleşen İslam devrimi sonrası ortaya çıkan ABD ve İsrail karşıtlığı, bunların yakın ilişki içinde olduğu bölge ülkelerine yönelik devrim çağrısı, Irak'la sekiz yıl süren savaşı ve İslami bir cumhuriyet deneyimini yaşaması dikkatleri bu ülke üzerine çekmiştir. İran'ın siyasal, toplumsal ve ekonomik yapısı, din adamlarının siyasetteki rolü, insan hakları meselesi, ülkedeki gençlik ve kadın hareketleri, İran müziği, sineması ve edebiyatının siyasetle imtihanı, ülke içindeki iktidar kavgası, seçim yarışları ve dış politika hamleleri üzerine de sayfalarca yayın yapılmıştır. Bu çalışmada ise; İran'ın İslam devriminden günümüze Ortadoğu'daki etkinlik arayışları ele alınacaktır.

1979 yılından gerçekleşen devrim sonrası kurulan İran İslam Cumhuriyeti'nin Ortadoğu'daki etkinlik arayışlarında kullandığı en etkili yöntem -rejim ihracı politikası

⁵ Ünal Gündoğan, *İran ve Ortadoğu*, Adres Yayınları, Ankara 2010, s. 34-35.

⁶ Osman G. Özgüdenli, *Ortaçağ Türk- İran Tarihi Araştırmaları*, Kaknüs Yayınları, İstanbul 2006, s. 28-37.

⁷ Hikmet Erdoğan, *Büyük Pers Düşüncesinden Zülfikar'ın Yumruğuna İran*, IQ Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul 2008, s. 147-148.

olarak da adlandırılan- devrim ihracı politikasıdır. Buradaki asıl hedef, 1970’li yılların ikinci yarısından itibaren güçlenmeye başlayan Sünni İslamcı hareketler ve bölge ülkelerinin genelinde dışlanmış durumda olan Şiiler aracılığıyla, Ortadoğu’da bir rejim değişikliği dalgası oluşturmaktır. Özellikle devrimin ilk on yılında oldukça aktif bir şekilde uygulamaya konan bu politika, uluslararası sistemi tamamıyla kusurlu bulan bir dış politika anlayışının neticesinde ve dünya üzerindeki tüm *müstekbir* (baskıcı, ezen) rejimleri devirme iddiasıyla yola çıkmıştır. Ancak, İran’ın giderek daha ağır basan Şii kimliği ve bu yönde yapılan İran karşıtı propaganda, İslam Cumhuriyeti’nin yaymaya çalıştığı devrimci mesajın Sünni İslamcılar arasında beklenen ölçüde karşılık bulmasını engellemiştir. Böylece devrim ihracı çabalarının yalnızca Şiiler arasında yankı bulduğu ve İran’ın -hiç de arzu etmediği şekilde- mezhepçi bir politika izlediği şeklinde bir tablo ortaya çıkmıştır.

Bu çalışmanın genelinde incelenecek olan temel husus, İslam Cumhuriyeti’nin Ortadoğu genelinde Şiilerle kurduğu ilişkilerin bu ülkenin mezhepçi tutumlarıyla mı yoksa bölgedeki etkinlik arayışlarıyla veya bölgede etkin güç olma çabalarıyla ilgili olup olmadığıdır. Burada, Ortadoğu’da etkinlik arayışları veya etkin güç olma çabaları derken kastedilen, bölge standartlarında hâkim güç olma uğraşıdır. Yani bölgede sözü dinlenen, attığı adımlar dikkate alınan, sorunları çözebilme yeteneğine sahip olan, önemli aktörleri belli çıkarlar etrafında toplayabilen, bölge halkları tarafından sempatiyle bakılan veya saygı duyulan ama en önemlisi lider olarak görülen bir ülke olmaktır. Ortadoğu’daki Sünni İslami hareketlerle veya Şii gruplarla kurduğu ilişkilerde bu hedefi benimseyen İran’ın bu yönde üç stratejisi olmuştur. İlki, bölgede müttefik rejimler kurmak; ikincisi, varolan müttefikleri güçlendirmek; sonuncusu ise mevcut düşmanları veya rakipleri zayıflatmaktır.

Ortadoğu, yalnızca İran’ın değil birçok küresel gücün ve diğer bölgesel güçlerin etkin olmaya çalıştığı bir coğrafyadır. Nitekim bölge, hem tarihi ve kültürel açıdan hem stratejik açıdan hem de ekonomik açıdan oldukça önemli bir konuma sahiptir. Tüm bu unsurlar, çalışmanın birinci bölümünde ayrıntılı bir biçimde yer alacaktır. Yine çalışmanın bu ilk bölümünde, İslam Cumhuriyeti’nin Ortadoğu etkin bir güç olma çabalarıyla karşılaştırma imkânı sağlayabilmesi için dört ayrı küresel gücün ve üç ayrı bölge ülkesinin, bölgede etkin olma arayışlarına da yer verilecektir. Bu küresel güçler; ABD, Rusya, Çin ve AB olarak sıralanırken, Mısır, Türkiye ve İsrail gibi bölge ülkeleri de bu bağlamda değerlendirme kapsamına alınacak aktörlerdir.

Çalışmanın ikinci bölümünde, İran’da İslam devrimi öncesi ve sonrasında yaşanan gelişmeler ele alınacaktır. Burada sırasıyla Şah Rıza Pehlevi ve oğlu Muhammed Rıza dönemleriyle İran’ı devrime götüren sürece ayrıntılı bir biçimde değinilecek, devrim sonrası İran’da kurulan İslam Cumhuriyeti’nin anayasal düzeni, sistemde rehberlik makamının ağırlığı ve ülkenin kurumsal yapısı ayrıntılı bir biçimde incelenecektir. Bu bölümde son olarak, ABD karşıtlığı, bağlantısızlık ekseninde gelişen dış politika uygulamaları ve İran-Irak Savaşı gibi gelişmelere değinilecektir. Bu bölümün en önemli yanı, İran’da Pehlevi hanedanlığı döneminde toplum üzerindeki nüfuzu yok edilmeye çalışılan ulemanın, Şah’a karşı nasıl muhalefetin merkezi haline geldiği ve devrime ne şekilde liderlik ettiğini gösterecek olmasıdır. Diğer yandan, devrim sonrası farklı fraksiyonlar arasında yaşanan güç mücadelesinde din adamlarının üstünlüğünü kabul ettirmesiyle İran’ın yeni yönetim anlayışında ve dış politikada nasıl bir role soyunduklarını gözler önüne serecektir. Özetle tüm bunlar, İran’ın Ortadoğu’daki etkinlik arayışlarında din unsurunun ön plana çıkaran sürecin dah iyi anlaşılmasını sağlayacaktır.

Üçüncü bölüm, İran dış politikasında devrim ihracını tüm yönleriyle ele alacaktır. Burada öncelikle devrim ihracı politikasının hayata geçirilmesinde tetikleyici unsurlar olarak görülen; genel dış politika anlayışı, devrim anayasası ve liderlerin söylemleri, iç ve dış faktörlere temas edilecektir. Daha sonra devrim ihracı politikasının sahaya nasıl yansıdığını görmek adına dört ayrı ülke değerlendirme kapsamına alınacaktır. Bu ülkeler, Şii grupların bulunduğu ülkelerdeki demografik ağırlığına göre dört farklı kategoride değerlendirilerek ele alınmıştır. Bunlar, Şii nüfusun; çoğunluk olduğu ülke Irak, azınlık olduğu ülke Suudi Arabistan, etkili ve yoğun olduğu ülke Lübnan, etkisiz ve az olduğu ülke Türkiye şeklinde sıralanmıştır. Bu bölümde son olarak, Ayetullah Humeyni sonrası dönemde devrim ihracı politikasının serencamına değinilecek ve bu yaklaşımın resmi düzeyde terkedilmesinin -istenilen sonucu alamama, lider kadroda yenilenme ve uluslararası konjonktürde meydana gelen değişim gibi- nedenleri incelenecektir.

Dördüncü bölümde, ilk olarak ABD’nin Irak’a müdahalesiyle ülkede Şiilerin iktidara gelmesi ve yeni Irak hükümeti üzerindeki İran nüfuzu, İran’ın Suriye ile ittifakını pekiştirmesi ve İran destekli Hizbullah’ın artan popüleritesi gibi “Şii Hilali” söylemine yol açan faktörlere değinilecektir. Bu söylemin zamanla gündemden düşmesini sağlayan yeni İran dış politika uygulama ve söylemleri, sünni HAMAS’la kurulan çok boyutlu ilişkiler ve Ortadoğu genelinde yaşayan Şiilerle İran arasındaki

inanç farklılıkları ve potansiyel sorunlar ele alınacaktır. Son olarak, Arap Baharı süreci, “Şii Hilali” söylemini yeniden tartışmaya açan bir süreç olarak değerlendirilecektir. Burada İran’ın Tunus, Mısır ve Libya devrimlerindeki tutumu ve özellikle İran’ın mezhepçi bir politika izlemekle suçlanmasına yol açan Bahreyn’deki ayaklanma sürecine ve Suriye’deki halk hareketlerine yaklaşımına da temas edilecektir.

Tüm bu unsurlar çerçevesinde bu çalışmada, İran’ın devrim sonrası Ortadoğu politikasının ardında mezhep temelli bir anlayışın mı yoksa reelpolitik kaygıların mı olduğu sorusunun cevabı aranacaktır.

BÖLÜM I

ORTADOĞU'DA KÜRESEL VE BÖLGESEL ETKİNLİK ARAYIŞLARI

1.1. Ortadoğu'da Etkinlik Çabalarının Nedenleri

Çalışmanın bu kısmında Ortadoğu coğrafyasının ne gibi tarihi ve kültürel öneme haiz olduğu, stratejik olarak nasıl bir konumda bulunduğu ve dünya ekonomisi için ne gibi bir anlam ifade ettiği şeklindeki meseleler sırasıyla ele alınacaktır.

1.1.1. Ortadoğu'nun Tarihi ve Kültürel Önemi

Bugünkü Ortadoğu sınırları içinde yer alan Mezopotamya, Anadolu ve Mısır, insanlık tarihi için ilklerin yaşandığı yerler olarak dikkat çekmektedir. Bunlara verilebilecek örnekleri şu şekilde sıralayabiliriz: Saban kullanımı, sulama sistemlerinin işlevsel hale gelmesi, kent yerleşimlerinin ortaya çıkması, metallerin ergitilmesi, çivi yazısının keşfi, yasaların yapılması, matematik ve astronomi gibi bilimlerin temellerinin atılması. Avrupalıların karanlık çağları olarak adlandırılan M.S. yaklaşık 7. yüzyıldan 13. yüzyıla kadar Ortadoğu; Arap- İslam devletlerinin egemenliği altında bilim, felsefe ve edebiyatın merkezi haline gelmiştir. Aynı zamanda Ortadoğu, kendi bünyesinde muhafaza ettiği antik çağın bilgi ve kültür birikiminin Rönesans Avrupası'na aktarılmasında önemli bir katkıda bulunmuştur.¹

Dinler tarihi açısından meseleye bakılacak olursa, Müslümanların ve Yahudilerin atası kabul edilen Hz. İbrahim'in bugünkü Irak'ın Ur kentinde doğduğu ve Ortadoğu coğrafyasının çeşitli bölgelerinde hayatını sürdürerek yine bu bölgede vefat ettiği görülür. Yine bilindiği üzere Hz. Musa ve Nasıriyeli İsa olarak da tanınan Beytüllaim doğumlu Hz. İsa, peygamberlik görevini Ortadoğu'da ifa etmiştir.² Son peygamber Hz. Muhammed de evrensel çağrısını dünyaya Ortadoğu sınırları içinde bulunan Arap yarımadasından duyurmuştur.

Ortadoğu; göçler, savaşlar ve ticari ilişkilerin önemli bir merkezi olduğundan bu bölge çeşitli kültürlerin hem mücadelelerine hem de farklı şekillerde kaynaşmalarına tanıklık etmiştir. Haçlı Seferleri örneğinde olduğu gibi iki ayrı dini; inançları ekseninde

¹ Garbis Altınöğlü, *Seçme Yazılar: Ortadoğu*, Belge Yayınları, İstanbul 2011, s. 9.

² Tayyar Arı, *Geçmişten Günümüze Orta Doğu...*, s. 26.

karşı karşıya getirirken, Moğol örneğinde bölgeyi kana bulayan silahlı bir güce zamanla kendi inanç ve kültürünü benimsetmeyi başarmıştır.³

Son olarak, insanlık tarihine önemli ölçüde etkide bulunan ve kaynağı Ortadoğu olan ilkler, Samuel S. Friedman'dan maddeler halinde özetlenebilir. 1-İnsan yapımı ateşli silah, 2-Hayvanların evcilleştirilmesi, 3-Neolitik (Cıralı taş) Devriminin başlaması, 4-İş bölümü, 5-Tekerleğin kullanımı, 6-İnce ve plastik sanatların gelişimi, 7-Kimliği saptanabilir şehirler, 8-Büyük mimari yenilikler, 9-İmparatorluklar, 10-Sistemik dinler, 11-Bilimsel çalışmalar, 12-Yazı.⁴ Özetle Ortadoğu; hem felsefe ve dinler tarihi, hem edebiyat ve kültür, hem de bilim ve teknik açısından dünya tarihinde ilklerin yaşandığı bir coğrafyadır.

1.1.2. Ortadoğu'nun Stratejik Önemi

Ortadoğu'nun stratejik öneminden bahsederken üzerinde durulan en önemli nokta bu bölgenin üç ayrı kıtanın kesişim bölgesinde bulunuyor olduğudur. Nitekim meseleye kara havzası açısından yaklaşıldığında bölgenin Asya'nın batısında, Avrupa'nın doğu sınırlarında ve Afrika'nın kuzey kısmında yer aldığını müşahade edilir.⁵ “Deniz havzaları açısından ele alındığında da, Akdeniz'in güneyi ve doğusu, Karadeniz ve Hazar'ın güney kıyıları bu bölgenin deniz hat sınırını oluşturmaktadır. Kızıldeniz ve Basra gibi iç deniz ve körfezler ise tümüyle bu bölgede yer almaktadır.”⁶

Ortadoğu, Mackinder ve Spykman gibi jeopolitik teorisyenlerin, “dünya adası” ve “rimland” gibi kavramlarla tanımladığı bir coğrafyadır. Bunların yanında Mahan da dünya imparatoru olmak için önemli deniz yollarının kontrolünü elinde bulundurmak gerektiğini savunur. Hürmüz, Babel Mendep ve Cebeli Tarık gibi boğazlar, Aden ve Süveyş gibi körfezlerin bu bölgede yer aldığı düşünülürse Mahan'ın tezine göre buraları kontrol eden devletin gücü sorgulanamaz.⁷

İngiliz Lord Montgomery ve Alman Erwin Rommel'in II. Dünya Savaşı sırasında Ortadoğu topraklarında çarpışmasından çok daha uzun yıllar önce büyük İmparatorluklar veya onların kurucuları bölgenin stratejik önemini farketmişlerdir. III. Thutmose (Tuthmosis) ve Kadeş Prensi, Büyük İskender ve Darius, Antiochus ve Ptolemy, Romalılar

³ Ahmet Davutoğlu, *Stratejik Derinlik: Türkiye'nin Uluslararası Konumu*, Küre Yayınları, İstanbul 2004, s. 131.

⁴ Samuel S. Friedman, *A History of the Middle East*, McFarland&Company, Inc. , Publishers, Jefferson, North Carolina 2006, s. 22-27.

⁵ Ahmet Davutoğlu, *Stratejik Derinlik...* , s. 324.

⁶ Ibid.

⁷ Tayyar Arı, *Geçmişten Günümüze Orta Doğu...* , s. 27.

ve Parthılar, Aslan Yürekli Richard ve Selahaddin Eyyübi, Napolyon ve Palmerston, General Allenby ve Osmanlılar; Güneydoğu Asya, Avrupa ve Afrika'yı birbirine bağlayan bu hayati topraklar için savaşmışlardır.⁸

Soğuk Savaş döneminde Ortadoğu coğrafyası üzerinde var olan rekabet bölge-içi sıcak çatışma ihtimalini bir ölçüde de olsa zayıflatmıştır. Zira bölge ülkeleri arasındaki mücadele alanları büyük güçlerin stratejik hesapları çerçevesinde şekillenirken nükleer silahlara dayalı dehşet dengesi, Yıldız Savaşı senaryoları ve uzun menzilli füzelerin coğrafi sınırlamaları zorladığı ortamda Ortadoğu'nun stratejik öneminin azalmış olduğu gibi bir algı söz konusu olmuştur.⁹

Soğuk Savaş'ın sona ermesiyle birlikte bölge üzerindeki iki kutuplu tahakküm sona ermiş ve bölgesel güç unsurları ön plana çıkmaya başlamıştır. Buna uluslararası politikada ağırlığı artmaya başlayan diğer küresel güçlerin de bölgeye yönelik eğilimlerini de eklendiğinde Ortadoğu jeopolitiğinin klasik anlamda eski önemine sahip olmaya başladığını görülür. Bu durumun bir diğer sonucu da bölge üzerinde stratejik çıkar ilişkilerinin tekrar canlanması ve yerel unsurlar arasındaki çatışma eğiliminin artış göstermesi olmuştur.¹⁰

1.1.3. Ortadoğu'nun Ekonomik Önemi

Ortadoğu ekonomisinden söz ederken akla gelen ilk olgu petrol olacaktır ancak bölge ülkeleri daha farklı doğal kaynaklara da sahiptir. Buralarda çıkarılan başlıca madenler; bakır, çinko, kurşun, nikel ve magnezyumdur. Kuzey Afrika ülkeleri de katılacak olursa; uranyum zengini Cezayir'in aynı zamanda, İtalya ve Fransa'ya sıvılaştırılmış doğalgaz temin ettiği ve bu ülkede ABD'den daha çok kobalt ve manganezin üretildiğini söylemek gerekir. İran, petrolün yanında manganez ve tütün ihraç ederken, Ürdün Vadisi dünyadaki zengin fosfatın önemli bir kısmının üretildiği bir alandır. Yine bölge sınırları içinde yer alan Türkiye, dünyanın altıncı büyük tütün yetiştiricisiyken, krom üretiminde dördüncü sırada yer almaktadır.¹¹ Ortadoğu'daki toplam doğal gaz rezervi ise; %35 olarak tahmin edilmektedir.¹²

⁸ Samuel S. Friedman, *A History of the Middle East*, s. 4.

⁹ Ahmet Davutoğlu, *Stratejik Derinlik...*, s. 326.

¹⁰ Ibid.

¹¹ Samuel S. Friedman, *A History of the Middle East*, s. 4.

¹² Tayyar Arı, *Geçmişten Günümüze Orta Doğu...*, s. 27.

Motorlu araçların özellikle de arabanın keşfinden beri petrolün önemi her geçen gün artarken petrol; kimyasal ürünlerde, elektrik üretiminde ve ulaşımda da temel yakıt malzemesi olarak kullanılmaktadır.¹³ Petrolün kullanım alanları her geçen gün daha da çok gelişirken Ortadoğu, mevcut petrol üretimi ve sahip olduğu rezervlerle dikkatleri üzerine çekmeye devam etmektedir. Nitekim bu bölge, dünyanın dört büyük petrol merkezinden biri olma özelliğini korumaktadır. Son yapılan araştırmalara göre, dünya petrol rezervlerinin yaklaşık %62'si Ortadoğu'da bulunmaktadır. Petrol üretimine baktığımızda ise, Ortadoğu, 1974 yılında yaklaşık olarak %38 oranında bir paya sahipken bu oran 2005 yılında %31'e düşmüştür. Buna rağmen petrol üretiminde bölge, bu alandaki liderliğini korumakta ve her geçen gün üretim miktarını arttırmaktadır.¹⁴

Ortadoğu petrolü, bölge ülkelerince ilk kez 1973'teki Arap-İsrail savaşıyla birlikte siyasal bir araç haline gelmiştir. Bu dönemde -ABD'nin İsrail yanlısı duruşuna karşı çıkan Arap ülkelerinin çoğunluğunu oluşturduğu - OPEC üyeleri, üretimi kısmış ve fiyatları %17 oranında arttırmıştır.¹⁵ Bu fiyat artışı ise sürekli katlanmış ve en sonunda 1973 Aralık ayında 14 dolar olan petrolün varili, 1990'ların sonuna doğru 90 dolara yükselmiştir. Yine bu dönemde üretici ülkeler, ülkelerindeki petrol işletmelerini millileştirme yoluna giderek başta ABD olmak üzere diğer Batılı ülkeleri ciddi sıkıntılara sokmuş ve bu ülkeleri alternatif çözümler aramaya zorlamıştır.¹⁶

Bir diğer konu da, 20. yüzyıl boyunca Ortadoğu ülkelerinin ithalat oranlarında Batı ülkelerinin ağırlığı yani Ortadoğu'nun aynı zamanda bu ülkeler için önemli bir pazar haline gelmesidir.¹⁷ Nitekim dünya silah ithalatının %75'inin Ortadoğu ülkeleri tarafından yapılmakta¹⁸ ve bu silahların -Çin ve Rusya gibi istisnalar olsa da- önemli bir kısmı AB ülkeleri ve ABD'den satın alınmaktadır. Son olarak belirtmek gerekir ki "Ortadoğu'daki finansal piyasalar da tamamen Batı tarafından domine edilmektedir."¹⁹

¹³ John King, *Oil in the Middle East*, Raintree Publishers, Oxford 2006, s. 6

¹⁴ Levent Gökdemir, "II. Gulf War, USA, Great Middle East Project and Turkey", *Journal of Academic Research in Economics*, Vol. 1, No. 3, December 2009, s. 273-274.

¹⁵ Samuel S. Friedman, *A History of the Middle East*, s. 13.

¹⁶ Fred Halliday, *The Middle East in International Relations: Power, Politics and Ideology*, Cambridge University Press, New York 2006, s. 273.

¹⁷ Ilan Pappé, *The Modern Middle East*, Routledge: Taylor&Francis Group, New York 2010, s. 46.

¹⁸ Tayyar Arı, *Geçmişten Günümüze Orta Doğu...*, s. 27.

¹⁹ Ilan Pappé, *The Modern Middle East*, s. 46.

1.2. Küresel Güçler ve Ortadoğu

Ortadoğu, birçok dönemde dış güçlerin kendi arasındaki kuvvetler dengesine adapte edilmeye çalışılmıştır. Bu durum İngiltere ve Fransa'nın hâkim güç olduğu kolonyal çağda da, ABD ve Sovyetler Birliği arasında şiddetli rekabetin yaşandığı Soğuk Savaş döneminde de yaşanmıştır.²⁰ Burada bahsedilecek olan küresel güçlerin belirlenmesinde *Küresel Güçler*²¹ kitabı bir esin kaynağı olmuştur. Aşağıda söz edilen ülkelerin Ortadoğu ülkelerinin her biriyle farklı dönemlerde çeşitli ilişkileri olmuştur. Burada daha çok bu güçlerin bölgede etkin olabilmek için ne gibi çabalar gösterdiklerini açıklanmaya çalışılacaktır.

1.2.1 Amerika Birleşik Devletleri

ABD'nin Ortadoğu ilgisi, 1920'li yıllarda petrolün öneminin daha iyi anlaşılması ve buna paralel olarak Amerikan petrol şirketlerinin bölgedeki petrol ayrıcalıklarından pay kapma yarışına dâhil olmalarıyla beraber başlamıştır.²² Ancak, ABD'nin Ortadoğu politikası II. Savaş sonrası, Stalin birliklerini İran'dan çekme noktasında belirsiz bir yaklaşım benimsemesiyle farklı bir boyuta taşınmıştır. Bu olay ABD'yi Ortadoğu'da bir Sovyet tehdidi bulunduğu inandırmış, buna karşı bir hamle olarak da başkan Truman hem İran'la hem de Türkiye ilişkileri geliştirmenin yollarını aramaya başlamıştır. [Truman Doktrini de bu yönde atılmış en önemli adımdır.] Truman'ın Ortadoğu politikasındaki diğer önemli adımları da 1947'deki BM Filistin taksim planında İsrail'in yanında durmak ve 14 Mayıs 1948'de kuruluş ilanından 11 dakika sonra İsrail Devleti'ni tanımak olmuştur.²³ Böylece petrol politikasına ek olarak ABD, Ortadoğu'da etkin bir güç olmak için Sovyet tehlikesi ve İsrail Devleti'nin durumu ile yakından ilgili olacaktır.²⁴

1950'lerde ABD Eisenhower yönetiminde, ilk olarak İran petrolünü millileştiren başbakan Muhammed Musaddık'ı koltuğundan ederek, İran petrolünün çıkarımında İngilizlerle birlikte imtiyaz sahibi olmuştur. Daha sonra 1956'da Süveyş kanalını millileştiren Mısır'a saldıran İsrail, Britanya ve Fransa üçlüsüne bu tavırlarından

²⁰ Samuel Bar, "America's Fading Middle East Influence", *Policy Review*, April&May 2011, s. 41.

²¹ Fatma Sel Turhan (ed.), *Küresel Güçler*, Küre Yayınları, İstanbul 2005.

²² Tayyar Arı, *Irak, İran, ABD ve Petrol*, Alfa Yayınları, İstanbul 2007, s. 203.

²³ Pierre Tristram, "The U.S. and the Middle East Since 1945: A Guide to Mideast Policy from Harry Truman To George W. Bush", *About.com*, <<http://middleeast.about.com/od/usmideastpolicy/a/me070909b.htm>> (07.03.2013).

²⁴ Tuğçe Ersoy Öztürk, "Yeni Dönem Türkiye-ABD İlişkileri: Fırsatlar ve Riskler", *TASAM*, Stratejik Rapor No: 48, 2011, s. 19.

vazgeçmeleri konusunda baskı yaparak bu krizi sonlandırmıştır.²⁵ ABD'nin Ortadoğu politikasında bu dönemin simgesi haline gelen girişim ise Eisenhower'ın kendi adıyla 1957 yılında yayınladığı doktrin olmuştur. Eisenhower Doktrini, Ortadoğu ülkelerine askeri ve ekonomik yardımın yanında komünist ideolojiye sahip bir ülkeden gelecek silahlı saldırıya karşılık, talep edilirse Amerikan silahlı kuvvetlerinin doğrudan yardımını vaat etmiştir.²⁶

1963'te ABD başkanlık koltuğuna oturan Johnson, öncelikle Vietnam meselesine eğilmiş ancak 1967'deki 6 gün savaşıyla tekrar Ortadoğu'ya odaklanmak durumunda kalmıştır. Mısır, Suriye ve Ürdün'ün hamlesinden önce saldırıya geçen İsrail, Gazze Şeridi, Sina Yarımadası, Batı Şeria ve Golan tepelerini ele geçirmiştir. Söz konusu ülkelerin müttefiki konumunda olan SSCB, İsrail'in daha da ileri gitme tehdidine karşılık, bu ülkeye saldırı başlatacağına dair verdiği gözdağı, ABD'yi harekete geçirmiştir. Altıncı filoyu alarm durumuna geçiren Johnson, yaptığı baskıyla İsrail'i 10 Haziran 1967'de ateşkes antlaşmasını imzalamaya ikna etmiştir.²⁷

1969'da ABD'nin yeni başkanı olan Nixon'un 1970 yılında yayınladığı doktrinde "ABD'nin bölgesel çatışmalara doğrudan müdahale etmeyeceği, bunun yerine askeri ve ekonomik yardım yapacağı"²⁸ ifade edilmiştir. Bu dönemde ABD Ortadoğu'daki çıkarlarını, iki bölgesel müttefiki olan İran ve Suudi Arabistan'ı daha çok silahlandırarak ve bu ülkeler arasında diyalogu artırarak korumaya çalışmıştır.²⁹ 1970'li yıllar yine bir Arap-İsrail savaşına tanıklık etmiş, ABD yine İsrail'in arkasında durmuş fakat bu sefer, Arap ülkelerinin petrol ambargosuna maruz kalmıştır. Jimmy Carter'ın başkanlığı ise; Ortadoğu politikası hem bir zafer hem de bir hüsrani aynı anda bünyesinde barındırmaktadır. 1978 Camp David Sözleşmesi sonucu 1979'da Mısır ve İsrail arasında imzalanan barış antlaşmasında Başkan Carter, arabulucu rolüne soyunmuş ve kendi açısından diplomatik bir zafer kazanmıştır. Carter'ın belki de başkanlığı kaybetmesine yol açan sorun ise 1979'daki İran İslam Devriminden sonra bu ülkeyle yaşanan rehine krizi olmuştur.³⁰

1981'de ABD başkanı olan Ronald Reagan'ın temel politikası, Sovyetler Birliği'nin genişlemesine engel olmaktır. Dünyadaki birçok bölge gibi Ortadoğu'da iki süper gücün

²⁵ Pierre Tristam, "The U.S. and the Middle East...".

²⁶ Tayyar Arı, *Irak, İran, ABD ve Petrol*, s. 245-246.

²⁷ Pierre Tristam, "The U.S. and the Middle East...".

²⁸ Zafer Akbaş, "ABD'nin Ortadoğu Politikalarının Sürdürülebilirliği ve Ortadoğu'da Güç Müadelesi" , *History Studies*, ABD ve Büyük Ortadoğu İlişkileri Özel Sayısı 2011, s. 2.

²⁹ Tayyar Arı, *Irak, İran, ABD ve Petrol*, s. 249.

³⁰ Pierre Tristam, "The U.S. and the Middle East...".

mücadele alanı olduğunda Reagan, öncelikle bölgedeki birçok müttefik ülkeye ekonomik yardım ve silah transferi yapmıştır. Carter'ın Körfez'in güvenliğini sağlamak ve ABD'nin bölgedeki petrol odaklı çıkarlarını korumak amacıyla oluşturduğu Çevik Kuvvet'i de devam ettiren Reagan yönetimi, bu silahlı gücün bütçesini arttırmış ve görev tanımını daha net bir şekilde ortaya koymuştur.³¹ Soğuk Savaş'ın sona ermesiyle yeni dönemin etkileri Körfez Savaşı ile bölgede hızlı bir şekilde hissedilmeye başlamıştır. Saddam Hüseyin'in Kuveyt'i işgaline karşı harekete geçen George H. Walker Bush başkanlığındaki ABD, BM şemsiyesi altında Irak'ı Kuveyt'ten çıkarmıştır. Körfez Savaşı esnasında bölge ülkelerinden aldığı desteği devam ettirmek isteyen ABD, İsrail'deki Likud hükümetini barış görüşmelerine zorlamış ve 1991'de Madrid Konferansı bu amaçla toplanmıştır. Buradan istenen sonuç alınamayınca da 1993'te Norveç aracılığıyla Oslo görüşmeleri başlatılmış fakat istenen ilerleme sağlanamamıştır.³²

Clinton döneminde ise ABD, çifte kuşatma politikasıyla bölgedeki hedeflerini tehdit ettiğini düşündüğü İran ve Irak'ı Soğuk Savaş döneminde olduğu gibi birbirine karşı kullanmayı terk ederek ikisini birlikte karşısına almıştır. ABD, Irak'ı BM şemsiyesi altında bir takım yaptırımlara maruz bırakıp egemenlik haklarını zedeleyici adımlar atarken, İran'a dönük bu tür hamleleri kendi inisiyatifıyla hayata geçirmiştir. Ancak Irak'a yönelik yaptırımlar zamanla desteğini yitirirken, İran'la ilgili yaptırımlar zaten uluslararası destek görmemiştir.³³

2000'lere gelindiğinde ise 11 Eylül saldırılarına hedef olan ABD, terörle mücadele etmek için Bush önderliğinde yeni bir doktrin benimsemiştir. Bu yaklaşım aynı zamanda ABD'nin yeni Ortadoğu politikasını da gün yüzüne çıkarmıştır. Buna göre, otoriter bir kültüre sahip Müslüman Arap dünyası yani Ortadoğu, El-Kaide gibi bir terör örgütünün yetişmesine ortam hazırlamıştır. Bu bataklığı kurutmak için de Ortadoğu'nun, Batının liberal değerlerine ve demokratik devlet düzenine sahip olması gerekmektedir.³⁴ Ortadoğu ülkelerine dönük bu politika önce Büyük Ortadoğu Projesi (BOP) olarak adlandırılrsa da 2004'teki G8 zirvesi ile birlikte Genişletilmiş Ortadoğu ve Kuzey Afrika Projesi adıyla resmiyet kazanmıştır.³⁵ Ancak, ABD'nin Irak işgalinde BM'yi devreden çıkararak tek

³¹ Tayyar Arı, *Irak, İran, ABD ve Petrol*, s. 258-264.

³² Meliha Benli Altunışık, "Ortadoğu ve ABD: Yeni Bir Döneme Girilirken", *Ortadoğu Etütleri*, Temmuz 2009, Cilt 1, Sayı 1, s. 71-72.

³³ Ibid. , s. 72-74.

³⁴ Erhan Akdemir, "11 Eylül Sonrası Amerika'nın Ortadoğu Politikası ve Düşünce Kuruluşları", (ed. Sedat Laçiner ve Arzu Celalifer Ekinci), *11 Eylül Sonrası Ortadoğu*, (içinde) Ankara 2011, s. 316-317.

³⁵ Zafer Akbaş, "ABD'nin Ortadoğu Politikalarının...", s. 5.

tarafı olarak hareket etmesi ve bu süreçte yaşanan ağır insan hakları ihlalleri, demokrasi söylemlerinin inandırıcılığının yitirilmesine yol açmıştır.

Bush döneminde ABD'nin bölge ülkeleriyle olan ilişkilerine bakıldığında, terörle mücadele adı altında İsrail'in Filistinlilere reva gördüğü her türlü muamelede ve Doğu Kudüs'te uluslararası hukuka aykırı yerleşimlerde bu ülkenin arkasında durulduğu görülür. Uranyum zenginleştirme çabalarına devam eden İran ise; ABD'nin öncülüğünde uluslararası yaptırımlara maruz kalmıştır.³⁶ Daha önceki dönemlerde Suriye'nin Lübnan'daki vesayetine ses çıkarmayan ABD, Başkan Bush'la birlikte bu ülkeyi terörist olarak nitelediği Irak'taki direnişçileri, Hizbullah'ı ve HAMAS'ı desteklemekle suçlayarak, Lübnan'dan çıkmaya zorlamıştır.³⁷ Irak'ta Saddam rejimini devirmeyi başaran Bush yönetimi, savaş sonrasında ağır insani ve maddi kayıplar yaşasa da kendisine düşman olmayacak bir yönetimi iktidara getirmeyi başarmıştır.

Barrack Obama, 2009 yılında hem iç hem dış politikada “değişim” vaadiyle iktidara gelmiştir. Tüm dünyada özellikle İslam dünyasında oluşan negatif Amerikan algısını değiştirmeyi istemiş, konuşmalarında “yeni bir başlangıç” çağrısı yapmıştır. Obama ilk olarak, Irak'ta Amerikan askeri varlığını asgari seviyeye indirirken, önceki dönemin samimiyeti sorgulanmaya açık demokrasi söylemini bir kenara bırakmıştır. İran ve Suriye'ye de diyalog kanallarının açılacağı mesajını veren Obama, İran'ın nükleer faaliyetlerinden Suriye'nin Hizbullah ve HAMAS'la olan ilişkilerinden dolayı bu konuda fazla ilerleme kaydedememiştir. Obama başkanlığının ilk dönemi boyunca İsrail'in yeni yerleşim kurma politikasına engel olamayınca, yeniden canlanmasına çok önem verdiği Ortadoğu barış sürecinin tıkanmasının önüne geçememiştir. Türkiye ile Bush döneminde pek de sağlıklı gelişmeyen ilişkiler, Obama döneminde gelişme gösterdiyse de Türkiye ve İsrail gibi iki müttefikinin ilişkilerinin bozulması, ABD için rahatsız edici bir durum ortaya çıkarmıştır.³⁸

Arap Baharı sürecine gelindiğinde ABD, genel olarak halk hareketlerini desteklemiş fakat Bahreyn konusunda olduğu gibi Suudi Arabistan'la ilişkilerini bozmamak adına farklı bir yaklaşım benimsemekten de kaçınmamıştır. Libya'da ortaya çıkan askeri müdahale ihtimalinde ise Obama, eski dönemle arasındaki farkı göstermek amacıyla operasyonu arkadan destekleme yoluna gitmiştir (Geriden liderlik). Suriye'deki halk

³⁶ Zafer Akbaş, “ABD'nin Ortadoğu Politikalarının...”, s. 6-7.

³⁷ Meliha Benli Altunışık, “Ortadoğu ve ABD...”, s. 76.

³⁸ Ömer Taşpınar, “Obama, Yeni Ortadoğu ve Türkiye”, *Görüş Dergisi*, Ağustos 2011, Sayı: 69, s. 10-11

hareketlerine yönelik olarak, muhaliflere çeşitli yardımlarda bulunmakla birlikte, Esed sonrası iktidara gelecek yönetimin ABD ve İsrail'in çıkarlarını tehlikeye atma ihtimaline binaen kapsamlı bir destek planına çekimser yaklaşmaktadır.³⁹

1.2.2. Çarlık/SSCB/Rusya Federasyonu

Ortadoğu, Rusya için birkaç sebeple oldukça önemlidir. Bunlardan ilki, coğrafi yakınlıktır ki Çeçenistan'ın başkenti Grozni ile Irak'ın Musul kenti arasındaki mesafe yaklaşık 965 km'dir. İkincisi, Rusya nüfusunun 1/7'sini oluşturan Müslüman faktörüdür. Sovyetler döneminin aksine bu Müslümanlarla Türkiye, İran, Afganistan ve Arap dünyasıyla bir duvar örmek artık mümkün değildir. Diğer yandan, İsrail nüfusunun %20'sini Sovyet döneminde Rusya'dan göç etmiş ve Rusça konuşan Yahudiler oluşturmaktadır. Üçüncüsü, Ortadoğu kaynaklı radikal fikir ve militanların Rus Kuzey Kafkasya'sında, Rus merkezi cumhuriyetlerinden Tataristan ve Başkurtistan'da ve Orta Asya'da etkili olması. Dördüncüsü, kendisi de bir enerji gücü olan Rusya'nın güney sınırları için bölgenin enerji zenginliğinden faydalanmak istemesi. Sonuncusu ise, Afganistan ve Irak'a askeri müdahalede bulunan ABD'nin bölgeye yakın ilgi göstermesi.⁴⁰

Sovyet öncesi dönemde Rusya'nın Ortadoğu ilişkileri daha çok İran ve Osmanlı üzerinden şekillenmiştir. Rusya'nın Arap dünyasıyla ilişkileri ise kültürel, turistik ve ticari faaliyetler şeklinde gelişmiştir. XIX. yüzyılın sonu ve XX. yüzyılın başlarında ise Rusya, bölgenin kolonyal anlamda parçalama planları içinde olmazken Rusya'nın bölgedeki lobi faaliyetlerine en önemli katkıyı Hristiyan Ortodoks cemaati yapmıştır.⁴¹ Rusya'nın 1917'deki Bolşevik devriminden sonra 1922 yılında SSCB'ye dönüşmesiyle birlikte yeni yöneticiler, Arap dünyasındaki gelişmelerle yakından ilgilenmeye başlamış fakat dönemin güç dengesi iki savaş arası dönemde SSCB'nin Ortadoğu'da aktif bir politika izlemesine izin vermemiştir. II. Dünya Savaşı sonrasında SSCB, İsrail Devleti'ni tanısa da Mısır, Suriye ve Irak'takiler başta olmak üzere bölgedeki Arap milliyetçisi gruplarla yakın ilişki içerisinde olmuştur. 1950'lerin sonu ve 1960'ların başı Ortadoğu'da, siyasi anlamda

³⁹ Erol A. Cebeci, Kadir Üstün, Kılıç Kanat, "Başkanlık Seçimleri Sonrasında ABD'nin Ortadoğu Politikası", *SETA ANALİZ*, Ekim 2012, Sayı: 54, s. 6-9.

⁴⁰ Dmitri Trenin, "Russia's Policy in the Middle East: Prospects for Consensus and Conflict with the United States", A Century Foundation Report, *The Century Foundation*, New York 2010, s.3-4.

⁴¹ Andrej Kreutz, *Russia in the Middle East: Friend or Foe?* Praeger Security International, Westport 2007, s. 2

Sovyet etkisi, ekonomik ve askeri bakımdan ise; Sovyet yardımları en yüksek seviyesine ulaşmıştır.⁴²

1967'deki 6 gün savaşı sonrasında, Mısır'da Cemal Abdül Nasır'ın eski popülaritesini yitirmeye başlaması ve ondan sonra Mısır Cumhurbaşkanı olan Enver Sedat'ın da Sovyet çizgisinden uzaklaşmaya başlaması SSCB için önemli bir kayıp olmuştur. 1980'li yıllarda SSCB'nin ülke içinde yaşadığı siyasal sorunlar Ortadoğu politikasına da yansımış, 1982'de İsrail'in Beyrut kuşatması süresince Sovyetler, FKÖ'ye yardım edememiştir. Gorbaçov'un iktidara gelmesiyle de Sovyetler yavaş yavaş Ortadoğu'dan çekilmiştir. Son olarak, I. Körfez Savaşı ve Madrid Barış Konferansı, Sovyetler Birliği'nin Arap dünyası üzerindeki aktif konumunun tamamıyla sona erdiğini göstermiştir.⁴³

SSCB'nin dağılmasıyla birlikte ABD hem küresel anlamda hem de Ortadoğu'da tek süper güç haline gelmiş ve bölgede tek taraflı politikalar sürdürme kabiliyetine sahip olmuştur. Bu dönemde Rusya, daha çok "Yakın Çevre" adını verdiği bölgeye odaklanmış, bunun dışında kendisine mali külfet getirecek dış politika anlayışından kaçınmıştır. Rusya'nın Ortadoğu'da aktif bir politika izleyememesinin nedenlerinden biri de bölge ile olan sınırların ortadan kalkmış olmasıdır. Ayrıca Rusya'da eski ideolojik yaklaşımın sona ermesi, kısıtlı imkânlar, yetersiz kapasite ve Batı ülkeleriyle ılımlı ilişkiler geliştirme çabaları, bölgede egemenlik mücadelesine girilmemesinin diğer nedenleridir.⁴⁴

Yeltsin döneminde Rusya Ortadoğu'da, her ne kadar düşük profilli bir dış politika izlediyse de bölgeyle ilgili olarak kendi çıkar alanlarını belirlemekten geri durmamıştır. Buna göre 90'lı yıllarda Rusya daha çok Ortadoğu Barış Süreci'nde kendi konumunu muhafaza etme ve silah ticaretinde ülke payının azami derecede tutulması gibi Ortadoğu'da etkin güç olma araçlarını kullanmaya çalışmıştır.⁴⁵ İkili ilişkiler açısından ise Türkiye ve İran, Rusya'nın Çeçenistan ve Tacikistan'daki gelişmelere olası etkilerinden dolayı hem çekindiği hem de ticari ilişkilerini geliştirdiği bölge ülkeleri olmuştur.⁴⁶

Putin döneminde ise Rusya, Ortadoğu'nun sorunlu alanlarına eğilmiş, bölge

⁴² Andrej Kreutz, *Russia in the Middle East...*, s.3

⁴³ Ibid., s.2-3.

⁴⁴ Aslan Yavuz Şir, "Rusya'nın Ortadoğu Politikası Çerçevesinde Gazze Krizine Yaklaşımı", *Ortadoğu Analiz*, Cilt 1, Sayı 2, Şubat 2009, s. 31-32.

⁴⁵ Ibid., s.32.

⁴⁶ Robert O. Freedman, "Russian Policy Toward the Middle East Under Yeltsin and Putin", *Jerusalem Center for Public Affairs*, Jerusalem Letter/Viewpoints No. 461, September 2001, <<http://jcpa.org/jl/vp461.htm>> (02.03.2013).

lkeleriyle ve bölgesel örgütlerle ikili ilişkilerini geliştirmiş ve bölgeyle ticari bağlarını kuvvetlendirmiştir.⁴⁷ Rusya'nın Ortadoğu merkezli bölgesel örgütlerle kurduğu ilişkiye örnek olarak 2005'de İşlam Konferansı rgt'nde (Teşkilatı) kazandığı gözlemci statüsü verilebilir. Rusya, yine bu dönemde Arap Devletler Ligi'nde bir büyükelçisini temsilci olarak akredite ettirmiştir. İekli ilişkiler bağlamında ise Putin, İsrail, Filistin, Cezayir, Ürdün, Katar, Suudi Arabistan, BAE ve İran'ı da içine alan ziyaretlerde bulunmuştur. Yine Putin'in Türkiye temasları da bu çerçevede değerlendirilebilir. Tüm bu girişimlerin siyasal içeriğinin yanında bir de ekonomik boyutu bulunmaktadır. Zira bu ziyaretler kalabalık işadamları topluluklarıyla yapılmış ve düzenlenen iş forumlarıyla çeşitli antlaşmalara imza atılmıştır.⁴⁸

Rusya'nın bu dönemde attığı bir diğer adım, bölgedeki tüm aktörlerle iletişim kurma çabası ve bölgenin önemli sorunlarına kafa yorması olmuştur. Filistin meselesine eğilirken hem El-Fetih hem de HAMAS' la diyalğunu devam ettirmiş, Hizbullah'a sempati duymamakla birlikte, İsrail'in 2006'daki Lübnan saldırılarını kınamıştır. Batıyla sorunlu ilişkilere sahip olan Suriye ise; Rusya'nın uzun yıllardan beri bölgedeki en önemli müttefikidir.⁴⁹ [Rusya'nın Arap Baharı sürecinde Suriye'nin bu denli arkasında durmasının en önemli gerekçesi uzun yıllara dayanan bu ikili ilişki ağıdır.] Bunların yanında Rusya, İran'ın nükleer faaliyetleri konusunda yaşanan sıkıntılarını, bu devletle yapılacak müzakereler çerçevesinde çözülmesini savunmakta ve güvenlik gibi alanlarda İsrail'le olan ilişkilerini geliştirmektedir.⁵⁰

1.2.3. Çin Halk Cumhuriyeti

Çin'in Ortadoğu ile olan ilişkileri, 2000 yıl öncesine, Han Hanedanlığı döneminde Arap ve İran topraklarına gönderilen resmi temsilcilere kadar geri gtrlebilmekle birlikte, üst düzey ilişkilerin II. Dünya savaşından sonra başladığı bilinmektedir. İki taraf da modern tarihte Avrupa genişlemesinin kurbanı olurken, savaş sonrası dönem yoğun bir biçimde yaşanan ulusal bağımsızlık mücadelelerine tanıklık etmiştir. Çin'de Mao önderliğinde ve halk ayaklanmasına dayalı yapılan devrim sonucu, 1 Ekim 1949 tarihinde Çin Halk Cumhuriyeti (HC) kurulmuştur. Bu tarihten itibaren HC, Arap halklarını

⁴⁷ Vugar İmanov, "Rusya'nın Ortadoğu Politikası: Putin Dönemi", *Ortadoğu Yıllığı 2007*, Editörler: Kemal İnat, Muhittin Atman, Murat Yeşiltaş, Küre Yayınları, İstanbul 2009, s. 384.

⁴⁸ Ibid., s. 384.

⁴⁹ Dmitri Trenin, "Russia's Policy in the Middle East...", s.9.

⁵⁰ Vugar İmanov, "Rusya'nın Ortadoğu Politikası: Putin Dönemi", s. 385.

ulusal kurtuluş ve bağımsızlık mücadelelerinde diplomatik yollar başta olmak üzere maddi ve manevi olarak desteklemiştir.⁵¹

Çin'in bu desteği ve Bandung Konferansı akabinde gelişen ilişkilerin bir neticesi olarak, 1971'de BM Genel Kurulunda ÇHC'nin Tayvan yerine resmi olarak ve Çin'in tek temsilcisi olarak tanınma sürecinde birçok Ortadoğu ülkesi ÇHC'nin yanında yer almış ve Tayvan'ı bağımsız olarak tanımamıştır. Tüm bunlara rağmen, Soğuk Savaş süresince Çin-Ortadoğu ile ilişkileri belirli bir seviyenin üzerine çıkamamıştır. Bunun en önemli gerekçesi coğrafi uzaklık olmakla birlikte Ortadoğu'daki siyasal çatışmalar ve bölge üzerinde iki süper gücün kıyasıya mücadelesi göz ardı edilebilecek unsurlar değildir. Bu sorunlara ideolojik farklılıkları da ekleyebiliriz. ÇHC, Batı karşıtı bir duruşa sahip olan Cezayir, Mısır ve Irak'la güçlü ilişkiler geliştirebilirken ABD müttefiki İsrail ve İran'la veya Batı yanlısı Ürdün ve Suriye ile düşmanca olmasa da daha alt düzeyde ve zayıf ilişkilere sahip olmuştur.⁵²

1960'lı yılların başından itibaren ÇHC ve SSCB arasında ortaya çıkan sürtüşme sonucu Çin, SSCB'ye daha yakın olan ülkelere şüpheyile yaklaşmıştır. 1978 yılından itibaren ise Deng Xiaoping'in geliştirdiği pragmatik yaklaşımla önce ABD ve SSCB ile daha sonra Ortadoğu ülkelerinin de aralarında olduğu birçok ülke ile ilişkilerini daha farklı bir zemine oturtmaya başlamıştır. Bu bağlamda ÇHC, Ortadoğu ülkeleriyle ideoloji eksenli ilişkilerini daha çok ticari unsurların ön plana çıktığı bir alana kaydırmıştır. Bu durum, 1984-1990 yılları arasında Çin'in BAE, Katar, Bahreyn, Filistin ve Suudi Arabistan gibi ülkelerle diplomatik bağlar kurmasına, böylece tüm Arap ülkeleriyle diyalog haline geçebilmesine neden olmuştur.⁵³

Sovyetler Birliği'nin çöküşünden beri, Çin etkileyici ekonomik büyümesiyle ABD'nin en büyük rakibi olmuş, ekonomik devamlılığını sağlamak için de zengin doğal kaynağa sahip ülkelere yönelik aktif bir politika izlemeye başlamıştır.⁵⁴ Zira 2004 yılıyla birlikte Çin, endüstriyel ve petrokimya sanayileri yanında petrol bağımlı imalat sektörleri ve bireysel araç kullanımında benzeri görülmemiş bir büyüme sağlayarak dünyada en büyük ikinci petrol tüketicisi olmuştur. 2006 yılında günde yaklaşık 7.4 milyon varil

⁵¹ Pan Zhenqiang, "China and the Middle East", içinde *China's Growing Role in the Middle East: Implications for the Region and Beyond*, The Nixon Center, Washington 2010, s. 74-75.

⁵² Ibid. , s. 78-79.

⁵³ Ibid. , s. 81-82.

⁵⁴ Fransesco Cavatorta, "International Politics of the Middle East", (ed. Ellen Lust), *The Middle East*, (içinde), CQ Press, Washington 2011, s. 367.

petrole ihtiyaç duyan Çin'in, 2025 yılındaki günlük petrol tüketimi 14.2 milyon varile yükseleceği tahmin edilmektedir.⁵⁵

Çin'in gelecekte, petrol ihtiyacının %70'inden %80'ine kadar olan kısmını Ortadoğu ve Kuzey Afrika ülkelerinden karşılaması beklenirken ülkenin üç büyük devlet sermayeli petrol şirketi de Ortadoğu'da önemli yatırımlar yapmaktadır. Burada vurgulanması gereken bir diğer husus da, Çin'in Ortadoğu'dan ithal ettiği petrolün 2/3'si İran ve Suudi Arabistan'dan geldiğidir. Bu sebeple Çin, bu iki ülkeyle ilişkilerine ayrı bir önem atfetmekte, bundan sonraki süreçte artacak olan petrol ihtiyacının -kaynak çeşitlendirme çabalarına rağmen- bu ülkelerden yapılacak alımlarla karşılanacağını dikkate almaktadır.⁵⁶

Doğal kaynaklara en iyi şekilde ulaşma konusunda ABD ve Avrupa ülkeleriyle rekabet halinde olan Çin'in en önemli avantajı, özellikle petrol ihracatçısı olan Arap ülkeleriyle olan temaslarında demokrasi konusunu ön plana çıkarma ihtiyacı duymaması ve yalnızca ticaret ve yatırıma odaklanması olmuştur. Batılı ülkeler zaman zaman demokrasi ve insan hakları adına Arap devletlerini iç politikalarında sıkıştırsa da Çin bu devletlerin iç işlerine karışmış gibi bir görüntü vermekten özenle kaçınmaktadır.⁵⁷ Arap Baharı sürecinde daha yüksek sesle dile getirilen fikirlerin kendi ülkesinde ve diğer otoriter müttefiklerinde yankı bulmasından endişe eden Çin, bu süre zarfında Ortadoğu ülkelerindeki halk ayaklanmalarına karşı rejim yanlısı bir profil çizmiştir.⁵⁸ Bölgedeki altyapı hizmetlerinde de genel olarak Batılı ülkelere daha az ücret talep eden Çin, ekonomik gelişmesi ve istikrarlı siyasal yapılanmasıyla da bölge ülkelerinin önemli bir kısmı için ilgi çekici bir ülke konumundadır.⁵⁹

1.2.4. Avrupa Birliği

Ortadoğu ülkelerinin bugünkü sınırlarından, ekonomilerine, toplumsal ve kültürel yaşamlarından yönetim şekillerine birçok alanda Avrupa ülkelerinin I. Dünya Savaşı sonrasında oluşturmaya çalıştıkları düzenin izleri bulunmaktadır. Avrupa Birliği'nin kurum olarak, Ortadoğu vizyonu daha geç tarihlerde ortaya çıkmış olsa da Ortadoğu'nun tarihinde

⁵⁵ John Keefer Douglas, Matthew B. Nelson, and Kevin L. Schwartz, "Rising in the Gulf: How China's Energy Demands Are Transforming the Middle East", *The Fletcher School Journal*, Spring 2007, s. 1.

⁵⁶ John Keefer Douglas, Matthew B. Nelson, and Kevin L. Schwartz, "Rising in the Gulf: How China's Energy...", s. 2.

⁵⁷ Francesco Cavatorta, "International Politics of ...", s. 367.

⁵⁸ Kılıç Buğra Kanat, "Süpergüç Adayı Çin'in Arap Baharı Korkusu", *SETA Vakfı*, <<http://arsiv.setav.org/public/HaberDetay.aspx?Dil=tr&hid=115650&q=superguc-adayi-cin-in-arap-baharikorkusu>> (04.03.2013).

⁵⁹ Francesco Cavatorta, "International Politics of ...", s. 368.

derin etkilere sahip ülkeler, bugünün en önemli AB üyelerinden olup Ortadoğu ile ilgili gelişmelerle yakından alakadar olmaktadır.

Britanya, daha XIX. yüzyılın başında Arap Körfezi çevresindeki yöneticilerle, Fransa başta olmak üzere diğer güçlerin Hindistan'a giden güzergâhta etkili olabilmelerinin önüne geçmek için ikili antlaşmalar imzalamıştır. Yine aynı hedefle Britanya, 1839'da Aden'i ve 1882 yılından itibaren de Mısır'ı işgal etmekten geri durmamıştır. Diğer yandan Fransa, Cezayir topraklarına el koyup, sırasıyla 1881 ve 1904 yıllarında Tunus ve Fas'ın idaresini kendi kontrolü altına alırken,⁶⁰ İtalya da 1911 yılında Libya'yı işgal etmeye başlamıştır.⁶¹ I. Dünya Savaşı'nın sonlarına doğru muzaffer güçler, Ortadoğu topraklarını kendi çıkarlarına hizmet edecek şekilde paylaşırma yoluna gitmişlerdir. Bu süreçte Amerikan başkanı Wilson'ın eski Osmanlı topraklarında yaşayanlara self-determinasyon hakkı verilmesi ısrarı üzerine yaşanan birkaç yıllık gecikmeyle Ortadoğu sınırları, ulus devlet yapılanması şeklindeki siyasi birimlere ayrılmıştır. Bu süreçte, yerel unsurların iradelerine, onların etnik ve dini kimliklerine ve de Osmanlı dönemindeki idare bölünmelerine fazla dikkat edilmezken, nihai karar 1923 yılındaki Lozan Antlaşması ile alınmıştır.⁶²

Ortadoğu üzerindeki tüm bu yeniden düzenleme çabalarında ön plan çıkan iki ülke İngiltere ve Fransa olmuştur. Buna göre, yeni oluşturulan devletlerden Irak, Ürdün(Transjordan) ve Filistin İngiliz mandası olurken yine yeni devletlerden Suriye ve Lübnan Fransız manda yönetimi altına girmiştir. Mısır, İngiltere kontrolünde kalırken, Türkiye ve İran başka bir ülkenin manda rejimi altına girmekten kurtulmuştur.⁶³ II. Dünya Savaşı sonrasında ise ne İngiltere'nin ne de Fransa'nın Ortadoğu'daki kolonyal etkinliklerini devam ettirecek kudreti kalmamış ve yavaş yavaş tüm bölge ülkeleri bağımsızlıklarını kazanmıştır.⁶⁴ Tabii ki Avrupalı güçler, bölgeyi tamamen Soğuk Savaş döneminin iki süper gücüne bırakmamış, kurulan Avrupa Toplulukları (AT) vasıtasıyla ve üye ülkelerin bireysel çabalarıyla etkinlik mücadelelerini sürdürmeye çalışmışlardır.

1960'lı yıllardan itibaren artık, Avrupalı devletler, bölge ülkelerine bazı taleplerini dikte etmek yerine yapıcı bir diyalog süreci başlatmayı tercih etmeye başlamışlardır. 1972

⁶⁰ Mohammed Riad, "A View from Cairo", *The Middle East in the World Politics*, Editör: Mohammed Ayoob, Croom Helm Publishers, London 1981, s.19.

⁶¹ Nurettin Ceviz, "Libya Tarihine Kısa Bir Bakış", *Ortadoğu Analiz*, Cilt: 3, Sayı: 27, Mart 2011, s. 83.

⁶² Ilan Pappé, *The Modern Middle East*, s. 23-24.

⁶³ Paul Salem, "The Middle East: Evolution of a Broken Regional Order", *Carnegie Middle East Center*, Number: 9, June 2008, s. 3.

⁶⁴ Paul Salem, "The Middle East: Evolution...", s. 4.

yılına kadar Küresel Akdeniz Politikası (KAP) adıyla devam eden bu süreç, söz konusu ülkelerin siyasi, ekonomik ve sosyal ihtiyaçlarına karşılık verme niyeti taşımaktadır. Bu bağlamda AT, 1963'te İran, 1964 ve 1969'da İsrail, 1965 ve 1969'da Lübnan, 1969'da Cezayir, Fas, Tunus ve 1972'de Mısır ile ticari antlaşmalar yapmıştır. Ancak uygulama açısından yetersiz kalan bu girişimler, ne bölge ülkelerinin ihtiyaçlarına cevap vermiş ne de iki taraf arasında yapıcı bir diyalogun geliştirilmesinin önünü açmıştır. 1970'li yıllarda KAP yenilenmiş ve farklı yöntemlerle sürecin verimliliği arttırılmaya çalışılmıştır. Ancak istenilen sonuç alınamayınca 1989 yılında KAP'a son verilmiştir.⁶⁵

1973 yılında yaşanan petrol krizi üzerine inisiyatif alan topluluk üyeleri, Arap- İsrail çatışmasına eğilmek zorunda kalmışlardır. AT üyelerinin dış politikada ortak hareket etme adına oluşturdukları Avrupa Siyasi İşbirliği (ASİ), ilk olarak bu sorunla ilgili ortak bir bildirge yayınlamıştır. Buna göre, siyasi bir sorun olarak kabul edilen meselenin çözümü için, İsrail'den Filistinlilerin yasal haklarını tanıması ve 1967 Arap-İsrail Savaşı sonrası işgal ettiği topraklardan çekilmesi istenirken, Araplardan da İsrail Devleti'nin varlığını tanımaları talep edilmektedir. Yine 1980 yılında AT konseyi yayınladığı Venedik Bildirisi ile FKÖ'yü Filistinlilerin yasal temsilcisi olarak tanıyarak ABD'den farklı bir yaklaşım ortaya koymuştur. Buna ek olarak, uluslararası kamuoyunda ilk kez Filistinlilerin self-determinasyon hakkını tanıyan AT, 1980'ler boyunca ortaya konan çözüm önerilerinin arkasında durmuştur.⁶⁶

Avrupa Topluluğu 1992 yılında imzalan Avrupa Birliği Antlaşmasıyla Avrupa Birliği'ne (AB) dönüştükten sonra ortak güvenlik ve dış politika geliştirme bağlamında Ortadoğu Barış Süreci'ne ekonomik ve siyasi destek vermiştir. Ancak İsrail hükümetleri genel olarak AB'nin bu sürece müdahil olmasından rahatsızlık duymaktadırlar. Örneğin 1997'de İsrail, işgal altındaki topraklarda yerleşim yeri inşa etmeye başlayınca AB tepki göstermiş, buna karşın Netanyahu hükümeti AB'nin bu süreçteki rolünün yalnızca ekonomik alanla sınırlı olduğunu vurgulamıştır. 11 Eylül sonrasında ise AB, ABD ve İsrail'in Arafat ve Filistinlilere yönelik terörist muamelesine karşı çıkınca, İsrailli yetkililer AB'yi anti-Semit olmakla suçlamışlardır. Bu sebeple, İsrail üzerinde baskı oluşturamayan AB'nin, sürece siyasal anlamdaki katkısı sınırlı kalmıştır. AB'nin 1990'lı yıllardaki Ortadoğu politikasında öne çıkan bir diğer unsur, Kasım 1995'teki Barcelona Konferansı

⁶⁵ Erkun Arık, *Avrupa Birliği'nin Ortadoğu Politikası ve Ortadoğu Politikasında Türkiye'nin Önemi*, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), 2010, Atılım Üniversitesi, Ankara, s. 32-34.

⁶⁶ Muzaffer Şenel, "Avrupa Birliği'nin Ortadoğu Barış Sürecine Etkileri", (der. M. İbrahim Turhan), *Filistin: Çıkmazdan Çözüme*, (içinde) Küre Yayınları, İstanbul 2003, s. 137-138.

ile başlatılan Avrupa-Akdeniz ortaklık programıdır. Bu programın amacı; iki taraf arasında siyasi diyalog ve ekonomik ilişkileri geliştirmenin yanında Avrupa ve bölge halkları arasındaki iletişimi arttırmaktır. Ancak program kalıcı bir antlaşmaya dönüşmemiştir.⁶⁷

2000'lere gelindiğinde, AB'nin Ortadoğu Barış Süreci'nden sonra üzerinde en çok durduğu konu, ABD'nin Irak işgali olmuştur. İspanya ve İngiltere gibi üyeler bu savaşta ABD'nin yanında yer alırken, Almanya ve Fransa gibi AB'nin iki büyük gücü işgale karşı çıkmıştır. Yine aynı üyeler, ABD'nin Irak'a dönük savaş sonrası politikalarının da bu ülkeyi istikrarsızlığa sürükleyeceğini savunmuştur.⁶⁸ AB'nin 2000'li yıllardaki Ortadoğu politikasını derinden etkileyen bir mesele de Arap Baharı olmuştur. Tunus ve Mısır'da "bekle-gör" politikasını uygulayan AB, Libya'da Kaddafi'yi önce kınamış ardından ekonomik ve askeri yaptırım kararı almıştır. Suriye'de Esed rejimini ekonomik yaptırımlar ve diplomatik baskıyla yıpratın AB, askeri bir müdahaleye mesafeli durmuştur. AB, Bahreyn'deki ayaklanmalara ve Suudi Arabistan'ın buradaki uygulamalarına ise sessiz kalmış, Körfez ülkeleriyle ticaretini ise daha da arttırmıştır.⁶⁹

1.3. Bölge Ülkelerinin Ortadoğu'da Etkin Olma Çabaları

Burada İran dışındaki diğer üç önemli bölgesel güç veya güç adayının –Mısır, Türkiye ve İsrail- Ortadoğu'daki etkinlik arayışları tarihsel bir perspektiften incelenecektir. Bu üç ülke dışında kalan Irak ve Suriye belirli dönemlerde Ortadoğu siyasetinde belirleyici güçler olsa da şu an bu çizgiden oldukça uzak bir görüntü çizmektedirler. Suudi Arabistan'ın durumuna da kısaca bakılacak olursa, bu ülkenin din adamları vasıtasıyla özellikle Ortadoğu'daki Selefi gruplar üzerinde etkili olduğunu ve son zamanlarda bölge siyasetinde aktif bir politika izlediğini görülür. Ancak, Suudi Arabistan'ın bölgesel bir güç olmak için gerekli olan askeri ve siyasal kapasitenin hala çok uzağında olduğu düşünüldüğünden burada bu ülkenin Ortadoğu politikasına detaylı bir şekilde yer verilmeyecektir.

⁶⁷ Mesut Özcan, *Harmonizing Foreign Policy: Turkey, the EU and the Middle East*, Ashgate Publishing Limited, Hampshire 2008, s. 64-69.

⁶⁸ Talha Ovet, "AB'nin Irak Savaşı'ndaki Politikası", *Ankara Avrupa Çalışmaları Dergisi*, Cilt: 4, No: 2, Bahar 2005, s. 67.

⁶⁹ Müjge Küçükkeleş, "AB'nin Ortadoğu Politikası ve Arap Baharına Bakışı" *SETA Analiz*, Ocak 2013, s. 13-14.

1.3.1. Mısır Arap Cumhuriyeti

Mısır'ın Ortadoğu'da etkili bir güç olarak ortaya çıkması için 1950'li yıllara kadar beklemek gerekecektir. Zira ülke siyasal anlamda istikrarsız bir dönemin ardından 1956 yılında Cemal Abdül Nasır'ın devlet başkanı seçilmesiyle bölge politikasında aktif hale gelmeye başlamıştır. Cumhurbaşkanı seçildiği yıl, Süveyş Kanalı'nı millileştiren Nasır, kendisine karşı harekete geçen İngiltere, Fransa ve İsrail'e karşı askeri bir başarı elde edemediyse de ABD'nin BM aracılığıyla saldırgan devletler üzerinde kurduğu baskı sonucu diplomatik bir zafer kazanmıştır.⁷⁰

Süveyş krizini tamamıyla kendi başarısı şeklinde yansıtmayı başaran Nasır liderliğindeki Mısır, güçlü bir liderlik, Arap milliyetçiliği ve sosyalizmin karışımından çekici bir ideoloji, yoğun kültürel birikim, Sovyetler Birliği desteği, diğer Arap ülkeleriyle karşılaştırıldığında kalabalık bir nüfus ve ekonomik olarak gelişmiş bir yapıyla bölge ülkeleri arasında cazibe merkezi haline gelmiştir. Nasır'ın öncelikli hedefi, Arap birliğini sağlamak ve ardından -kendi önderliğinde- bir İsrail zaferi kazanmaktır. Bu doğrultuda attığı adımlar kalıcı bir etki doğurmuş, Suriye, Irak, Sudan ve Yemen'de Batı yanlısı hükümetler devrilmiştir. Ürdün ve Lübnan'daki hükümetler ise Batı desteğiyle aynı akıbeti yaşamaktan son anda kurtulurken, bölgedeki Sovyet etkisi oldukça hissedilir olmuştur.⁷¹

Nasır'ın hayata geçirdiği bir diğer proje de Suriye ve Mısır'ın Birleşik Arap Cumhuriyeti adı altında bir araya gelmesidir. Bu birliktelik sadece üç yıl sürmüş olsa da bölgede buna benzer ittifak arayışlarının önünü açmış ve entelektüel camiadaki Pan-Arap ideallerinin kısa süreliğine de olsa hayat bulmasına olanak tanımıştır. Diğer yandan uzun yıllar ülkelerinde Batı vesayetiyle yaşayan ve ardından gelen dirayetsiz liderlerin İsrail karşısındaki acziyetine tanık olan Arap halkları, Nasır'ı bir kahraman olarak görmeye başlamıştır. Ancak diğer popülist liderlerde olduğu gibi Nasır'ın popülaritesi de ülke dışında daha fazla olmuştur. Zira kendi ülkesinde saygı duyulmanın yanında kendisinden korkulan bir lider profili de çizmiştir.⁷²

1960'lı yıllarla birlikte Mısır ekonomisi, bölge genelinde yapılan harcamalar doğrultusunda dalgalanmalar yaşarken, Mısır'ın Yemen'e başarısız müdahalesi hem kaynaklarını tüketmiş hem de Suriye ve Iraklı elitlerde Nasır'a yönelik kuşkuların

⁷⁰ Mehran Kamrawa, *The Modern Middle East: A Political History since the First World War*, University of California Press, California 2011, s. 93.

⁷¹ Paul Salem, "The Middle East: Evolution..." , s. 5.

⁷² Mehran Kamrawa, *The Modern Middle East...*, s. 99.

artmasına neden olmuştur. Bu arada ABD, bölgedeki dostlarından Suudi Arabistan'ı Yemen'de Nasır'la mücadele etmesi için silahlandırmış, Ürdün'de Haşimi ailesinin iktidarda kalması için her türlü desteği vermiş, Lübnan hükümetini Arap milliyetçisi gruplardan korumaya devam etmiş ve son olarak İran'ı Körfez'de güçlendirmiştir. Mısır'ın bölgedeki liderliğine en büyük darbeyi 1967'deki Altı Gün Savaşı'nda İsrail vurmuştur. Sina yarımadasını İsrail'e kaptıran Nasır, bu tarihten önceki iddialı bölgesel politikalarını bir kenara bırakmış, 3 yıl sonra da hayatını kaybetmiştir.⁷³

Mısır'da 1970 yılında iktidara gelen Enver Sedat, 1973 yılında İsrail'le yapılan savaşı kaybedince 1975'te SSBB ile ilişkileri dondurarak ABD ile yakınlaşmış ve ardından 1978 Camp David Sözleşmesi'ni imzalayarak İsrail'le barış masasına oturmuştur. Mısır, bu antlaşma sonrası Sina yarımadasını geri aldıysa da İsrail'i tanımak durumunda kaldığından Arap Birliği'nden ihraç edilmiştir.⁷⁴ 1970'lerde Ortadoğu'nun hala en etkili bölgesel gücü olma potansiyelini taşıırken Enver Sedat'ı bu tercihleri yapmaya iten nedenlerin başında ülkenin ekonomik durumu gelmektedir. 1973 sonrası petrol fiyatlarının artışıyla Körfez ülkeleri büyük paralar kazanırken Mısır, ekonomik yardım arayan fakir bir ülke haline gelmiştir. Sonuç olarak Mısır, Enver Sedat döneminde ekonomik olarak yardıma muhtaç, siyasi olarak ABD'nin müttefiki ve İsrail'in barış ortağı bir ülke olarak, Ortadoğu'daki etkin pozisyonunu kaybetmiştir.⁷⁵

Enver Sedat'ın 1981 yılında suikast sonucu hayatını kaybetmesiyle yardımcısı Hüsnü Mübarek devlet başkanlığı koltuğuna oturmuştur. Mübarek dönemi Mısır dış politikasında öne çıkan unsurların başında ABD'den yüksek rakamlarda aldığı ekonomik ve askeri yardım gelmektedir. Buna karşılık Mübarek, Mısır hava sahasını ABD'ye açmış ve İsrail'le iyi ilişkiler kurmuştur. İsrail baskısıyla, Gazze Şeridi ve Mısır arasındaki geçişleri sıkı bir şekilde kontrol eden Mübarek, İsrail-Filistin görüşmelerinde arabulucu rolüne soyunmaktan geri durmamış,⁷⁶ barış sürecinin sağlanmasıyla birlikte ülkesinin istikrara kavuşacağına inanmıştır. Batı destekli Mübarek sonrasında, Cumhurbaşkanlığı koltuğuna oturan Muhammed Mursi, ülkedeki iç sorunlar nedeniyle henüz dış politikada gerekli ağırlığı koyamamıştır. Kontrollü bir şekilde Gazze sınırını açan Mursi, birtakım

⁷³ Paul Salem, "The Middle East: Evolution..." , s. 5 -6.

⁷⁴ Ozan Örmeci, "Mısır: Siyasal Tarihi ve Bugünü", <http://tr.caspianweekly.org/ana_kategoriler/ortadogu/3357-misir-siyasal-tarihi-ve-bugunu.html> (09.03.2013).

⁷⁵ Marc Lynch, "Regional International Relations" , (ed. Ellen Dust), *The Middle East*, (içinde) CQ Press, Washington 2011, s. 326.

⁷⁶ Philippe Droz-Vincent, "A Post-Revolutionary Egyptian Foreign Policy?... Not Yet" *Op-Med*, <http://www.iai.it/pdf/mediterraneo/GMF-IAI/Op-Med_03.pdf> (10.03.2013).

değişimlerin yaşanacağı mesajını vermiştir. Yine de İsrail'in son Gazze saldırısına (Kasım 2012) verdiği dikkatli tepki şimdilik Mısır dış politikasında radikal bir değişimin yaşanmayacağını net bir şekilde göstermiştir.

1.3.2. Türkiye Cumhuriyeti

Türkiye'nin Ortadoğu'da etkin bir güç olma çabalarına geçmeden önce kısaca Osmanlı tecrübesine bakmak yararlı olacaktır. 1517'de Abbasi halifesinin kutsal şehirler Mekke ve Medine'nin anahtarlarını Osmanlı Sultanı I. Selim'e teslim etmesiyle Osmanlı sultanı resmi olarak İslam dünyasının halifesi konumuna yükselmiştir.⁷⁷ Siyasi bir güç olarak, Osmanlı Devleti'nin sınırları bugünkü Ortadoğu ve Kuzey Afrika'yı içine almıştır. Ortadoğu'da yalnızca İran, Osmanlı kontrolü dışında kalmış ve bu iki devlet birbirinin en büyük rakipleri olmuştur.⁷⁸ Uzun yıllar istikrar ve barışın hüküm sürdüğü Osmanlı Devleti'nin Ortadoğu toprakları, 18.yüzyılın sonlarından itibaren büyük güçlerin saldırılarına uğramıştır. I. Dünya Savaşı'yla da hem Kuzey Afrika hem de Ortadoğu toprakları tamamen Osmanlı Devleti'nin kontrolünden çıkmıştır.

1923 yılında kurulan Türkiye Cumhuriyeti'nin temel yönelimi Batı doğrultusunda gerçekleşse de Ortadoğu'da ihmal edilemeyecek sorunlar bulunmaktadır. Bunların başında da Musul ve Hatay sorunu gelmektedir. Misak-ı Milli sınırları içinde yer alan Musul üzerinde İngilizler hak iddia edince sorun önce Lozan'da daha sonra da Milletler Cemiyeti tarafından görüşülerek tavsiye niteliğinde bir kararla Musul, Irak'a bırakılmıştır. Bu kararı kabul ederek taviz vermek zorunda kalan Türkiye, bugünkü Suriye sınırları içinde kalan Hatay'ın diplomatik yollarla 1939 yılında anavatanına katılmasını sağlamıştır. Türkiye, 1930'larda Irak ve İran arasında yaşanan Şatt'ül-Arap Suyu gerginliğinde arabuluculuk yapmış, daha sonra bu iki devlet ve dost ülke Afganistan'ın da aralarında bulunduğu Sadabad Paketi'nin (Temmuz 1937) imzalanmasında önemli bir rol oynamıştır.⁷⁹

Soğuk Savaş döneminin başlangıcıyla birlikte Sovyet tehdidine karşı Batı ittifakına dâhil olan Türkiye'nin bu pozisyonu, 1949'da İsrail'i tanıyan tek Müslüman ülke örneğinde olduğu gibi bölge politikasına da yansımıştır. Menderes'in başbakanlığında daha net çizgiler kazanan bu tutum, ABD'nin desteği ve İngiltere'nin katılımıyla Ortadoğu'da Sovyet tehlikesinin önüne geçmek için Bağdat Paketi gibi oluşumlarda Türkiye'nin ön

⁷⁷ Ilan Pappé, *The Modern Middle East*, s. 17.

⁷⁸ Mehran Kamrava, *The Modern Middle East...*, s. 25.

⁷⁹ İlder Türkmen, "Türkiye Cumhuriyeti'nin Ortadoğu Politikası", *Bilgesam Yayınları*, No: 4, 2010, s. 7-14.

planda yer almasına sebep olmuştur. 1957’de Suriye ile savaşın eşiğine gelen, 1958’de BM Genel Kurulu’nda Cezayir’in bağımsızlığıyla ilgili yapılan oylamda çekimser kalan ve İsrail’le ilişkilerini bazı sorunlara rağmen devam ettiren Türkiye’nin bu dönemde Ortadoğu’da etkin bir güç olması söz konusu olmamıştır.⁸⁰

1960’lı yıllarda ABD ile ilişkilerde yaşanan bazı sorunların da etkisiyle Türkiye, Ortadoğu sorunlarında genel anlamda Arap ülkeleriyle aynı safta yer almayı tercih etmiştir.⁸¹ Bunun en somut örneği, 1967 Arap-İsrail Savaşı sonrasında tarafsız ülkelerin, BM Genel Kurulu’nda İsrail’in savaş öncesindeki sınırlarına çekilmesi yönündeki tasarısına verdiği destektir. 1973’teki savaşta ise Türkiye, Araplara verdiği desteği bir adım ileri götürerek ABD uçaklarının İncirlik üssünden kalkıp İsrail’e yardım etmesine izin vermezken, Sovyet uçakları Arap ülkelere yardım etmek için Türk hava sahasını kullanabilmiştir. Türkiye’nin bu adımları karşılıksız bırakılmamış Ağustos 1973’te Kerkük-Yumurtalık petrol boru hattı yapımına ilişkin hem bir antlaşma imzalanmış hem de Türkiye savaş sonrası petrol ambargosundan muaf tutulmuştur. Türkiye, 1975 yılında da FKÖ’yü Filistin halkının temsilcisi olarak tanımış ve Ankara’da büro açmasına izin vermiştir.⁸²

Türkiye’nin 1980’li yıllardaki Ortadoğu politikasının önceki yıllardan temel farkı, Turgut Özal’la birlikte ekonomik faktörlerin de devreye girmesi olmuştur. Bu dönemde Türkiye, Sovyet tehlikesi ve İran İslam Cumhuriyeti’ne karşı, ABD’nin teşvikiyle Suudi Arabistan ve Körfez ülkeleriyle askeri işbirliği antlaşmaları imzalarken ekonomik ilişkileri de üst düzeye çıkarmıştır. Arap ülkeleriyle etkileşimini arttıran Türkiye, İsrail’in 1981’de Kudüs’ü kendine bağlaması, Bağdat’ta bir nükleer reaktörü vurması ve 1982’de Lübnan’ı işgal ederek FKÖ’yü buradan çıkarması karşısında bu ülkeyi kınamıştır. Ayrıca Türkiye, 1989’da Filistin devletini tanıyınca İsrail’le ilişkiler daha da gerilmiştir. 1980-88 yılları arasında süren İran-Irak Savaşı’nda Türkiye, tarafsızlığını korusa da savaş güneyde yoğunlaştığı için Kuzey’de yaşanan otorite boşluğundan KDP ve KYB aracılığıyla yararlanan PKK önemli kazanımlar elde etmiştir. Bu dönemde yine PKK, Suriye’de Baas yönetiminden lojistik destek görmeye başlamış ve bu konu Suriye ile Türkiye arasında hem

⁸⁰ Mesut Özcan, *Harmonizing Foreign Policy...*, s. 108-111.

⁸¹ Mehmet Şahin, “Türkiye’nin Ortadoğu Politikası: Süreklilik ve Değişim” , *Akademik Orta Doğu*, Cilt:4, Sayı: 2, 2010, s. 13.

⁸² Türel Yılmaz, “Ortadoğu ile İlişkiler”, (ed. Haydar Çakmak), *Türk Dış Politikası: 1919-2008*, (içinde), Barış Platin Kitap, Ankara 2008, s. 637-638.

ciddi gerginliklere hem de o dönemde yoğun bir şekilde tartışılan su sorununun pazarlık konusu haline gelmesine yol açmıştır.⁸³

Soğuk Savaş sonrası dönemde, Türk Dış politikasının ilk önceliği Irak'ın Kuveyt'i işgali ve ABD öncülüğünde Irak'a yapılan askeri müdahale olmuştur. Cumhurbaşkanı Özal, bu operasyon esnasında ABD başkanı Bush'la birebir irtibat halinde ve aktif bir görüntü çizmekle birlikte, savaşa fiilen katılmamıştır. Diğer yandan 1990'lı yıllar Türkiye açısından Ortadoğu politikasıyla, iç ve dış sorunların iç içe geçtiği bir dönem olmuştur. Özellikle Irak ve Suriye ilişkilerinde PKK meselesi en önemli unsur haline gelmiştir. PKK, Irak'ın kuzeyinde konuşlanırken, Abdullah Öcalan da Suriye'de ikamet ederek örgütünü buradan yönetmiştir. Türkiye bu süreçte Irak'a sınır dışı operasyonlar düzenlerken, Suriye'ye de Öcalan'ı ülkeden çıkarması için kuvvet kullanma tehdidinde bulunacak kadar ileri gitmiştir. İran'la Erbakan dönemi hariç, sürekli sorunlar yaşayan Türkiye; İsrail'le siyasi, ekonomik ve askeri ilişkilerini sürekli geliştirmiştir.⁸⁴ Ancak, bu yönde atılan her adım, Arap kamuoyunda Türkiye'nin prestijini bir o kadar olumsuz etkilemiştir.

2002 yılında iktidara gelen Ak Parti döneminde hem Ortadoğu'nun Türk dış politikasında hem de Türkiye'nin Ortadoğu nezdinde ağırlığı artmıştır. Ahmet Davutoğlu'nun çizdiği perspektifle Tayyip Erdoğan başbakanlığındaki Ak Parti hükümetleri, bölgede daha etkin olmayı ve “komşularla sıfır sorun” noktasına gelmeyi kendilerine hedef olarak belirlemişlerdir. Bu yaklaşım; İran, Suriye ve Irak'ın hem merkezi hükümeti hem de bölgesel Kürt yönetimiyle siyasi ve ekonomik anlamda kapsamlı ilişkiler kurulmasına zemin hazırlamıştır. Diğer yandan Türkiye, bu dönemde birçok konuda arabuluculuk rolüne de soyunmuştur. Bunların başında, İsrail ve Suriye arasındaki barış görüşmeleri, Lübnan'daki hükümet kurma çabalarına verilen katkılar, Irak'ta Sünnilerin seçimlere girmesi için gösterilen çabalar ve İran nükleer krizinde Batıyla İran arasında yapılan arabuluculuk faaliyetleri gelmektedir. Türkiye'nin bölgeye Ortadoğu politikasında ön plana çıkan bir diğer unsur bölge ülkeleri ve Türkiye arasında artan ticaret hacmidir. Mısır, Suriye ve Ürdün'le serbest ticaret antlaşmaları imzalayan Türkiye, Körfez ülkelerinden yatırımcıları da Türkiye'ye çekmeye başlamıştır.⁸⁵

⁸³ Atay Akdevelioğlu-Ömer Kürkçüoğlu, “Orta Doğu'yla İlişkiler” , (ed. Baskın Oran), *Türk Dış Politikası, Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar, Cilt II*, (içinde), İletişim Yayınları, İstanbul 2003, s. 124-145.

⁸⁴ İlter Türkmen, “Türkiye Cumhuriyeti'nin...” , s. 26-30.

⁸⁵ Meliha Benli Altunışık, “Turkey's Changing Middle East Policy” , *UNISCI Discussion Papers*, No: 23, May 2010, s. 150-162.

Türkiye'nin 2000'li yıllardaki Ortadoğu politikası daha da detaylandırılabilir. Örneğin art arda Arapça'ya çevrilen Türk dizileri, Arapça yayın yapan TRT kanalı, Türkiye'de burslu okuyan Arap öğrenciler ve bölge liderlerinin iş adamlarıyla birlikte yaptığı kapsamlı geziler bunların başında gelmektedir. Tekrar reelpolitığe dönülecek olursa; Türkiye'nin 2008 yılından 2010'a kadar geçen 2 yılda İsrail'le ilişkilerin tamamen koptuğu, bu sorunun ancak 2013 yılının ilk aylarında İsrail'in geri adım atmasıyla çözülmeye başladığı görülür. Diğer yandan Türkiye, Arap Baharı sürecinde halkın yanında yer alarak Suriye rejimiyle düşman hale gelmiş ve Esad'ın destekçisi İran'la ilişkilerinde sorunlu bir alan açmıştır. Irak'ın Şii başbakanı Maliki, biraz da bu sebeple Türkiye'ye karşı tavır alırken, Türkiye'nin geçirdiği dönüşüm, bölge halkları tarafından- aksi yöndeki fikirlere karşın- ilgiyle izlenmektedir.

1.3.3. İsrail

14 Mayıs 1948'de kurulan İsrail Devleti, kuruluşundan bir gün sonra Mısır, Lübnan, Suriye, Ürdün ve Kurtuluş Ordusu ismiyle anılan Filistinli silahlı kuvvetlerin saldırısıyla karşılaşmıştır. Bu savaşta Arap orduları İsrail karşısında ağır bir mağlubiyet almış ve 1947 BM Taksim Planı'nda Araplar için öngörülen toprakların (tüm Filistin'in %45'i) önemli bir kısmını İsrail'e kaybetmiştir. Aynı yılın Haziran ayından itibaren 10 aylık bir dönemde yaklaşık 250.000 Filistinli topraklarından sürülmüş, böylece kuruluştan 1 ay önce topraklarından göç etmek zorunda bırakılan yaklaşık 750.000 Filistinli ile birlikte toplam 1.000.000 civarında Filistinli diğer Arap ülkelerinde mülteci konumuna düşmüştür. Arap-İsrail Savaşı'nda imzalanan ateşkesle birlikte 1949 yılında Filistin ismi haritadan silinmiştir. Zira savaş sonrası bütünlüğü korunamayan Filistin topraklarından Gazze Şeridi Mısır kontrolüne, Batı Şeria da Ürdün hâkimiyetine girmiştir.⁸⁶

Ortadoğu'da Arap milliyetçiliğinin yükselişe geçtiği ve İsrail karşıtı liderlerin güçlü bir şekilde iktidara gelmeye başladığı bir dönemde İsrail, 1956 Süveyş Savaşı'nda istediğini alamamış ve bu krizden sonraki süreçte kurulan ve 1967 Savaşı'na kadar kendisini sürekli rahatsız edecek radikal Filistinli örgütlerle uğraşmak zorunda kalmıştır. Bu gerilla saldırılarına Suriye ve İsrail arasındaki su sorunu ve sınır ihlalleri eklenmiştir.

⁸⁶ Mehran Kamrawa, *The Modern Middle East...*, s. 83-85.

Mısır'ın Tiran boğazını İsrail gemilerine kapattığını açıklamasıyla da yeni bir savaşın başlaması için bir tarafın saldırısı beklenmeye başlanmıştır.⁸⁷

5 Haziran 1967'de ilk saldırıyı gerçekleştiren İsrail, 11 Haziran'a kadar sırasıyla Ürdün, Mısır ve Suriye'ye ateşkesi kabul ettirmiş, tarihe Altı Gün Savaşı olarak geçecek bir zaman diliminde bu üç ülkeyi de hezimete uğratmıştır. Bu savaş sonucunda İsrail, Mısır'ın kontrolündeki Sina yarımadası ve Gazze Şeridi'ni, Suriye'nin Golan tepelerini ve Ürdün'ün kontrolündeki Batı Şeria ve Doğu Kudüs'ü işgal ederek topraklarını 4 katına çıkarmıştır. BM Güvenlik Konseyi İsrail'e, *savaş yoluyla toprak elde etmenin kabul edilmezliğini* vurgulayan 242 sayılı kararı dikkate alarak işgal ettiği topraklardan çekilme çağrısında bulunsada istenilen sonuç alınamamıştır. Diplomatik yollarla çözüme ulaşamayacaklarını anlayan Suriye ve Mısır, 1967'de kaybettikleri toprakları geri almak üzere, 6 Ekim 1973'te İsrail'de Yom Kippur'a (en büyük bayram) denk gelen günde saldırıya geçmiştir. Savaşın ilk günlerinde ağır kayıplar veren İsrail, toparlanarak karşı saldırıya geçmiş ve elindeki toprakları biraz daha genişleterek korumayı başarmıştır.⁸⁸

Savaş sonrasında İsrail, ABD'nin girişimiyle Mısır ve Suriye ile ayrı ayrı Ayırma Antlaşması imzalamış, bu süreç Mısır'la 1979'daki Camp David Antlaşması'na zemin teşkil etmiştir. Bu antlaşma sonrasında ilk kez bir Arap ülkesi İsrail'i, Sina yarımadasından çekilmesi şartıyla tanımıştır.⁸⁹ 1982 yılına gelindiğinde ise İsrail, ülke topraklarında konuşlanan FKÖ'yü bahane ederek Lübnan topraklarını işgale girişmiş ve tüm dünya kamuoyunun tepkisini çekecek olan Sabra ve Şatila katliamından destekçisi oldukları Hristiyan Falanjistlerle birlikte sorumlu tutulmuştur.⁹⁰ İsrail'in bu çabaları FKÖ'nün Lübnan'dan çıkmasını sağladıysa da İran desteğiyle güçlenen Emel ve Hizbullah, İsrail'in başını ağrıtmaya devam edecektir. Diğer yandan 1987'de İsrail, Batı Şeria'da zorlu hayat şartları altında yaşayan ve İsrail'in ayrımcı muamelelerine maruz kalan, Filistinlilerin ayaklanmasıyla yani *İntifada* ile karşı karşıya kalmış ve gösterilere verdiği orantısız tepkiyle dünya kamuoyu nezdinde prestij kaybı yaşamıştır.⁹¹

⁸⁷ Ali Balcı, "İsrail Sorunu: Ortadoğu'nun Gordion Düğümü" , (ed. Kemal İnat, Burhanettin Duran ve Muhittin Ataman), *Dünya Çatışma Bölgeleri ve Konuları Cilt 1*, (içinde) Nobel Yayın Dağıtım, Ankara 2010, s. 111-113.

⁸⁸ Selahattin İbas, "Arap-İsrail Sorunu" , (ed. Türel Yılmaz, Mehmet Şahin ve Mesut Taştekin), *Ortadoğu Siyasetinde İsrail*, (içinde), Platin Yayınları, Ankara 2005, s. 72-76.

⁸⁹ Tayyar Arı, *Geçmişten Günümüze Orta Doğu...* , s. 402-403.

⁹⁰ Ibid. , s. 427-437.

⁹¹ Ali Balcı, "İsrail Sorunu..." , s. 121-122.

Filistinlilerin elde ettiği bu moral üstünlük uzun sürmemiş, FKÖ'nün Kuveyt işgali sırasında Irak'a verdiği destek, 1991'de Madrid'de toplanan Barış Konferansı'na çağrılmamasına neden olmuştur. Ancak İsrail'deki iktidar değişimi ve Oslo'da 1993'te taraflar arasında başlayan gizli görüşmeler sonucu İsrail, radikal bir değişime giderek FKÖ'yü Filistin halkının temsilcisi olarak resmen tanımıştır.⁹² 1995 yılında da Oslo II antlaşması imzalanmış fakat 1996'da İsrail başbakanı olan Netanyahu iktidarıyla zaten sıkıntılı giden Barış Süreci, İsrail'in çekilme kararlarına uymaması ve Filistinlilerin durumlarının her geçen gün kötüye gitmesi sebebiyle durma noktasına gelmiştir. Clinton'ın araya girmesiyle 2000'deki Camp David antlaşmasına giden süreçte taraflar tekrar masaya otursa da verilen sözlere rağmen sorunlar tam manasıyla çözülememiştir. Aynı yıl İkinci *İntifada*'nın da patlak vermesiyle Oslo Barış Süreci tamamıyla sona ermiştir.⁹³

2001 yılında başbakan olan Ariel Şaron, temel politika olarak Filistin kurumlarını ve liderliğini ortadan kaldırmaya odaklanmıştır. Filistinlilerin yaptıkları intihar eylemleri Şaron için bulunmaz bir fırsat olmuş, İsrail, Filistinli otoritelerin kontrol altında tuttuğu bölgelere yoğun askeri operasyonlar gerçekleştirmiştir. Bu dönemde, Filistinliler açısından olumlu olabilecek tek gelişme, İsrail'in Ağustos 2005'te Gazze'den çekilmesi olmuştur. Ancak İsrail'in, bu sefer de kara, deniz ve hava yoluyla uygulamaya çalıştığı ambargo, Gazze'de hayatı felç etmiş, ayrıca 2008 ve 2012'de olduğu gibi çeşitli gerekçelerle İsrail, bölgeye askeri operasyonlar düzenlemekten çekinmemiştir. 2006'da HAMAS, Filistin'de seçimleri kazanmış fakat İsrail'i tanımayı reddettiği için uluslararası baskı görmüştür. Bu sebeple, yalnızca Gazze'nin kontrolünü elinde tutabilmiş, Batı Şeria'yı Batılı ülkelerin de desteğini arkasına alan Abbas'ın kurdurduğu hükümete bırakmıştır. Böylece Filistin topraklarında çift başlı bir yönetim hüküm sürmeye başlamıştır.⁹⁴

İsrail, Filistin otoritelerinin bu şekildeki bölünmüş yapısından oldukça memnundur. Üzerindeki barış görüşmeleri baskısını iki taraftan birinin yaptığı hatayı örnek göstererek defedebilmekte, gerek gördüğü her noktaya operasyon yapabilmekte, istediğini tutuklayıp serbest bırakabilmekte ve en önemlisi başta Obama olmak üzere tüm ikna çabalarına rağmen yerleşim faaliyetlerini durdurmamaktadır. İsrail, diğer ülkelerden farklı olarak sıfırdan gelmiş ve topraklarını genişleterek Ortadoğu'da etkin bir güç olmuştur. Arap-İsrail savaşlarında kazandığı başarılar ve Filistin toprakları üzerinde kurduğu hâkimiyet

⁹² Özge Özkoç, "Savaş ve Barış: Doksanlı Yıllarda Filistin-İsrail Sorunu", *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, 2009, 64(3), s. 176-180.

⁹³ Ibid., s. 185-189.

⁹⁴ Ali Balcı, "İsrail Sorunu...", s. 128-130.

İsrail'i dokunulamaz bir bölgesel güç haline getirmiştir. Müslüman bir coğrafyada, sınırlı bir nüfusla ve yumuşak güç unsurlarından yoksun bir şekilde böylesi bir güç haline gelebilmek için İsrail, çeşitli yöntemler kullanmıştır.

Soğuk Savaş dönemine bakılacak olursa, İsrail'in Ortadoğu'ya yabancı bir unsur olarak kendisini tanımayan bölge ülkeleriyle çatışma halinde olduğu görülür. Yukarıda da bahsedildiği gibi bölgenin kaçınılmaz bir unsuru olmak için sürekli genişleme politikasını takip etmiştir. Soğuk Savaş sonrasında ise barış yoluyla bölgenin etkin bir gücü haline gelmeye çalışmış, bu yaklaşımı İsrail'in bölge içi taktik manevra kabiliyetini arttırmıştır. Bu bağlamda İsrail, önce FKÖ ardından da Ürdün ile barış antlaşmaları imzalarken birçok İslam ülkesi ile doğrudan ve dolaylı görüşmelere başlamıştır. Bilhassa Türkiye, Mısır ve Fas, İsrail ile ilişkileri sıkılaştıran ülkelerin başında gelirken, İsrail'in bu adımları, bölgeye aslında yabancı bir unsur olan ülkeyi, bölgenin asli ve etkin bir gücü haline getirmiştir. Bu alan genişlemesinden sonra İsrail, bölge ülkeleri arasındaki ihtilafları çok daha etkili bir biçimde kullanmıştır.⁹⁵

İsrail'in bölgede ağırlığı olan bir güç olmasında ABD ile kurduğu ilişkilerin önemli bir katkısı vardır. Zira ABD, BM ve benzeri diğer uluslararası kuruluşlarda, uluslararası hukuku ve temel insan haklarını ihlal eden İsrail'i koruyarak sağladığı diplomatik desteğin dışında son 40 yıldır 3 milyar dolardan fazla bir meblağı İsrail hükümetine yardım olarak vermektedir.⁹⁶ Diğer yandan, savunma ve güvenlik politikalarında “ABD ile sürekli olarak çok yakın bir işbirliği içinde olan ve hemen hemen her girişiminde ABD'nin desteğini arkasında bulan İsrail, milli menfaat ve amaçları söz konusu olduğunda... kendisine göre doğru olan adımları atmakta tereddüt göstermemektedir.”⁹⁷

İsrail'i Ortadoğu'da etkin bir güç haline getiren diğer unsur da nükleer silah meselesidir. İran'ın nükleer silahlara sahip olma ihtimaline binaen ABD'yi sürekli sıkıştıran ve İran'ı vurma tehditlerinde bulunan İsrail'in nükleer silahlara sahip olup olmadığı tam olarak bilinmemektedir. Eğer İsrail bu silahlara ve bunları fırlatacak mekanizmaya sahipse zaten bölgenin otomatik olarak en etkili gücü olacaktır. Şu an İsrail bu teknolojiye sahip değilse bile, bazı bulgular ve kamuoyu algısı İsrail'in elinde bu

⁹⁵ Ahmet Davutoğlu, *Stratejik Derinlik...*, s. 382-384.

⁹⁶ Tanju Bilgiç, “İsrail-ABD İlişkileri: Özel Bir Perspektif” ,(içinde), *Ortadoğu Siyasetinde İsrail*, s. 123.

⁹⁷ Serdar Çelebi, “İsrail'in Savunma ve Savunma Sanayii Politikaları”,(içinde), *Ortadoğu Siyasetinde...* , s. 415.

teknolojinin olduğu yönündedir ve bu algı dahi İsrail'in güçlü bir devlet olduğu imajını ortaya çıkarmaktadır.

BÖLÜM II

İRAN’IN ORTADOĞU’DA ETKİNLİK ARAYIŞINDA DİN FAKTÖRÜNÜ ÖN PLANA ÇIKARAN SÜREÇ

2.1. Pehlevi Hanedanlığı’nın İktidarı

Bu bölümün ilk ana başlığında, “İslam devrimi” neticesinde son bulan Pehlevi hanedanlığının; modern bir devleti kurmaya çalışırken, din adamlarının toplum üzerindeki etkinliğini azaltmak için hangi yollara başvurduğu ve siyasal anlamda nasıl bir baskı ortamı oluşturduğuna değinilecektir. Ayrıca dış politikada özellikle de ABD ile ilişkilerde takınılan tutumun ülke genelinde yarattığı rahatsızlık, ekonomik anlamda sağlanan ilerlemenin halka yansıtılamaması, birçok siyasi oluşumun temel insan hakları ihlallerine varacak düzeyde faaliyetlerinin engellenmesi ve muhalif kesimlerin din adamları önderliğinde biraraya gelmesiyle ülkeyi devrime kadar götürecek süreç incelenecektir. Genel anlamda bakıldığında Pehlevi Hanedanlığı’nın yaptığı hatalar, ülkedeki en etkili muhalif güç olma potansiyeli taşıyan ulemayı ön plana çıkarmış ve onun öncülük ettiği bir devrim sonrası kurulan siyasal düzende hâkim olan anlayış din vurgusunu beraberinde getirmiştir.

2.1.1. Rıza Pehlevi ve Modern Bir Devletin Ortaya Çıkışı

Rıza Han, İran’da Rusya etkisiyle 19. yüzyılın son çeyreğinde faaliyet göstermeye başlayan Kazak Tugayı’nın dikkat çeken subaylarından biri olmayı başarmıştır. Nitekim 1917 Bolşevik Devrimi’nden sonra Rus subayları arasındaki bölünmenin ardından bu birliğin başına geçmiştir. Ocak 1921’de askeri bir darbe gerçekleştiren Rıza Han, önce savaş bakanı, ardından da 1923’te başbakan olmuştur. 1924 yılında Mustafa Kemal’in Türkiye’deki Cumhuriyet ilanından etkilenen Rıza Han, İran için bu modeli düşündüyse de ülke içi dengeleri gözeterek fikrini değiştirmiştir. 1925 yılında Meclisin Kaçar Hanedanlığı’nı kaldırması ve Rıza Han’ın da Pehlevi soyadını almasıyla, İran’da 1925 yılının Aralık ayında hanedan değişikliği yaşanmış ve Rıza Pehlevi ülkenin yeni Şah’ı olmuştur.¹ Hiç vakit kaybetmeden benzersiz bir modernleşme programı başlatan Şah Rıza Pehlevi’nin “yeni kurumları oluştururken başlıca hedefi, başta politikada, ekonomide, toplumda ve ideolojide olmak üzere bütün alanlarda devletin gücünü genişletmek suretiyle

¹ Said Amir Arjomand, *The Turban for the Crown: The Islamic Revolution in Iran*, Oxford University Press, New York 1988, s. 60-62.

kendi denetim alanını genişletmektir.”² Şah’ın bu reformları ekonomik, idari ve sosyal reformlar olarak sınıflandırılabilir.³

Ekonomik alanda yapılan reformlar kapsamında Şah, ilk olarak ülkeyi Hazar denizinden Körfez’e ulaşan demiryolları vasıtasıyla birleştirmiş ve yeni elektrik hatları desteğiyle birçok fabrikayı işler hale getirmiştir.⁴ Şah aynı zamanda; şeker ve çay, afyon, tütün ve diğer emtia ürünlerinde devlet kontrollü tekeller kurmuştur. Gümrük vergisi ve diğer bazı vergi yükümlülüklerinden muaf tutulan özel sektör, 1933’te kurulan Tarım ve Kalkınma Bankası’ndan da kredi alma olanağına sahip olmuştur. Mali sistemin modernleştirilmesi sonucu, devlet harcamaları kontrol altına alınmış ve 1927’de Milli Banka’nın kurulmasıyla birlikte bankacılık sektörü işler hale getirilmiştir. Tüm bu harcamalar vergilerden ve petrol gelirlerinden karşılanırken ülkedeki işgücü 1941 yılına gelindiğinde 3 kat artmıştır.⁵

Ekonomik reformlara ülke yönetiminin daha etkili ve merkezi hale getirilmesi için yapılan idari reformlar eşlik etmiştir. Öncelikle taşrada devlet otoritesinde bağımsız hareket eden silahlı gruplar dağıtılarak ulusal bir ordu kurulmuştur. Kamu yönetiminde, Fransız modeli örnek alınarak, içişleri bakanlığı çatısı altında başkentten kontrol edilebilen oldukça merkezi bir hiyerarşik yapı tesis edilmiştir. Rıza Şah, ülkede otoritesini tesis edene kadar, yargı sistemi çift başlı bir niteliğe sahip olmuş, devlet mahkemeleri yanında ulema kontrolündeki dini mahkemeler de işlevselliğini devam ettirmiştir. Bu dini mahkemelerin rolü Şah’la birlikte günden güne azalırken 1939’da çıkarılan Medeni ve Ceza Kanunları ile birlikte yargı sistemi, dini referanslar ve mahkemelerden tamamıyla arındırılmıştır.⁶

Modernleşme çabalarının sosyal boyutunda öncelikle eğitimde yapılan reformlar dikkat çekmiştir. Kızların da okumaya teşvik edildiği bu dönemde eğitim, yeniden örgütlenmiş, yaygınlaşmış, çağdaşlaşmış ve Farsça eğitim güçlendirilmiştir.⁷ Yaklaşık 2000 civarında okul inşa ettiren Şah, çok sayıda öğrenciyi de Fransa ve Almanya’daki üniversitelere okumaya göndermiştir. Diğer yandan 1936’da kadınların geleneksel kıyafetlerini otel, restoran, sinema, taksi ve otobüslerde giymeleri yasaklanırken, din

² Ervand Abrahamian, *Modern İran Tarihi*, s. 97-98.

³ Masoud Kamali, *Revolutionary Iran: Civil Society and State in the Modernization Process*, Ashgate Publishing Ltd. , Aldershot 1998, s. 130.

⁴ Shaaren Blair Brysac, “A Very British Coup: How Reza Shah Won and Lost His Throne” , *World Policy Journal*, Summer 2007, s. 101

⁵ Masoud Kamali, *Revolutionary Iran...* , s. 130-131.

⁶ Said Amir Arjomand, *The Turban for the Crown...* , s. 65-66.

⁷ Mohammad- Reza Djalili ve Thierry Kellner, *İran’ın Son İki Yüzyıllık Tarihi*, (çev. Reşat Uzmen), Bilge Kültür Sanat Yayın Dağıtım, s. 74.

adamları dışındaki erkeklerin de fes gibi geleneksel şapkaları takmasına izin verilmemiştir. Türkiye'de olduğu gibi unvan kullanımını da yasaklayan Şah, soyadı kullanımını da zorunlu tutmuştur.⁸ Modernleşme adına atılan tüm bu adımlar tabi ki bazı huzursuzluklar da doğurmuş ancak Şah bunları kendi yöntemleriyle bertaraf etmeyi başarmıştır.

Reformların hız kazandığı 1930'lı yıllardan itibaren Rıza Şah, diktatöryel bir yönetim tarzını benimsemeye başlamış, polis ve yargıyı kendi çıkarları doğrultusunda kullanmıştır. Meclisin tüm vekillerini de kendi eliyle belirleyen Şah, buradan herhangi bir muhalefetle karşılaşmadan işlerini yürütebilmiştir. Muhalif unsurların ve çalışmasından memnun olunmayan devlet görevlilerinin yasal bir prosedüre başvurulmadan ortadan kaldırılabildiği bu dönemde, Şah'ın mal varlığı özellikle de gayri menkulleri önemli bir artış göstermiştir. Ülkenin kuzeyindeki bu gayri menkullerin elde edilmesinde güç kullanma dâhil her yola başvuran Şah, devleti tüm kurumları ve personeliyle kendi hizmetinde olan bir yapı olarak görmüştür.⁹

Şah Rıza Pehlevi'nin Almanya, SSCB ve İngiltere gibi büyük güçler karşısında benimsediği dış politika tercihleri büyük ölçüde iktidarının sonunu hazırlayan gelişmeleri beraberinde getirmiştir. Bu konuya geçmeden önce İran'ın 1937'de Türkiye, Irak ve Afganistan'la imzaladığı Sadabad Paktı ve 1929'da Suudi Arabistan ile imzaladığı bir dostluk antlaşması olduğunu belirtmek gerekir. Ayrıca 1934 yılında ülke ismini *Persia* yerine İran olarak değiştiren Rıza Şah, MC çalışmalarına katılarak İran'ın uluslararası fark edilirliliğini güçlendirirken 1934'te İsviçre, 1938'de Meksika ve Arjantin ve 1939'da Japonya ile dostluk antlaşmaları imzalayarak İran'ın dış ilişkilerini genişletmiştir.¹⁰ Tüm bunların yanında Şah, ülkesindeki İngiliz ve Sovyet etkisini dengelemek adına II. Dünya Savaşı'na giden sürecin en kritik ülkesi Almanya ile siyasi ve ekonomik ilişkilerini en üst düzeye çıkarmıştır. Bu yakınlıktan endişe eden müttefik güçler, İngiltere, SSCB ve ABD askerleri sırasıyla batı, kuzey ve güneyden İran topraklarına girerek 16 Eylül 1941'de Rıza Şah'ın oğlu adına tahttan feragat etmesini sağlamışlardır.¹¹

2.1.2. Muhammed Rıza Dönemi

İşgal, yönetim değişikliği ve savaş şartları İran'da ekonomik ve sosyal problemlere sebebiyet verirken ülke içindeki siyasi denge de değişmeye başlamıştır. Kabine ve

⁸ Shaaren Blair Brysac, "A Very British Coup...", s. 101

⁹ Said Amir Arjomand, *The Turban for the Crown...*, s. 64-67.

¹⁰ Mohammad- Reza Djalili ve Thierry Kellner, *Iran'in Son...*, s. 78.

¹¹ *The Rise and Fall of the Pahlavi Dynasty: Memoirs of Former General Hussein Fardust*, (Translated and Annotated by Ali Akbar Dareini), Motilal Banarsidass Publishers Private Ltd., Delhi 1999, s. 29-30.

parlamentonun ön plana çıktığı bu dönemde, Sovyet eğilimli Tudeh Partisi çatısı altında bir araya gelen bazı komünist ve liberaller 1941’de ülkenin kuzeyinde yoğun bir şekilde faaliyet göstermeye başlamıştır. Rusların İran’ın kuzeyindeki bir diğer faaliyeti de Azeri ve Kürtleri özerklik ve kendi dillerini kullanma konusunda ayaklandırmaları ve bu yöndeki çeşitli siyasi oluşumları desteklemek olmuştur.¹² Yaşanan bu gelişmeler üzerine ABD, SSCB’ye ultimatoluk vererek İran’ın toprak bütünlüğünün korunması için ne gerekirse yapacağını ifade etmiş, böylece Sovyetlerin geri adım atmasını ve Şah Muhammed Rıza’nın 1946’da ülkenin kuzeyinde otoritesini yeniden tesis etmesine önemli bir katkıda bulunmuştur. ABD’nin bu desteği bundan sonraki süreçte İran- ABD ilişkilerinin önünü açmış ve Muhammed Rıza’yı Soğuk Savaş’ın ilk yıllarından itibaren Batı yanlısı bir politika izlemeye sevk etmiştir.¹³

1940’lı yılların sonlarına doğru Tudeh’in gerilemesi, başında 1906 Meşrutiyet Devrimi’nden beri ulusal politikanın önemli simalarından Muhammed Musaddık’ın bulunduğu Ulusal Cephe’yi ön plana çıkarmıştır. Liberal ve milliyetçi bir çizgiye sahip olan Ulusal Cephe, orta sınıf parti ve derneklerini aynı bünyede toplamayı başarmıştır. Toplu dilekçeler göndererek ve sokak gösterileri düzenleyerek petrol sanayiinin devletleştirilmesini savunan Musaddık, meclisten de gereken desteği alıp başbakan olarak atanmıştır. İlk icraat olarak Anglo-Iranian Oil Company (AIOC)’ye el koyan Musaddık, İngiliz hükümetinin kendisini BM’ye şikâyet etmesi üzerine İngiltere’nin ülkesindeki tüm temsilciliklerini kapatmıştır. İran’ın alacaklarını dondurarak tepkisini ortaya koyan Britanya hükümeti, ABD ile İran’da bir darbenin hazırlıklarını yapmaya başlamıştır. ABD’ye göre, İran petrolünün devletleştirilmesi diğer petrol üreticisi ülkelere örnek teşkil edebilir ve böylelikle uluslararası petrol piyasaları Batılı petrol şirketlerinin denetiminden çıkabilirdi. Diğer yandan ABD’de Tudeh Partisi tehdidi abartılarak piyasaya sürülmüş ve İran’ın Sovyet etkisine gireceği senaryoları dillendirilmeye başlanmıştır. Nihayetinde CIA ile İngiltere’deki muadili MI6, 1953 Ağustos ayında ülke içindeki din adamı, siyasetçi ve en önemlisi asker gibi müttefikleriyle Musaddık’ı devirmişlerdir.¹⁴

İran toplumunda travmatik bir etki oluşturan ve Batılı ülkelere duyulan nefretin kaynağı haline gelen darbe sonrasında, İran petrolünün %50’sini devlete, diğer %50’sini

¹² Nikki R. Keddie, *Modern Iran: Roots and Results of Revolution*, Yale University Press, New Haven 2006, s.106-109.

¹³ Cantürk Caner, “İran’da Devletin Tarihi: Başlangıçtan İslam Devrimine Teorik ve Devrimsel Bir Analiz”, (ed. Barış Adıbelli), *Doğu- Batı Yol Ayrımında İran: İdeoloji, Devlet ve Dış Politika*, (içinde), Bilim + Gönül Yayınları, İstanbul 2012, s. 40.

¹⁴ Ervand Abrahamian, *Modern İran Tarihi*, s. 151-161.

de dünya petrol kartellerine bırakan bir antlaşma yapılmıştır. Bu tarihten sonra Şah Muhammed Rıza, Musaddık gibi kendi otoritesini sınırlayıcı örneklerin önüne geçmek için 1954'teki meclis seçimlerindeki adayları kendi ekibiyle birlikte belirlemiştir. SAVAK gibi oluşumlar vasıtasıyla Tudeh başta olmak üzere ülke içi muhalif unsurları sıkı bir şekilde denetleyen Şah, anti-komünist bir görüntü çizerek ABD'den ekonomik yardım almayı başarmıştır. Yine ABD teşvikiyle İran, 1955 yılında Bağdat Paketi'ne katılarak Soğuk Savaş dönemindeki çizgisini daha görünür hale getirmiştir. Bu dönemde, 7 yıllık yeni bir ekonomik planın da benimsendiği İran'da, özellikle baraj ve sulama sistemlerine önemli bir kaynak aktarıldıysa da bazen tecrübesizlik bazen de yolsuzluk nedeniyle büyük paralar ve emekler heba olmuştur. Temel ihtiyaç maddelerindeki fiyat artışları ve döviz rezervlerindeki düşüş ülkeyi 1960 yılının sonbaharında finansal bir krize sürüklerken, GSMH'deki artış rejim için övünç kaynağı olmaya devam etmiştir. 1960'lı yılların başı, Şah ve ABD'li danışmanlarının ülkede bir toprak reformuna ihtiyaç duyulduğu konusunda uzlaştıkları bir dönem olmuştur.¹⁵

1962 yılında Şah, toprak reformu temelli Ak Devrim adını verdiği ve toprakların dağıtımı, ormanların millileştirilmesi, devlet fabrikalarının özel sektöre satışı, endüstri işçileri için kar-paylaşım kurumları, kadınlara oy hakkı verilmesi ve kırsal kesimlerde okuryazarlığı yaygınlaştıracak ekiplerin kurulmasını öngören bir yasayı uygulamaya koymuştur. Diğer büyük toprak sahipleri yanında din adamları da dini vakıfların toprakları uygulama kapsamına gireceğinden ve kadınlara oy hakkı verilmesinden dolayı Ak Devrim'e karşı çıkmışlardır. 1963'teki ayaklanmalara liderlik eden Humeyni, ilk kez bu kadar ön plana çıkarken rejim güçleri tarafından önce tutuklanmış ardından da sürgüne gönderilmiştir.¹⁶ Toprak reformu uygulamada köylülerin ihtiyacı olan miktarı onların hesabına geçirmede başarısız olunca, binlerce insan şehirlere göç etmek durumunda kalmıştır. Diğer yandan hükümet 1963-67 ve 1968-72 yıllarını kapsayacak olan üçüncü ve dördüncü kalkınma planlarını onaylamıştır. Buna göre devlet alt yapı yatırımlarını hızlandıracak ve özel sektöre devlet teşvikini arttıracaktır.¹⁷

Ak Devrim'in uygulama sürecinde yaşanan tüm sıkıntılara rağmen ülke ekonomisi ilk 10 yıllık periyotta yüksek oranlarda büyüme göstermiştir. Enflasyonun düşük olduğu ve işsizlik gibi bir sorunun söz konusu olmadığı bu dönem, 1970'li yılların ortalarına doğru

¹⁵ Nikki R. Keddie, *Modern Iran...* , s. 130-139.

¹⁶ Masoud Kamali, *Revolutionary Iran...* , s. 144-145.

¹⁷ Said Amir Arjomand, *The Turban for the Crown...* , s. 73.

sona ermiştir.¹⁸ Özellikle 1975 yılı, İran'da ekonomik sıkıntıların tamamıyla gün yüzüne çıktığı bir dönem olmuştur. Perakende satış fiyat endeksi 1972'de 75 iken bu rakam 1976'da 120'ye yükselmiştir. Tarımsal üretimin halkın ihtiyaçlarını karşılamaktan uzak oluşu ve 1973 sonrasında artan petrol gelirlerinin belirsiz projelere aktarılmasıyla aşırı ısınan ekonomi böyle bir tablonun ortaya çıkmasında etkili olmuştur. 1970'lerin ortalarına doğru çalışan ücretlerinde bir miktar artış olduysa da hızlı bir şekilde yükselen enflasyon, temel ihtiyaç malzemeleri temininin her geçen gün daha da zorlaşması ve konut fiyatlarındaki dalgalanmalar, ödeme gücünün üzerine çıkmaya başlamıştır. Şah tüm bu sorunların üstesinden gelmek için tarihi *bazaar* esnafına yani orta ve küçük ölçekli sermayeye sahip tüccarlara ve işletme sahiplerine savaş açmıştır. Fiyat istikrarını sağlama ve aşırı kârın önüne geçmek adına İran Diriliş Partisi (*Rastakhiz*) çatısı altında oluşturduğu ekiple *bazaar* esnafı çok yoğun bir biçimde denetlenmiştir. Ancak bu süreçte 7.750 işletme sahibi tutuklanırken birçoğunun da dükkânı talan edildiğinden¹⁹ bu grupların tepkisi hızlı bir şekilde rejime yönelmiştir.

Muhammed Rıza Pehlevi döneminde İran dış politikası SSCB'ye tam bir rezerv koymasa da Batı yanlısı bir tutum ekseninde şekillenmiştir. Bu bağlamda İran'ın ilk olarak, 1955 Ekim'inde Türkiye, Irak, Pakistan ve İngiltere'nin katıldığı Bağdat Paketi'ne girdiği görülür. Böylece Tahran resmen Batılı bir ittifakın içine girmiş, bu teşkilatın adı, 1958'de krallığın devrildiği Irak'ın ayrılmasıyla birlikte CENTO olarak değişmiştir.²⁰ İran'ın Batı yanlısı bu politikası beraberinde İsrail'i tanıma gibi bir yükümlülüğü de beraberinde getirmiştir.²¹ 1960'lı yılların ikinci yarısından itibaren SSCB ile ilişkileri düzeltme yoluna giden İran, petrol gelirlerini daha da arttırarak bölgesel bir güç haline gelmek istemiştir. Nitekim 1973 sonrası, Arap ülkelerinin İsrail'i destekleyen ülkelere uyguladığı petrol ambargosuna katılmayarak, petrol gelirlerini önemli ölçüde arttırmayı başarmıştır.²² İran gelirlerindeki artış ve dış politikasındaki görece esnek duruşla etkili bir güç haline gelirken, ABD ile yakın işbirliğini ihmal etmemiş ve "Basra Körfezi'nin jandarması" tabiriyle anılır olmuştur. Her ne kadar ABD etkisi göz ardı edilemeyecekse de İran,

¹⁸ Cantürk Caner, "İran'da Devletin Tarihi...", s. 46.

¹⁹ Nimah Mazeheri, "State Repression in the Iranian Bazaar, 1975-1977: The Anti-Profiteering Campaign and an Impending Revolution", *Iranian Studies*, Vol: 39, No: 3, September 2006, s. 406-407.

²⁰ Ibid. , s. 103.

²¹ Ünal Gündoğan, *İran ve Ortadoğu*, s. 110.

²² Ahmet Güler, Devrim Sonrası İran Dış Politikası: 1979-1997, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), 2010, Hacettepe Üniversitesi, Ankara, s. 44.

Ortadoğu için istikrarın güvencesi olarak kendisini göstermeye başlamıştır.²³

Şah döneminde İran, ordusunun bütçesi, 1954-1977 yılları arasındaki dönemde 12 kat artmıştır. Nitekim 1975 yılına gelindiğinde Şah, Basra Körfezinin en büyük donanmasına, Batı Asya'nın en büyük hava kuvvetlerine ve dünyanın beşinci büyük ordusuna sahip olan bir güçtür.²⁴ Böyle bir askeri güç, Nixon döneminde ABD'nin Ortadoğu olaylarına direkt müdahil olmayacağını ancak bölgesel müttefiklerine gerekli desteği vereceğinin ifade edilmesiyle birlikte, İngilizler çekildikten sonra BAE'ye kalacak olan Büyük Tomb, Küçük Tomb ve Ebu Musa adalarını Kasım 1971'de ele geçirmiştir. 1973 Aralık ayında ise İran, SSCB'nin desteklediği Umman'ın Dafor bölgesindeki Marxist-Leninist gerilla gruplara karşı kendi birlikleriyle mücadele etmiştir. Diğer yandan ABD ve İngiltere desteğiyle İran'ın Suudi Arabistan ve diğer Körfez ülkeleriyle arasındaki sorunlar büyük ölçüde çözülmüştür. Yine aynı dönemde Enver Sedat'ın ABD ile ilişkilerini geliştirmeye başlaması, bu ülkenin İran'la yakınlaşması sonucunu doğururken, ABD baskısıyla Irak, Şatt'ül-Arapsuyu üzerindeki iddialarından 1975'te imzalanan Cezayir Antlaşması ile vazgeçmiştir.²⁵ Özetle Şah, Ortadoğu'nun parlayan yıldızı olmuştur. Ancak bu yıldızın sönmesi çok uzun sürmemiş, ABD güdümlü olduğu düşünülen dış politika uygulamalarının yarattığı rahatsızlık ve artan iç huzursuzluklar kısıda sürede bir devrime dönüşerek Şah'ın tahtı kaybetmesine sebep olmuştur.

Son olarak, İran İslam Devrimi sürecini hazırlayan etmenlerin başında yer alan Şah'ın ülkeyi yönetim tarzı, üzerinde durulması gereken konulardan biridir. Öncelikle meclisi kendi kararlarını otomatik olarak onaylayan bir kuruma dönüştüren Şah, halkın kendisini temsil edildiğini hissettiği bir kurumu işlevsizleştirmiştir. Bunun yanı sıra halk; temel ihtiyaç maddelerini temin etmekte sıkıntı yaşarken, silah alımına milyonlarca dolar ayrılması, Şah'ın kişisel harcamalarına büyük paralar ayırması, kamu parasının olmadık yerlere harcanması ve aleni yolsuzluklara göz yumulması halkı bu duruma tepki gösteren din adamlarıyla birlikte hareket etmeye sevk etmiştir. Popülaritesini arttırmak için sıkı bir rejim kontrolüne tabi tutulan ulusal basın-yayın organlarından sık sık boy gösteren Şah Muhammed Rıza, yabancı gazetecilere de para aktarımında bulunarak dünya basınında kendisinden söz ettirmeyi başarmıştır.²⁶ Şah'ın tahtta oturduğu süreçte, uygulamaya

²³ Mohammad- Reza Djalili ve Thierry Kellner, *İran'ın Son...*, s. 109-110.

²⁴ Barış Adıbelli, "İran Dış Politikasında İdeolojik ve Jeopolitik Dönüşüm", *Doğu- Batı Yol Ayrımında İran*, (içinde), s. 141.

²⁵ Ahmet Güler, *Devrim Sonrası İran...*, s. 45-46.

²⁶ Waheed-Uz-Zaman, *Iranian Revolution: A Profile*, Institute of Policy Studies, Islamabad 1985, s. 98-101.

koyduğu reformlar ve modernleşme programları otoriter bir yönetim tarzını da beraberinde getirmiştir. Şah'ın bu politikaları ve şahsi gücünü arttırmaya yönelik adımları babasıyla benzer süreçlerden geçtiğini göstermektedir. Bunlara ek olarak Şah, SAVAK isimli CIA'nın tavsiyesiyle kurduğu gizli polis teşkilatıyla özellikle yeraltı faaliyetleri gösteren komünist muhalif hareketlerini yok etme noktasına gelmiştir.²⁷

2.1.3. Devrim Öncesi İran'da Muhalif Oluşumlar

İran'da devrimin liderliğini din adamlarının üstlenmesi diğer grupların devrime olan katkılarının göz ardı edilmesi gibi bir sonuç doğurmaktadır. Diğer oluşumlar rejim tarafından aldıkları darbeler ve örgütsel parçalanma nedeniyle yarı yolda kalırken veya sürecin sonunu tek parça halinde getiremezken din adamları kendine özgü örgütlenme ve halk nazarındaki geleneksel ağırlıkları sebebiyle sonuna kadar ayakta kalan tek grup olma özelliğini göstermişlerdir. Ancak yine de Şah'ın yalnızca ulema sınıfıyla değil siyasi yelpazenin farklı uçlarıyla da mücadele etmek zorunda olduğunu görmek için diğer yapılanmaları tanımak gerekir.

Bu muhalif oluşumlardan biri Tudeh Partisi'dir. Yukarıda da bahsedildiği üzere, 1953 darbesinden sonra sol eğilimli Tudeh üyeleri; öldürülmüş, hapsedilmiş ve sürgüne yollanmıştır. Her ne kadar Şah karşıtı faaliyetlerine yurt dışında devam etseler de 1960 ve 70'li yıllarda Tudeh'in popülaritesi son derece azalmıştır. 1970'li yıllarda bu sefer bir diğer Marxist örgüt, Fedayin-i Halk ön plana çıkmış ve rejimin birçok ünlü kamu görevlisine suikast düzenlemiştir. Hükümet binalarını bombalama, adam kaçırma ve banka soygunları örgütün diğer aktiviteleri arasında yer alırken bu faaliyetler, SAVAK'ın hem sempatzanlara hem de örgüt üyelerine karşı acımasız karşı müdahaleleriyle etkisini kaybetmiştir. Örgüt içinde 1975 yılından itibaren başlayan fikir ayrılıkları ise Fedayin-i Halk'ın marjinalleşmesi gibi bir sonuç doğurmuştur.²⁸

1953 yılındaki darbeden önce oldukça popüler olan Ulusal Cephe ise liderleri Musaddık'ın ev hapsinde tutulması, darbe sonrasında önde gelen isimlerin öldürülmesi ve tutuklanmasıyla bir liderlik krizi yaşamış ve 1961'de bölünme noktasına gelmiştir. Ulusal Cephe, devrime giden süreçte yalnızca küçük bir grubun desteğine sahip olan bir hareket olarak kalmıştır. Bir diğer oluşum ise; İran Mücahiden-i Halk Örgütüdür. Birazdan daha

²⁷ Said Amir Arjomand, *The Turban for the Crown...*, s. 73.

²⁸ Mohsen M. Milani, *The Making of Iran's Islamic Revolution: From Monarchy to Islamic Republic*, westview Press, Colorado 1994, s. 77.

ayrıntılı bir şekilde değinilecek olan Mehdi Bazargan, Ali Şeriatî ve Ayetullah Muhammed Talekani gibi fikir adamlarından etkilenen bu örgüt Şiiliğe devrimci bir yorum getirmiştir. Castro'nun Küba'daki devriminden etkilenen örgüt silahlı mücadeleyi devrime giden yolda en önemli araç olarak görmüştür. Rejime karşı açtığı savaşta Fedayin ile benzer yöntemleri kullanan Mücahidin, dini çevrelerden de destek görmüştür. Ancak Rejimin Mücahidin'e cevabı sert olmuş, 101 üyesi öldürülürken, önde gelen isimleri tutuklanmıştır. 1975 yılından itibaren ise örgüt içinde Marxist eğilimi daha ağır basanlarla dindar olanlar arasında yaşanan sürtüşme 1978 yılında Marxist olanların Peykar isimli yeni bir oluşum kurmasıyla sonuçlanmıştır.²⁹

İran'da kitleleri devrime hazırlayan veya bir devrim fikrinin toplumda yaygınlık kazanmasını sağlayan önemli unsurların başında bir üst paragrafta isimleri sayılan düşünce ve eylem adamlarının yazıları, konuşmaları ve bireysel çabaları gelmektedir. Bu isimlerden Ali Şeriatî, derin bilgi birikimi ve etkileyici konuşmalarıyla tüm dinleyicileri özellikle de genç kuşağı etkilemiştir. Şeriatî, İslami ilkeler çerçevesinde özgürlük ve sosyal adalet vurgusuyla ezilmiş kesimlerim sözcülüğünü üstlenmiş, tüm enerjisini “derin bir uykuya dalmış” olarak tanımladığı İran halkını uyandırmaya harcamıştır. Bu noktada Şeriatî'nin İslam devrimine olan katkısı iki noktada ortaya çıkmıştır. İlki, İslami değerler hakkında orta sınıflarda bir bilinç yaratmak, ikincisi ise İslam'ın özüne dönüşünün sosyal bir devrimi beraberinde getireceği konusunda gençliğe ümit aşılama. İlginçtir ki Humeyni'nin sürgüne gönderildiği 1964 yılında Şeriatî ülkeye dönmüş ve Humeyni'nin yaktığı devrim ateşinin sönmesine izin vermemiştir. Her ne kadar farklı yaklaşımlara sahip olsalar da Şeriatî ve Humeyni'nin fikirleri birbirlerine alternatif olmak yerine tamamlayıcı bir görüntü çizmişlerdir.³⁰

İran'ı İslam devrimine götüren en önemli grup, bilindiği üzere rejimin safına geçmeyen ve çileci bir yaşam tarzını benimsemeyen din adamlarıdır. Tabi ki bu grup da monolitik bir yapı arz etmemekte, farklı siyasal eğilimler göstermektedir. Rejim karşıtı ulemanın en büyük avantajı SAVAK'ın denetimi dışında kalan camilerde örgütlenebilmesi ve buralarda hem dini hem siyasi içerikli hutbeler verebilmesidir. 1975'ten sonra işsizliğin artması ve halkın özellikle *bazaar* esnafının yaşadığı ekonomik kriz ve siyasi baskılar din adamlarıyla bu grupları camiler vasıtasıyla bir araya getirmiştir. Grevler ve isyanlar arttıkça bunların arkasında duran ulema, devrimci hareketin lideri pozisyonuna biraz da

²⁹ Mohsen M. Milani, *The Making of Iran's Islamic Revolution...*, s. 84.

³⁰ Waheed-Uz-Zaman, *Iranian Revolution ...*, s. 112-123

diğer oluşumların örgütsel anlamda yaşadığı sıkıntılar sebebiyle kendiliğinden yükselmiştir.³¹ Sürgüne gönderildiği tarihten itibaren Şah'ın devrilmesi gerektiği çağrısı yapan Humeyni, 70'li yıllardan itibaren tüm dışlanmış grupların sözcüsü olmuş ve elden ele dolaşan ses kayıtlarıyla takipçisi durumundaki bir grup din adamı onun İran'daki sesi olmuştur. Humeyni sıradan İranlılar tarafından bile Şii inancında önemli bir çağrışımı olan *İmam* sıfatıyla birlikte anılmaya başlanmış, Şah'ın Iraklı otoritelere yaptığı baskı sonucu 1978'de Paris'e gitmek zorunda kaldığında ise; Batı medyasının ilgisine mazhar olmuştur. Bu dönemde yurt dışında yaşayan İranlılarla ve Batı tarzı eğitim alan entelektüellerle görüşerek bu isimlerin desteğini alan Humeyni,³² devrimin tartışmasız tek lideri haline gelmeyi başarmıştır.

2.1.4. İslami Devrim Süreci

İran'da devrimle sonuçlanan süreç 1977 yılında başlamıştır. Ancak bunun kıvılcımları önce 1963'te ardından 1975'te görülmüştür. Kum şehrindeki Feyziye Medresesi öğrencileri, Şah tarafından şiddetli bir şekilde bastırılan 1963'teki gösterilerin yıl dönümü kutlamaları için Haziran 1975'te medrese avlusunda, Humeyni lehine tezahüratta bulunmuş ve Şah karşıtı bir gösterinin hazırlığı içine girmişlerdir. Güvenlik güçleri grubun dışarı çıkmasına izin vermediyse de halkın katılımıyla büyüyen grupla güvenlik güçleri arasında ertesi güne kadar devam eden çatışmalar çıkmıştır. Birçok talebenin yapılan operasyonlar sonucu ağır yaralandığı ve tutuklandığı olaylarda, Ayetullah Şeriatmedari gibi önemli isimler, rejim yanlısı bir tutum takınmışlardır. Bu olaylar sonucunda Feyziye Medresesi kapatılırken, protestolara dışarıdan destek veren Humeyni, yeniden İran kamuoyu gündemine oturmuştur.³³

İran'da büyük çaplı ayaklanmaların tekrar başlaması için 1977 yılını beklemek gerekecektir. Ocak 1977 yılında ABD başkanlık seçimini Demokrat başkan aday Carter'ın kazanması ve bu seçim döneminde Şah'ın diğer başkan adayına sağladığı mali destek seçim sonrası ilişkilerin seyrini belirleyici bir etken olmuştur. Bu duruma, ABD dış politikasının bu dönemde insan hakları ekseninde yürütülüyor olması da eklenince Şah'ın İran halkına uyguladığı baskıcı politikalar Carter'ın eleştirilerine yol açmış, bunun üzerine

³¹ Mehran Kamrawa, *The Modern Middle East...*, s. 153.

³² Ibid., s. 154.

³³ Charles Kurzman, "The Qum Protests and the Coming of the Iranian Revolution, 1975 and 1978", *Social Science History* 27: 3, fall 2003, s. 287-289.

Şah, siyasal kontrolü bir ölçüde gevşetmek durumunda kalmıştır.³⁴ 1977 yılının bahar ve güz dönemlerinde bu ortamdan yararlanmak isteyen ılımlı muhalif gruplar, hükümet politikalarını eleştiren açık mektuplar yazmış ve her hangi bir yaptırıma maruz kalmamışlardır. Humeyni de İran'daki takipçilerine bu fırsatı değerlendirmelerini ve diğer muhalifler gibi mektup yazmaları tavsiyesinde bulunmuştur. Fakat Şah'ın muhalif aktivitelere kısmi hoşgörüsü 1977 yılının Kasım ayında ABD'de Carter ile yaptığı toplantı sonrasında kaybolmaya başlamıştır.³⁵

İran muhalefeti de 1977 Kasım ayına kadar muhalif eylemlerini mektup yazma, yeni gruplar oluşturma veya eskilerini canlandırma, manifesto yayınlama ve gazete basma şeklinde gerçekleştirirken Kasım ayının ortalarından itibaren sokaklara dökülmüştür. Bu devrime giden süreçte bir aşamaya geçildiğinin göstergesi olmuştur. Bu dönemdeki en önemli eylem Aryamehr Üniversitesi'ndeki Yazarlar Derneği tarafından düzenlenen 9 günlük şiir okuma oturumlarının onuncusu polis tarafından basıldıktan sonra meydana gelmiştir. Sokaklara dökülen 10.000 kişilik izleyici kitlesinin önemli bir bölümü rejim aleyhtarı sloganlar atmış, çıkan olaylarda 1 öğrenci ölmüş, 70 öğrenci yaralanmış ve 100 tanesi de tutuklanmıştır. Bundan sonraki günlerde de öğrenci gösterileri devam etmiş, birçok üniversitede anma etkinlikleri yapılmıştır.³⁶

Ocak 1978'den itibaren sokak gösterileri çoğalmaya başlarken, rejim yanlısı bir gazetenin din adamlarını komünistlerle işbirliği yapmakla suçlaması ve Humeyni'yi gençliğinde İngiliz ajanı olmakla ve erotik şiirler yazmakla itham etmesi üzerine ulema, tepkisini sert bir şekilde ortaya koymuştur. Eğitime ara veren medreseler ve kepenk kapatan *bazaar* esnafı özür beklerken, sokaklara dökülen medrese öğrencileri ve sempatizanları Humeyni'nin dönüşü lehine ve rejim aleyhine sloganlar atarak polisle çatışmıştır. Hükümet kaynaklarına göre 2 kişinin öldüğü olaylarda muhalefet 70 kişinin öldüğünü 500'den fazla yaralının olduğunu iddia etmiştir. Bundan sonraki süreç, olayların 40. gününde ölenleri anma, sonra bu anma töreninde ölenlerin 40. gününde onları anma şeklinde birkaç kez tekrar etmiştir. Tüm bu olanlar karşısında Şah, birtakım tedbirler almış, laik muhalefeti polis baskınları ve çeşitli operasyonlarla etkisiz hale getirmek için uğraşırken, orta sınıfı bir takım ekonomik tedbirlerle memnun etmeye çalışmıştır. Din adamları arasında da bir bölünme yaratarak Humeyni'yi etkisiz hale getirmek istemiştir.

³⁴ Amir A. Fekri, *Tarihsel Gelişim Sürecinde İran İslam Devrimi*, Mızrak Yayınları, İstanbul 2011, s. 163-165.

³⁵ Charles Kurzman, "The Qum Protests..." , s. 302-303.

³⁶ Ervand Abrahamian, *Iran: Between Two Revolutions*, Princeton University Press, New Jersey 1983, s.505.

Nitekim bu strateji bir ölçüde sonuç vermiş ve 1978 yazı olaysız geçilmiştir. Bu süreç, fırtına öncesi sessizlik olarak tanımlanabilir.³⁷

Şah'ın çözüm için attığı bir diğer adım da 1960 dönemi Başbakanı Şerif Emami'yi yeniden bu göreve ataması olmuştur. Muhaliflerle anlaşmak için özellikle de dini çevreleri memnun edecek bir takım reformlar hazırlayan Emami'ye Ayetullah Şeriatmedari 3 aylık süre tanınmasını isterken, Ulusal Cephe lideri bunların kandırmaca olduğunu savunmuştur. 8 Eylül 1978'de "Kara/Kanlı Cuma" adı verilen ve güvenlik güçlerinin silahından çıkan kurşunlarla muhaliflere göre, binlerce kişinin hayatını kaybetmesi sonucu Emami hükümeti'nin sonu gelmiştir. Aslında bu tarih Şah içinde sonun başlangıcı olmuş, Ekim ve Kasım aylarında tüm işçi ve devlet memurları, İran'daki devrim hareketine katılmıştır. Okullarda öğretmenlerin, petrol çıkarım tesislerinde ve elektrik santrallerinde çalışan teknik ekip ve işçilerin greve gitmesiyle Şah, oldukça zor bir duruma düşmüştür. Bu dönemde Paris'te bulunan Humeyni, İran halkıyla olan iletişimini arttırırken Şeriatmedari ve Ulusal Cephe de Humeyni ile birlikte hareket etmeye başlamıştır. Bundan sonraki süreç, Şah'ın sıkı güvenlik önlemlerine rağmen halkın ısrarla ve milyonlara varan kalabalıklarla protesto gösterilerine devam etmesiyle hareketlenmiş, en sonunda Şah'ın ülkeyi terk etmesi ve Humeyni'nin 1 Şubat'ta ülkeye dönmesiyle rejim fiili olarak son bulmuştur.³⁸

2.2. Devrim Sonrası İran'da Yeni Yönetim Anlayışı

"İslami prensipler"le "liberal demokratik değerler"in birleşiminden ortaya çıkan İran İslam Cumhuriyeti ve anayasa yapım süreciyle teşekkül eden yeni rejim, kendine özgü birçok niteliği bir arada bulundurmaktadır. Bunların başında bir rehber ve onun belirlediği bir ulema heyetinin ülke yönetiminde söz sahibi olmasını öngören *velayet-i fakih* ilkesi bulunurken, bu konunun İran siyasetinde ve Şii din adamları arasında yol açtığı kırılmalar ikinci alt başlıkta değerlendirilecektir. Son bölüm ise; parlamentoya ve halk tarafından seçilmiş cumhurbaşkanına dahi ciddi sınırlamalar getiren İran'ın karmaşık kurumsal yapılanmasıyla ilgili olacaktır. Burada da dikkat çeken en önemli husus, din adamlarının bir şekilde tüm kurumlarda etkin bir pozisyon elde ederek, gerek ekonomi ve iç politika gelişmelerinde gerekse dış politika yapım sürecinde aktif bir şekilde yer almalarıdır.

³⁷ Ervand Abrahamian, *Iran: Between Two Revolutions*, s. 505-510.

³⁸ Amir A. Fekri, *Tarihsel Gelişim Sürecinde...*, s. 176-182.

2.2.1. İran İslam Cumhuriyeti'nin Kurulması ve Yeni Anayasa

Monarşinin çöküşüyle birlikte devrim sonrası İran'da demokrasiyle eş anlamlı olarak görülen cumhuriyetin kurulması arzusu en üst düzeye çıkmıştır.³⁹ Zira Ayetullah Humeyni, Hz. Peygamber'e atıfla İranlılar tarafından kullanılan Şahların Şahı tabirinin Allah katında en nefret edilen unvanlardan biri olduğunu ifade etmiştir. Ona göre, İslam monarşi fikrine tümünden karşı çıkmış, İslam tiranların saraylarını başlarına yıkmak için gelmiştir.⁴⁰ Ancak burada tartışma daha çok nasıl bir cumhuriyet olacağı etrafında şekillenmiştir. Devrimde dini kesimin önemli bir rol üstlenmesi ve Humeyni'nin tartışmasız bir lider pozisyonuna gelmiş olması devrim sonrası din ve siyaset birlikteliğini kaçınılmaz kılmıştır. Nitekim 30-31 Mart 1979'da yapılan tarihi referandumda İranlılara "İran İslam Cumhuriyeti Olmalı mı?" sorusu sorulmuş ve yaklaşık 20 milyon civarındaki seçmenden %98,2'si olumlu yönde oy kullanmıştır.⁴¹

İslam Cumhuriyeti halk tarafından kabul edilmiş fakat bu yeni rejimin kurum ve kuruluşlarının nasıl olacağını belirleyecek olan anayasa henüz teşekkül etmemiştir. Anayasa yapım sürecinde her siyasi grup kendi istediği siyasi sistemi etkin kılmak için siyasi ve hatta silahlı faaliyet yürütmüştür. Anayasa taslağını hazırlayacak olan 73 kişilik Akıllar Meclisi, halk tarafından yapılan seçimle belirlenmiş ve heyetin neredeyse %70'i din adamları tarafından oluşturulmuştur. Bu durum yeni rejimi kimin tayin edeceğini ortaya koyduğundan muhalifler için süre hızla azalmıştır. Anayasa yapım aşamasında aşağıda daha ayrıntılı değinilecek olan *velayet-i fakih* meselesi en önemli tartışma konusu haline gelmiştir. Devrimin hemen sonrasında geçici hükümetin başbakanı olan Mehdi Bazargan ve bazı bakanlar hazırladıkları anayasa taslağında, 1906 Anayasası'nda olduğu gibi, din adamlarından oluşan bir nezaret heyetinin yeterli olacağını düşünmüşler ancak yeni heyet *velayet-i fakih* ilkesi konusunda ısrarcı olmuştur. Ayetullah Şeriatmedari gibi din adamlarının muhalefetine ve seçimlerdeki boykotuna rağmen 2-3 Aralık 1979'da yapılan referandumda yeni anayasaya halk desteği 15 milyon oyu geçerek %99,5 oranına ulaşmıştır.⁴²

³⁹ Mehran Kamrawa, *The Modern Middle East...*, s. 156.

⁴⁰ *Islam and Revolution: Writings and Declarations of Imam Khomeini*, (translated and annotated by Hamid Algar), Mizan Press, Berkeley 1981, s. 202.

⁴¹ Mehran Kamrawa, *The Modern Middle East...*, s. 156.

⁴² M. Serkan Taflıoğlu, *Humeyni, İran İslam Devrimi, Şah Nasıl Mat Oldu?*, Kripto Kitaplar, Ankara 2010, s. 183-188.

1979 Aralık ayında yeni anayasa için yapılacak olan referandum döneminde Ayetullah Şeriatmedari, anayasa aleyhinde bir fetva yayınlamış ve Tebriz’de düzenlenen gösterilerin fitilini ateşlemiştir. Bu olay üzerine, Şeriatmedari’nin fikirlerine yakın olan Müslüman Halkın Cumhuriyetçi Partisi’nin Tebriz’deki merkezi Devrim Muhafızları tarafından basılarak gösteriyi düzeyenler tutuklanmıştır. Bundan kısa bir süre sonra da parti kapatılmış, SAVAK ve ABD ile işbirliği yapmakla suçlanan Şeriatmedari de vefat ettiği yıl olan 1986’ya kadar göz hapsinde kalmıştır. Buna karşın yeni anayasaya başta karşı çıkan Ulusal Cephe, Mücahidin, Tudeh ve diğer sol gruplar oylama sırasında olumlu yönde oy kullanmışlardır. Humeyni, *velayet-i fakih* ilkesine karşı geliştirilen muhalefeti hesaba katarak Ocak 1980’de yapılacak cumhurbaşkanlığı seçiminde din adamlarının aday olmasını engellemiş ve tarafsız biri olarak tanınan ancak liberal eğilimleri daha ön planda olan Beni Sadr’ın cumhurbaşkanlığına seçilmesinin önünü açmıştır. Ancak hemen ardından yapılan parlamento seçimlerini İslami Cumhuriyet Partisi adaylarının kazanması ve muhafazakâr Muhammed Ali Rejai’nin önce meclis başkanı ardından da başbakan olmasıyla Sadr, bu isimle ciddi bir siyasi mücadeleye girmiştir.⁴³

Tekrar anayasaya bakılacak olursa, İran İslam Cumhuriyeti Anayasası’nın giriş ve 14 ayrı fasıl altında toplam 177 maddeden oluşmakta olduğu görülür. Anayasa’nın giriş kısmında yapılan devrim İslami olarak nitelenirken Humeyni merkeze konularak devrimin hikâyesi anlatılmıştır. Anayasaya göre, İran’ın resmi dini, İslam ve Caferi (İsna Aşeri/12 İmam) mezhebi olarak tanımlanırken, bu maddenin sonsuza kadar değiştirilemeyeceği 12. maddede ifade belirtilmiştir. Yine dördüncü maddede kanun ve kararların İslami esaslara göre belirlenmesi gerektiği ifade edilmiştir. Diğer yandan anayasanın cumhuriyetçi nitelikleri de vardır fakat bu hükümlerin dahi İslami referanslara sahip olduğu iddia edilir. Mesela anayasanın altıncı maddesi seçimlere atıfta bulunurken, seçimlere başvurulmasının nedeni egemenliğin millettten kaynaklanıyor olması değil, Kur’an’ın “[İnananların] işleri aralarında şura iledir” (Şura/38) ve “İdari işlerde istişare et” (Al-i İmran/159) ayetleridir.⁴⁴ Son olarak, “anayasada prensip olarak güçler ayrılığı ilkesi benimsenmiştir ve ‘egemen

⁴³ Tayyar Arı, *Basra Körfezi ve Ortadoğu’da Güç Dengesi (1978-1996)*, Alfa Basın Yayın Dağıtım, İstanbul 1998, s. 142.

⁴⁴ Bayram Sinkaya, “İran İslam Cumhuriyeti’nde Siyasal Yapı ve Yönetim”, (içinde), *Ortadoğu Siyasetinde İran*, s. 18-19.

güçler yasama, yürütme ve yargı gücü' olarak belirtilmiştir. Bu üç güç birbirinden bağımsızdır fakat her birisi *veli-yi fakih*'in (Rehber) denetimindedir .”⁴⁵

2.2.2. *Velayet-i Fakih İlkesi*

Bu noktadan itibaren İran Anayasası'nın en tartışmalı konusu olan Humeyni'nin *velayet-i fakih* kuramına eğilmek gerekir. Humeyni, bu kuramıyla Müslüman toplumlar için tek meşru hükümet olarak gördüğü İslami hükümete entelektüel bir çerçeve sağlamıştır.⁴⁶ Buna göre; bir fakih (rehber) yani dini lider tarafından oluşturulacak olan Ulema Heyeti, tüm kurumların üzerinde yer alacak ve alınan bütün kararları denetleme hakkına sahip olacaktır. Ayrıca bu kurama göre fakih, Şii inancında var olan 'kayıp 12. İmam'ın temsilcisidir.⁴⁷ Aslında birçok Şii din adamı, ulemanın İmam adına konuştuğunu, onu temsil ettiğini ve bu sebeple dünyevi gücü elinde tutanlardan üstün olduğunu savunmuştur. Ancak Humeyni bunun da ötesine geçerek, fakihin devletteki yönetim kademelerini kendi eliyle şekillendiren bir pozisyonunun yanında en üst düzey denetleyici, hakem ve koruyucu olması gerektiğini savunmuştur.⁴⁸

Humeyni bu tezini Şii geleneğine atıfta bulunarak güçlendirmeye çalışmıştır. Bu yaklaşıma göre velayet, Hz. Peygamber'in -kızı Fatıma ve damadı Hz. Ali'nin soyundan gelen-torunları On İki İmam'ın “evrensel otorite” sinden gelmektedir. Masum ve yanılmaz olan bu On İki İmam hem din hem de dünya işlerini birlikte yürüterek bu evrensel otoriteyi ellerinde tutmuştur. 874 yılında 12. İmam'ın kaybolmasından beri, ulema, fukaha ve müçtehitler gibi Şia'nın dini önderleri 12. İmam'ın bu misyonunu sürdürmeye çalışmaktadır. Tabi ki bu konu oldukça tartışmalı bir meseledir.⁴⁹ Aralarında Tebriz ve Horasan'ın etkili din adamlarından Ayetullah Şeriatmedari'nin de olduğu birçok din adamı Humeyni'nin bu teorisine karşı çıkmıştır. Ayetullah Kumi, Ayetullah Şirazi ve Ayetullah Zenjani gibi diğer âlimler de hem *velayet-i fakih* ilkesine hem de İslami Cumhuriyet tarzı bir hükümet modeline karşı çıkmışlardır. [Humeyni'ye karşı çıkan bu insanların asıl savundukları husus İslam'ın dünyevi işlerle arasına bir çizgi çekmesi gerektiğidir.] 1979'dan beri hükümet çizgisindeki din adamları güç kazanırken alternatif rejim arayışı

⁴⁵ Bayram Sinkaya, “İran İslam Cumhuriyeti'nde...” , s. 19.

⁴⁶ Masoud Kamali, *Revolutionary Iran...* , s. 160.

⁴⁷ Tayyar Arı, *Geçmişten Günümüze Orta Doğu...* , s. 528.

⁴⁸ Mohsen M. Milani, *The Making of Iran's Islamic Revolution...* , s. 90.

⁴⁹ Gregory Rose, “*Velayet-e Faqih* and the Recovery of Islamic Identity in the Thought of Ayatollah Khomeini” , (ed. Nikki R. Keddie), *Religion and Politics in Iran: Shi'ism from Quietism to Revolution*, (içinde), Yale University Press, New Haven and London 1983, s. 168.

içinde olanların meşruiyet kaynağı olan muhalif isimler sistematik bir şekilde etkinliklerini yitirmiştir.⁵⁰

Üzerinde uzlaşma sağlamak söz konusu olmasa da *velayet-i fakih* yani rehberlik, Anayasa'nın 57, 107, 112 ve 113. maddeleri doğrultusunda İran İslam Cumhuriyeti'nin en üst makamı olmuştur. Rehber için hiçbir kanuni sınırlama söz konusu olmasa da sorumluluk hali mevcuttur. Zira rehber vazifelerini yerine getiremez ise Akiller (Uzmanlar) Meclisi tarafından görevinden alınabilirken, rehber haksız yere mal varlığını arttırırsa yüksek yargı başkanı tarafından denetlenebilmektedir. Rehber, dış politikada belirleyici bir konuma sahipken, 57. maddeye göre, yasama, yürütme ve yargı rehberin görüşü altında görev yapmaktadır. 110. maddede yetkileri sıralanan rehberin bu yetkilerinden en önemli olanları şunlardır: Ülkenin genel siyaset ve stratejisini belirlemek; savaş, barış, seferberlik ilan edebilmek; gerek gördüğünde halkoylamasına gidebilmek, genelkurmay başkanı dâhil tüm kuvvet komutanlarını atamak ve azledebilmek; af çıkarabilmek ve halk tarafından seçilen cumhurbaşkanını onaylamak veya azledebilmek.⁵¹ İran'ın rehber dışındaki karmaşık kurumsal yapılanması da bu ülkenin nasıl yönetildiğini anlamak için incelenmesi gereken olgulardan biridir.

2.2.3. Devlet Yönetiminde Diğer Etkili Kurumlar

İran İslam Cumhuriyeti'ndeki kurumları yasama, yürütme ve yargı olarak üçe ayırıp incelemek mümkündür.⁵² İran'da parlamento iki ayaklı bir yapıya sahiptir. Bunlardan ilkinde İslami Danışma Meclisi adı verilirken diğeri Koruyucular Konseyi'dir. 290 üyeli Danışma Meclisi'nde istenilen konular gündeme getirilir, sorunlar tartışılır, her türlü fikir açıkça söylenir hatta yasalar geçirilir fakat burası tam manasıyla kanun koyucu bir meclis değildir. Zira burada çıkarılan yasalar Koruyucular Konseyi tarafından onaylanmazsa uygulamaya konamaz. Bunun da ötesinde Danışma Meclisi'ne seçilecek olan adaylar, Koruyucular Konseyi'nin onayına bırakılarak ve "kaliteli" Müslüman olma şartı aranmaktadır.⁵³ Daha uzun adıyla Anayasa Koruyucular Konseyi (AKK) olarak anılan ve 12 din adamından Koruyucular Konseyi, 1905 Anayasası'nda da benzer bir fonksiyon üstlenirken, devrim anayasasında daha genişletilmiş bir görev tanımıyla yer almıştır.

⁵⁰ Cheryl Benard and Zalmay Khalilzad, "The Government of God" – Iran's Islamic Republic, Columbia University Press, New York 1984, s. 143.

⁵¹ M. Serkan Taflıoğlu, *Humeyni, İran İslam Devrimi...*, s. 224-225.

⁵² Bayram Sinkaya, "İran İslam Cumhuriyeti'nde..." , s. 19.

⁵³ Saeed Rahnama and Sohrab Behdad (ed.), *Iran After the Revolution: Crisis of An Islamic State*, I. B. Tauris & Co Ltd, London and New York 1996, s. 10.

Mecliste alınan kararların İslam ahlakına ve anayasaya aykırı olup olmadığını inceleyen bu kurum, parlamento adaylarının yanı sıra yerel seçimlere katılacak adayların ve hatta cumhurbaşkanı adaylarının seçimlere katılıp katılamayacağına dair karar verme yetkisine sahiptir. Kısacası, AKK rejimin filtresi konumundadır.⁵⁴

İran’da yürütme gücü, anayasada doğrudan rehber bırakılan hususlar dışında cumhurbaşkanı ve bakanlar eliyle kullanılır. Cumhurbaşkanı adayı İran asıllı, İran vatandaşı, güvenilir, iyi bir geçmişe sahip, iyi bir idareci aynı zamanda takva sahibi ve Caferi mezhebi mensubu olması gerekmektedir. Cumhurbaşkanı doğrudan halkoyu ile 4 yıllığına seçilirken, üst üste en fazla iki kez göreve gelebilmektedir. İran’da cumhurbaşkanı, anayasanın ve yasaların uygulanmasından, ülkenin idaresinden, ekonomik ve sosyal politikalardan, iç ve dış siyasetin yürütülmesinden sorumludur. Bazı özel konularda bakanlar kurulunun onayı ile belirli pozisyonlara çeşitli özel temsilciler atayabilen cumhurbaşkanı, dışişleri bakanının tavsiyesiyle de büyükelçilerin atamasını yapar, itimatnamelerini imzalar ve gelen büyükelçilerin itimatnamelerini kabul eder. Tüm bunlara karşın, cumhurbaşkanı ülkenin genel siyasetinin belirleyicisi değildir. Başta da belirtildiği gibi bu görev rehber aittir ve cumhurbaşkanı ancak rehberin doğrudan yetkisine bırakılmayan hususlarda yükümlüdür.⁵⁵

İran’da yargı, Rehber ve AKK ile birlikte ulemanın siyasi gücünü gösterebileceği en önemli alanlardan biridir. Yasama ve yürütme ile karşılaştırıldığında İran’da yargı en çok tartışılan kuvvettir. Buradaki tartışmalı alanların başında rehberin yargı erki başkanlığına din adamlarından birini ataması yer almaktadır. Anayasanın 156. maddesinde mahkemeler bağımsız kurumlar olarak adlandırılrsa da tüm yargıçların din adamlarından seçiliyor olması ve bu kişilerin yasal reformlara karşı mesafeli duruşu bu kişilere siyasi bir kimlik kazandırmaktadır. Diğer yandan en önemli yargı kurumu olan Yüksek Mahkeme, cumhurbaşkanı hakkında kovuşturma açabilirken (rehbere açamaz), aynı şekilde parlamento üyelerini, kürsü dokunulmazlığı hilafına mecliste ileri sürdükleri fikirlerle ilgili olarak hesap vermek zorunda bırakabilmektedir.⁵⁶ İran’da kamu mahkemelerinin yanında ihtisas mahkemeleri de bulunmaktadır. Asker, polis, jandarma ve devrim muhafızlarının görevlerine ilişkin işledikleri suçları soruşturmak üzere askeri mahkemeler kurulurken, din adamlarının suçlarıyla ilgili olarak da Özel Ulema Mahkemesi faaliyet göstermektedir. Son

⁵⁴ Emre Bayır, “İran Nasıl Yönetiliyor?” , (haz. Mehmet Tuncel), *Hedef Neden İran-Ortadoğu’da Güç Savaşları-* , (içinde), Etkileşim Yayınları, İstanbul 2008, s. 243.

⁵⁵ Bayram Sinkaya, “İran İslam Cumhuriyeti’nde...” , s. 23-24.

⁵⁶ Mehrzad Boroujerdi, “Iran” , *The Middle East*, (içinde), s. 419-420.

olarak, ülkenin güvenliğine yönelik bütün saldırılar, Humeyni ve rehber hakkında söylenen istenmeyen sözler ve rejimin devamlılığını tehdit altına sokacak her türlü eyleme karşı Devrim Mahkemeleri yetki sahibi kılınmıştır.⁵⁷

İran İslam Cumhuriyeti Anayasası'nda yer alan iki önemli kurum daha vardır. "Bunların yetkileri yasama, yürütme veya yargı dâhilinde değildir. Bunları danışma kurulları olarak nitelemek doğru olacaktır. Bu kurullar Düzenin Yararını Teşhis Heyeti ve Yüksek Güvenlik Konseyi'dir."⁵⁸ Bunlardan ilki, 1988 yılında AKK ile parlamento arasında çıkan uzlaşmazlıkları çözme amacıyla oluşturulmuş bir kurumdur. Ülke yönetiminde önde gelen tüm erklerin başı gibi siyasi isimlerden yaklaşık yirmi dördünün bir araya gelmesiyle faaliyet gösteren bu kurum tüm ülkenin çıkarı için faydalı olacak şekilde sorunları çözmekle yükümlüdür.⁵⁹ Maslahat Konseyi adı da verilen bu yapı, muhafazakârların elinde olmasına rağmen daha ılımlı ve pragmatist tutumlar benimsemektedir. Yüksek Güvenlik Konseyi'nin kuruluş amacı ise devrimi korumak, ulusal çıkarların takipçisi olmak ve ülkenin toprak bütünlüğünü sağlamak şeklinde tanımlanmıştır. İran'ın en üst savunma, güvenlik ve istihbarat makamı olarak kabul edilen Güvenlik Konseyi, nükleer program da dâhil olmak üzere ülkenin son derece hassas olduğu iç ve dış politika meselelerini yakından takip etmektedir.⁶⁰

Son olarak İran'da silahlı kuvvetler yapılanmasını ele almak gerekmektedir. İran'da şehirlerin ve kırsal bölgelerin güvenliğinden birçok ülkede olduğu gibi polis ve jandarma sorumludur. Bunların dışında kalan iki önemli güç ise düzenli ordu ve Devrim Muhafızlarıdır. İran'da yeni rejimin yöneticileri, düzenli orduya Şah döneminin bir eseri olması sebebiyle, şüpheyile bakarken, bu açık devrimin ilk günlerinde kurulan İslam Devrimi Muhafızları Ordusu ile kapatılmaya çalışılmıştır. Devrim Muhafızları, darbe ihtimallerine karşı caydırıcı bir unsur olma ve karşı-devrimci güçlerle mücadele etmenin yanında Irak'la yapılan savaşta da etkin bir rol oynamıştır. Doğrudan rehbere bağlı olan Devrim Muhafızlarının kontrolü altında bir de Besic güçleri vardır. Gönüllü kuvvetler şeklinde teşekkül eden bu grup, polisle birlikte şehirlerin güvenliğini sağlamaya çalışmaktadır.⁶¹ Görüldüğü üzere İran'ın kurumsal yapılanmasında en önemli ağırlığı din adamları ve bunların denetimine tabii olan devrimci güçler oluşturmaktadır. Böyle bir tablo

⁵⁷ Bayram Sinkaya, "İran İslam Cumhuriyeti'nde..." , s. 28.

⁵⁸ Ibid.

⁵⁹ Mehrzad Boroujerdi, "Iran" , s. 419.

⁶⁰ Emre Bayır, "İran Nasıl Yönetiliyor?" , s. 244-245.

⁶¹ Bayram Sinkaya, "İran İslam Cumhuriyeti'nde..." , s. 29-30.

da ülkedeki yargı sisteminin işleyişinden, iç ve dış güvenlik meselelerine kadar geniş bir alanda din unsurunu ön plana çıkarmaktadır.

2.3. Devrim Sonrası Dış Politika Gelişmeleri

Bu bölümde, devrim sonrası İran dış politikasında ön plana çıkan çıkan ABD karşıtlığı, bağlantısızlık ekseninde gelişen uygulamalar ve İran-Irak Savaşı gibi üç ayrı hususa değinilecektir. Devrim sonrası İran dış politikası derken eksik bırakılan veya yeterince değinilemeyen noktalar mutlaka olmuştur. İran'ın dini gerekçelerle askıya alınan nükleer silahlanma faaliyetleri,⁶² 1979'da Afganistan'ı işgal eden ve "küçük şeytan" olarak adlandırılan Sovyetler Birliği ile olan ilişkiler, İsrail ve Avrupa ülkelerine karşı benimsenen politikalar ve diğer ülkelerle geliştirilen veya geliştirilmeyen birebir ilişkiler bu kategoride değerlendirilebilir. ABD karşıtlığı, bağlantısızlık politikaları ve İran-Irak Savaşı gibi devrim sonrası İran dış politikasındaki bu gelişmeler ise; İran'ı ekonomik anlamda sıkıntılı bir duruma düşürmüş, ülkeyi uluslararası toplumda ve bölgede yalnızlaştırmış ve dış politikada din faktörünü ön plana çıkararak ülkeyi din-mezhep temelli yakınlıklar kurmaya zorlamıştır.

2.3.1 ABD Karşıtlığı

İran'da ulema, Batılı değerlere karşı olduğundan, devrim sonrasında bu değerleri temsil eden ülkelere karşı mesafeli bir tutum takınılmıştır. Yalnızca din adamlarında değil, İran toplumunda da Şah döneminden beri var olan bir Batı karşıtlığının izlerine rastlamak mümkündür. Şah Rejiminin ilk yıllarından itibaren hatta daha da önceki dönemlerde İran'ın siyasi ve ekonomik meseleleriyle kendi çıkarları doğrultusunda yakından ilgilenen ve 1941 yılında İran'ı işgal eden İngiltere, bu karşıtlığın cisimleştiği iki devletten biridir. Diğerisi ise; İkinci Dünya Savaşı sonrasında İran'da artan nüfuzu ve ülke siyasetine doğrudan yaptığı müdahalelerle tepki toplayan Amerika Birleşik Devletleri'dir. ABD, Soğuk Savaş'la birlikte Batılı değer ve kurumların temsilcisi konumuna gelmiş, İran'la ilgili benimsemiş olduğu politikalarla da devrimi gerçekleştirecek kuşağın üzerinde adeta bir travma etkisi yaratmıştır. Bu yüzden ilk olarak, ABD'nin devrim öncesi İran politikası ve bu politikayla bağlantılı uygulamalarının üzerinde durulacaktır.

ABD, İran'ı 1941'den Şubat 1979'daki İslam Devrimi'ne kadar yöneten Muhammed Rıza Pehlevi'nin en önemli destekçisi olmuştur. Bu desteğin arkasında iki önemli gerekçe

⁶² Gökhan Çetinsaya ve Talha Köse, *SETA İran Dosyası*, SETA Vakfı, Ankara 2006, s.33.

yatmaktadır. Bunlardan ilki, ABD'nin İran'ı Batı Asya'daki Sovyet genişlemesinin önüne set çekebilecek stratejik bir ülke olarak değerlendirmek istemesidir. İkincisi ise; İran'ın sahip olduğu zengin petrol yataklarıdır. İran'ın bu stratejik ve ekonomik özellikleri, Soğuk Savaş'ın daha ilk yıllarında ABD'yi İran'ın iç işlerine müdahale etme noktasında harekete geçirmiştir.⁶³ Bu doğrultuda ABD, "İran petrollerini millileştirme girişimlerini başlatan"⁶⁴ ve bu konuda geniş halk desteğini arkasında bulan Musaddık'ın 1953 yılında iktidardan düşürülmesine ön ayak olmuştur.

Musaddık'ın devrilmesinden sonra ülke yönetiminde tekrar söz sahibi olan Şah'ın muhalif grupları bastırarak otoritesini sağlamlaştırması da yine ABD'nin desteği sayesinde gerçekleşmiştir. Ancak, ABD'nin bu süreçte göz yumduğu iki önemli mesele; Şah'ın insan hakları ihlalleri ve demokratik girişimleri elinin tersiyle bir kenara itmesidir. Bunların yanı sıra rejim karşıtlarını acımasızca ortadan kaldıran Şah'ın gizli örgütü SAVAK, ABD eliyle gücünü attırmaya devam etmiştir.⁶⁵ Görüldüğü gibi ABD, İran toplumu tarafından sevilmeyen bir rejime sırf kendi çıkarları uğruna uzun yıllar arka çıkmış ve İslami devrimden sonra kendisinden nefret edecek ve "Büyük Şeytan" olarak adlandıracak bir kitlenin doğmasına zemin hazırlamıştır. ABD'nin devrim öncesi İran politikalarına ek olarak, Humeyni'nin ABD ile ilgili şahsi görüşleri de İran'daki Amerikan karşıtı tutum üzerinde etkili olmuştur. Humeyni iki ülke arasındaki ilişkiyi şu sözlerle tanımlamıştır: "İran'ın ABD ile olan ilişkisi bir zalim (*zalem*) ile bir ezilmiş (*mazlum*) insanın ilişkisi"⁶⁶ gibidir. Ayrıca Humeyni, İran'ın ABD'ye hiçbir şekilde ihtiyacı olmadığı buna karşın ABD'nin İran petrolüne gereksinim duyduğu⁶⁷ vurgusu yaparak, İran'ın ikili ilişkilerdeki avantajlı pozisyonunu ön plana çıkarmıştır.

İran'da ABD karşıtlığını doğuran diğer nedenler de "ABD'nin Şah döneminde satın alınmış silahları İran'a teslim etmemesi, Amerikan Kongresi'nin ve basın yayın organlarının İran karşıtı tutum almaları, Amerika'nın Kürdistan ve Belucistan gibi İran'ın hassas bölgelerinde ortaya çıkan karışıklıklarda etkili olması"⁶⁸ şeklinde sıralanabilir. Bir diğer sebep ise; İran-Irak Savaşı'nda ABD'nin Saddam'ın arkasında olduğu gibi bir algı

⁶³ Enayatollah Yazdani and Rizwan Hussain, "United States' Policy towards Iran after the Islamic Revolution: An Iranian Perspective", *International Studies*, 2006, <<http://isq.sagepub.com/cgi/content/abstract/43/3/267>> (29.10.2012).

⁶⁴ Fred Halliday, *The Middle East in...*, s. 102.

⁶⁵ Enayatollah Yazdani and Rizwan Hussain, "United States' Policy towards...".

⁶⁶ R. K. Ramazani, "Khumayni's Islam in Iran's Foreign Policy", (ed. Adeed Dawisha), *Islam in Foreign Policy*, Cambridge University Press, (içinde), Cambridge 1982, s. 10.

⁶⁷ Ibid.

⁶⁸ İzzettullah İzzeti, *İran ve Bölge Jeopolitiği*, (çev. Hakkı Uygur), Küre Yayınları, İstanbul 2006, s. 89.

yaratmış olmasından kaynaklanmaktadır. Nitekim ABD tarafından 1982’de Irak’ın terörist devletlerden listesinden çıkarılması, 1983’de İran’a uluslararası boykot uygulanması, 1984’de Saddam’la askeri bilgi paylaşımının yapılması gibi örnekleri çoğaltılabilecek uygulamalar bu algıyı besleyici bir unsur olmuştur.⁶⁹ Tabi ki ABD’nin böyle bir tutum takınmasının bazı gerekçeleri vardır. Bunların başında yeni rejimi tanımaya rağmen İran’ın CENTO’dan çıkması, ikili askeri antlaşmaların feshedilmesi, sivil ve askeri alanlarda görev yapan Amerikalı danışmanların ülkeden çıkarılması, İran’ın yeni ABD büyükelçisini kabul etmemesi, ilişkilerin maslahatgüzarlık seviyesine indirilmesi ve son olarak aşağıda değinileceği üzere ABD’li diplomatların rehin alınması gelmektedir.⁷⁰

Devrim sonrası İran’da Amerikan karşıtlığının dışa vurumu olarak öne çıkan en önemli olay Muhammed Rıza’nın tedavi için ABD’de bir hastaneye kabul edilmesine tepki gösteren İranlı bir grup öğrencinin 4 Kasım 1979’da ABD büyükelçiliğini basarak buradaki Amerikalı diplomatları rehin alması olmuştur. Humeyni eylemin planlayıcısı olmasa da öğrenciler kendilerini “İmam’ın İzinden Giden Öğrenciler” olarak tanımlayınca Humeyni’de olayların bir parçası haline gelmiştir. Rehinelerin salıverilmesi talebi yerine getirilmeyen Başbakan Bazargan bu olay üzerine 2 gün içinde istifa ederken, ABD’nin rehineleri kurtarmak için başlattığı operasyonun başarısızlıkla sonuçlanması rejimin elini güçlendirmiştir. Daha çok Carter yönetimini hedef alan bu eylem, Reagan’ın yemin ederek göreve geldiği 20 Ocak 1981’de sona ermiştir. 444 günlük bu süre zarfında Şah’ın yine bir ABD destekli darbeye iktidara gelme ihtimalini iyi bir propaganda malzemesi olarak kullanan Humeyni ve ekibi ABD’ye karşı olan nefreti körüklemeyi başarmıştır.⁷¹ Sonuç olarak, çeşitli sebeplerle ortaya çıkan ABD karşıtlığı sonrasında devrimci rejim, bu süper gücü karşısına almış ve devrimden günümüze Irak savaşı ve İran nükleer programı gibi birçok meselede bu ülkeyle uğraşmak durumunda kalmıştır.

2.3.2. Bağlantısızlık

Humeyni, İran’ın hem Doğu hem de Batı Blok’unun dışında olduğunu vurgulamış, “ne Doğu ne Batı” (Na Sharqi na Qarbi) politikasını İran İslam Cumhuriyeti’nin resmi söylemi haline getirmiştir.⁷² Bu yaklaşım İran dış politikasının ‘bağlantısızlık’ temelinde

⁶⁹ Sasan Fayazmanesh, “The Politics of the US Economic Sanctions against Iran” , *Review of Radical Political Economics* 2003, <<http://rrp.sagepub.com/cgi/content/abstract/35/3/221>> (31.10.2012).

⁷⁰ İzzetullah İzzeti, *İran ve Bölge Jeopolitiği*, s. 90.

⁷¹ Hamid Dabashi, *İran: Ketlenmiş Halk*, (çev. Emine Ayhan), Metis Yayınları, İstanbul 2007, s. 181.

⁷² Enayatollah Yazdani and Rizwan Hussain, “United States’ Policy towards...”

değerlendirilmesine yol açacaktır. Zira “bu bağlamda yapılan ilk iş, 12 Mart 1979’da İran’ın CENTO’dan ayrıldığını açıklamak olmuş; 3 Kasım 1979’da ise hem 1959 tarihli ABD-İran Savunma Antlaşması feshedilmiş hem de 1921 tarihli Sovyet-İran Dostluk Antlaşması’nın 5. ve 6. maddelerinin tek taraflı iptal edildiği açıklanmıştır.”⁷³ Bu örnekler de dikkate alındığında İran İslam Cumhuriyeti, “ne Doğu ne Batı” politikası şeklindeki dış politika yönelimiyle her iki kampın da karşısında olduğunu göstermiştir. Batılı düşmanlar olarak başta ABD ve İsrail’e işaret edilirken, bazı Avrupa ülkeleri hatta Irak bu kategoride değerlendirilmiştir. Doğu dendiğinde akla gelen dönemin en büyük gücü SSCB de, Orta Asya cumhuriyetlerinde uzun yıllardır süren İslam dini karşıtı politikaları, Irak’a verdiği destek ve Afganistan işgali sebebiyle düşman ülkelerden biri olarak kabul edilmiştir.⁷⁴ Bölge ülkelerine ve diğer büyük güçlere yönelik benimsenen bu güvensiz yaklaşım, İran’ı güvenilir bir müttefik bulma noktasında oldukça zorlamış ve bölgesel anlamda oldukça yalnızlaştırmıştır.

İran İslam Cumhuriyeti’nin “bu bağlantısızlık yönelimi, bağlantısızlık politikası olarak bilinenden bir şekilde farklıdır.”⁷⁵ Başbakan Mehdi Bazargan’ın bağlantısızlık ekseninde olduğunu açıkladığı İran dış politikası, bir anlamda Musaddık’ın dış politika anlayışıyla benzeşmektedir. Bu yaklaşıma göre, Musaddık döneminde İran’da son verilmek istenen İngiliz egemenliği, devrim sonrasında Amerikan hakimiyetine sonlandırılması için verilen mücadeleye benzer bir profil çizmektedir.⁷⁶ Genel anlamda İranlı yetkililer ülkelerinin bağlantısızlık politikasını açıklarken dört temel özelliğe dikkat çekmektedirler:⁷⁷ (1) Dış politika yapım sürecinde özerk bir tutum takınabilmek, (2) Amerikan-Sovyet rekabetinden olabildiğince uzak durmak, (3) İran’ın ideolojik kamplardan birine olan bağımlılığını sona erdirmek ve (4) İsrail ve Güney Afrika dışındaki tüm devletlerle ilişkileri geliştirmek.⁷⁸ Tüm bunların yanında İran, her ne kadar farklı bir anlayışa sahip olsa da Bağlantısızlar hareketine üyelik başvurusunda bulunmaktan geri durmamış, FKÖ’yü resmen tanıyarak Tahran’daki İsrail Büyükelçiliği’ni FKÖ

⁷³ Tayyar Arı, *Geçmişten Günümüze Orta Doğu...*, s. 531.

⁷⁴ Jalil Roshandel, “Evolution of the Decision-Making Process in Iranian Foreign Policy, 1979-1999”, (ed. Eric Hooglund), *Twenty Years of Islamic Revolution: Political and Social Transition in Iran since 1979*, Syracuse University Press, (içinde), Syracuse University Press, New York 2002, s. 126.

⁷⁵ Hamid Ahmedi, “İran İslam Cumhuriyeti’nde Ulusal Çıkar İkilemi”, (ed. Homa Katouzian & Hüseyin Şahidi), *21. Yüzyılda İran*, (içinde), (çev. Pınar Güven), Sitare Yayınları, Ankara 2011, s. 65.

⁷⁶ Tayyar Arı, *Irak, İran, ABD ve Petrol*, s. 357.

⁷⁷ Mahdi Mohammad Nia, “Understanding Iran’s Foreign Policy: An Application of Holistic Constructivism”, *Alternatives: Turkish Journal of International Relations*, Vol. 9, No. 1, Spring 2010, s. 159

⁷⁸ Houman A. Sadri, “An Islamic Perspective on non-alignment: Iranian foreign policy in theory and practice”, *Journal of Third World Studies*, Vol. 16, No. 2, Fall 1999, s. 31.

temsilciliğine dönüştürmüştür. Petrol fiyatlarına da zam yapan İran, ülkede bulunan ve daha çok yabancı sermayeli ortaklık şeklinde kurulan birçok banka ve şirketinde millileştirildiğini ilan etmiştir.⁷⁹

İran'ın kendine özgü bağlantısızlık politikasından söz ederken, farklı dönemlerde farklı türlerde bir bağlantısızlık yönelimi benimsemiş olduğunu da belirtmek gerekecektir. Mesela Humeyni'nin vefatına kadar geçen süre zarfında İran'ın üç tür bağlantısızlık politikası benimsediği görülür: Karşılıklı bağlantısızlık (1979-1982), çatışma yüklü bağlantısızlık (1982-1985) ve uzlaşmacı bağlantısızlık (1985-1988). Karşılıklı bağlantısızlık daha çok Bazargan'ın başbakan olduğu geçici liberal hükümet döneminde ve Beni Sadr'ın cumhurbaşkanlığı görevini üstlendiği dönemin bir ürünüdür. Beni Sadr'ı koltuğundan eden radikal güçlerin iktidarı ele geçirmesiyle çatışma yüklü bağlantısızlık politikası devreye girmiştir. Bu dönem, İran'ın Irak'la savaşının hız kazandığı ve devrim ihracı politikalarının ateşli bir şekilde savunulduğu bir zaman dilimidir. Bu politikalarla da bağlantılı olarak İran, bu dönemde hem Körfez Arap ülkeleriyle hem de ABD ile siyasi krizler yaşamaya başlamıştır. Son olarak uzlaşmacı bağlantısızlık yıllarında İran, Irak'la yapılan savaşın yükünü hafifletmek için böyle bir yaklaşım içine girmiştir. ABD ile Irak Savaşı'nın ortalarında yapılan silah pazarlıkları ve BM Güvenlik Konseyi'nin 598 sayılı kararının kabulü bu yaklaşımın en mühim örnekleridir. Humeyni'nin vefatından kısa bir süre önce Batılı ülkelerle sorunlara yol açan Salman Rüşdi meselesi İran'ın bu son yönelimi terk etmesine neden olmuştur.⁸⁰

2.3.3. İran-İrak Savaşı

22 Eylül 1980 günü Irak'ın İran'a saldırısıyla başlayan ve 8 yıl boyunca iki Müslüman devletin birbirine ağır kayıplar verdirdiği İran-İrak Savaşı, Humeyni dönemi İran dış politikasının en can alıcı meselesidir. İran'ın Irak topraklarındaki faaliyetleri ile “Saddam'ın İslami devrim sonrası oluşan yeni rejimi dışlayarak Körfez güvenliğinde etkili bir rol oynama arzusu”⁸¹ savaşın en önemli sebepleri arasında gösterilebilir. Bunların yanı sıra yüzyıllardır paylaşılamayan ve 1975 Cezayir Antlaşmasıyla geçici olarak çözüme kavuşturulan Şatt'ül-Arap Suyu meselesi de iki ülkeyi savaşa götüren süreçte tetikleyici bir unsur olarak ön plana çıkmıştır.

⁷⁹ Ahmet Güler, Devrim Sonrası İran... , s. 122.

⁸⁰ Hamid Ahmedi, “İran İslam Cumhuriyeti'nde...” , s. 65-66.

⁸¹ Andrew T. Parasiliti, “The Causes and Timing of Iraq's Wars: A Power Cycle Assessment” , *International Political Science Review* 2003, <<http://isq.sagepub.com/cgi/content/abstract/24/11/151>> (28.10. 2012).

1975 Cezayir Antlaşması ile diğer sorunları rafa kaldıran iki ülke arasındaki barış sürecinin uzun sürmeyeceği, 1979 İran İslam Devrimi sonrasındaki gelişmelerde kendini göstermiştir. Humeyni'nin komşu ülkelerde yaşayan Şiileri ayaklanmaya çağırmasından nüfusunun önemli bir çoğunluğu Şii olması dolayısıyla rahatsız olan Irak devlet başkanı Saddam Hüseyin, 17 Eylül 1980'de yaptığı bir konuşmayla Humeyni'nin dini bölücülük yaptığını belirterek 1975 tarihli Cezayir Antlaşması'nı tanımadığını açıklamıştır. İran'ın Irak'taki Şiiler üzerinde nüfuz edinme çabalarına devam etmesi, Saddam'ı da benzer bir taktiğe başvurmaya itmiştir. Saddam, İran'ın petrol merkezi olan Huzistan bölgesindeki Arapları yeni rejime karşı kışkırtmaya çalışarak, Tahran yönetimi ile bölgedeki Araplar arasında silahlı çatışmaların çıkmasına sebebiyet vermiştir. Bu yıpratma taktikleri, yerini önce kanlı çarpışmalara ve nihayetinde 8 yıl sürecek olan İran-Irak Savaşı'na bırakmıştır.⁸²

Daha önce de belirtildiği gibi 20 Eylül 1980'de Irak'ın saldırılarıyla başlayan İran-Irak Savaşı'nın ilk yılları Irak'ın üstünlüğü ile geçilirken, İran zamanla dengeyi sağlayarak karşı saldırıya geçmiştir. Ancak, ABD'nin teşvikiyle birçok devlet Irak'ı desteklemeye başlayınca savaşta yeniden denge sağlanmıştır. Büyük sayıdaki can kaybının yanı sıra her iki devletin ticari faaliyetleri karşı tarafın saldırılarıyla ciddi manada tahribata uğramış olduğundan taraflar kendilerini savaşı durdurmak zorunda hissetmiş ve 25 Ağustos 1988'de BM Güvenlik Konseyi'nin yaklaşık 1 yıl önce aldığı ateşkes kararı imzalanmıştır. Savaş kimin kazandığı konusunda üzerinde uzlaşılmış bir fikir olmasa da ABD'nin savaş sırasında Irak'ı çeşitli yollarla ve çeşitli sebeplerle desteklediği bilinen bir durumdur. Ancak ABD, bunun da savaşı uzatmaktan başka bir çözüm üretmediğini fark ederek Birleşmiş Milletler nezdinde girişimlerde bulunmuş ve 20 Temmuz 1987'de BM Güvenlik Konseyi'nden ateşkes kararının çıkmasında etkili olmuştur.

İran tarihinin en önemli olaylarından biri olan İran-Irak savaşı toplumsal hafızada yerini hala önemli ölçüde korumaktadır. Bu duruma rejimin de bilinçli bir katkısı vardır. Savaşta hayatını kaybedenler için her yıl sayısız anma töreni düzenlenen İran'da bazı duvarlar şehitlerin resimleriyle süslenmiştir. Bunların yanı sıra İran'da "kayıp nesil" anısına çeşitli filmler yapılmakta ve *Jumhuri-i İslami* gibi bazı gazetelerde şehitlerin hatırası çeşitli yayınlarla canlı tutulmaya çalışılmaktadır. Özetle, İran- Irak savaşı hem

⁸² Mehmet Saray, *Türk-İran İlişkileri*, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu: Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara 1999, s. 152-154.

toplum bilincinde hem de devlet kademesinde acı bir hadise olarak canlılığını korumaktadır.⁸³

İran- Irak Savaşı, İran'ın savaş sonrası dış politika yönelimi üzerinde de ciddi bir etki yaratacak, böylece kendine yeterlik ve özgüven İran İslam Cumhuriyeti'nin ayırıcı özelliklerinden olacaktır. Zira İranlı yöneticiler rejimin savaş sürecince yalnızca kendi çabalarıyla hayatta kaldığına inanmaktadırlar. Uluslararası örgütler, küresel kamuoyu ve mevcut düzen İran'ı Irak'ın kimyasal silahlarından koruyamamıştır. Saddam'ın sivilleri hedef alan saldırılarına, kitle imha silahlarını kullanmasına ve Fars Körfezi ticaretini sabote etmesine büyük güçler tarafından göz yumulmuştur.⁸⁴ Böyle bir tablo göz önünde tutulduğunda İran'ın nükleer enerjisini geliştirmedeki ısrarı ve mevcut sisteme meydan okuma gibi politikalarının arka planı daha iyi anlaşılacaktır. Son olarak, bu savaş sürecinde İran, bölgedeki rejimlerin kendisine mesafeli duruşunu görmüş ve bu ülke halklarıyla İslami temelde ilişkilerini daha da güçlendirme çabası içinde olmuştur.

⁸³ Ray Takeyh, "The Iran-Iraq War: A Reassessment", *The Middle East Journal*, Vol: 64, No: 3, Summer 2010, s. 383.

⁸⁴ Ibid. , s. 383.

BÖLÜM III

İRAN'IN ORTADOĞU'DA DEVRİM İHRACI POLİTİKASI

3.1. Devrim İhracı Politikasını Hazırlayan Unsurlar

Bütün devrimlere rehberlik eden bir takım idealler, inançlar ve ilkeler vardır. Devrimci gruplar her fırsatta bunların üzerinde durma ihtiyacı duyarlar. Bu sebeple, Amerikalılar ‘yaşam, özgürlük ve mutluluk arayışı’ gibi ‘devredilemez hakları’ ön plana çıkarırken Fransızlar da ‘özgürlük, eşitlik ve kardeşlik’ e olan bağlılıklarını her fırsatta vurgulamışlardır. İran İslam devriminin ilk yıllarında ortaya çıkan ve kitleleri bir araya getiren çağrı, Humeyni’nin ‘bağımsızlık, özgürlük ve İslam Cumhuriyeti’ sloganı olmuştur.¹ Diğer devrim yapımcıların kendi ideallerini yaymak için gösterdiği çabanın bir benzerini İranlı devrimciler de göstermiştir. Ancak devrim ihracı adı verilen bu çabaları yalnızca devrimci ideallerin bir gereği olarak açıklamak yeterli değildir. Bu yüzden, İran’da devrim ihracı politikasının hayata geçirilmesine rehberlik eden bazı unsurlara da dikkat çekmek gerekmektedir. Bu bölümde, bu konular sırasıyla şu şekilde yer alacaklardır: Genel dış politika anlayışı, devrim anayasası ve liderlerin söylemleri, iç etkenler ve dış faktörler.

3.1.1. Genel Dış Politika Anlayışı

Raymond Aron, bir ülkeyi yönetenlerin felsefesini anlamadan o ülkenin diplomatik stratejilerinin anlaşılamayacağını savunur. Bu yaklaşımdan yola çıkan R.K. Ramazani, İran dış politikasını *velayet-i fakih* kuramına başvurarak açıklamaya çalışmıştır. Buna göre *fakih*, kayıp 12. İmam’ın *Mehdi* olarak zuhur edip adil bir yönetim kurmasına kadar geçen süre zarfında hem dünyevi hem de uhrevi otoriteyi elinde bulunduracaktır. Bu süreçte *fakihin* en ehemmiyetli vazifesi dünya genelinde adil ve eşitlikçi bir hükümeti kuracak olan *Mehdi*’nin gelişini kolaylaştırmaktır. Bu da bir “İslami dünya hükümeti”nin ortaya çıkmasına zemin hazırlayacak faaliyetlerde bulunarak gerçekleştirilebilecektir. Bunların başında ezilmiş insanların iktidara gelmesi vardır ve bu örnek şu an için yalnızca İran İslam Cumhuriyeti dikkate alındığında geçerlidir. Bu sebeple İran, “kurtarıcı ulus”

¹ R.K. Ramazani, “Iran’s Foreign Policy: Independence, Freedom and the Islamic Republic”, (eds. Anoushiravan Ehteshami and Mahjoob Zweiri), *Iran’s Foreign Policy: From Khatami to Ahmadinejad*, (içinde), Ithaka Press, Lebanon 2008, s. 1.

misyonu sahiplenerek dünya genelinde adaletin dağıtımı için çaba göstermeli ve “insanlığın kurtuluşunu” sağlamalıdır.²

İran İslam Cumhuriyeti’nin dış politikasını belirleyen bir diğer unsur devrim ideolojisidir. Ayetullah Humeyni tarafından sınırları çizilen bu yaklaşım beraberinde *müstekbir-mustaz’af* (ezen-ezilen) ayrımını, monarşi, ABD, Sovyetler ve İsrail karşıtlıklarını getirmiştir. Zulmeden ile zulme uğrayanları ayırt etmeyi hedefleyen *müstekbir-mustaz’af karşıtlığı*; İran’a göre, tüm insanlığı sövmürmeye çalışan ABD, Sovyetler ve İsrail ile varlıkları elinden alınmış İran gibi sömürülen ülkeler ve halkların savaşını ifade etmektedir. İran açısından bu ayrımı İslam dünyasına uyarladığımız zaman; Müslüman halkların iradelerine aykırı olarak işbaşına gelen monarşiler ve diktatörlere *müstekbir* rolü verilirken, mağdur edilen geniş halk kitleleri *mustaz’af* olarak görülmektedir.³ Devrim sonrası İran dış politikasına yön veren bu düşünce, Şii İslam inancının kültürel gelenekleriyle de uyumludur. Zulme uğrayanlar Kerbela’da şehit edilen İmam Hüseyin ve yanındakilere benzetilirken, baskıcı güçler Yezid’le birlikte anılmaktadır. Şii geleneğinde buna benzer bir diğer karşılaştırma zalim ve mazlum arasında yapılırken, İslam öncesi İran kültüründeki şeytani güçlerle iyiler arasında durmadan yapılan ve iyilerin en sonunda galip geleceğine dönük bir inanış da bu anlayışa katkıda bulunmuştur.⁴

İran’da uluslararası sistemi tanımlamada -ezen-ezilen karşıtlığı yanında- kullanılan ikinci bir ayrım ise klasik sosyalist ve kapitalist devlet ayrımı olurken, Bağlantısızlar Hareketi de dâhil İran İslam Cumhuriyeti’nden başka hiçbir ülkenin gerçek anlamda bağımsız olmadığı kabul edilir.⁵ Yine Humeyni’nin düşünceleri ekseninde şekillenen İran dış politika anlayışında dünya “doğru yol” üzere olanlarla “yozlaşmış yol” üzere olanlar arasında bölünmüştür. Söz konusu doğru yol üzerine olanlar Kur’an prensiplerini uygulamaya koyan yani İslami temelde bir yaşam tarzı benimseyenlerdir. Bu açıdan bakıldığında “Allah yolunda” olan tek ülke İran İslam Cumhuriyeti’dir. Zira İran’ın hem hükümet yapısı hem de toplum hayatı dinin vazettiği hükümler çerçevesinde şekillenmektedir. İslam Cumhuriyeti’nin uluslararası arenada ABD, Irak ve diğerleriyle

² R.K. Ramazani, *Revolutionary Iran: Challenge and Response in the Middle East*, The Johns Hopkin University Press, Baltimore and London 1988, s. 19-20.

³ Ünal Gündoğan, “Geçmişten Bugüne İran İslam Devrimi: Genel Değerlendirme,” *Ortadoğu Analiz*, Cilt:3, Sayı 29, Mayıs 2011, s. 98.

⁴ R.K. Ramazani, *Revolutionary Iran...*, s. 24.

⁵ Shireen T. Hunter, *Iran and the World: Continuity in a Revolutionary Decade*, Indiana University Press, Bloomington & Indianapolis 1990, s.37.

verdiği mücadele de “Hak ve Batıl”ın mücadelesi olarak resmedilmiştir. Geleneksel İslami anlayışın bir parçası olan Dar-ül İslam (barış ve esenliğin hüküm sürdüğü İslam toprakları) ve Dar-ül Harp (savaş ve huzursuzluğun hâkim olduğu gayri Müslim toprakları) gibi ayrımlar da İran dış politika anlayışına şekil veren unsurlar arasında yer almaktadır.⁶

İranlı liderler, İslam devrimini yalnızca kendi ülkeleri için değil tüm Müslüman halklar için önemli bir olgu olarak değerlendirmişlerdir. Zira bu devrimle birlikte yozlaşmış bir monarşi ve onun yabancı destekçileri alt edilerek Müslümanlar için yeni bir uyanış dönemi başlatılmıştır. Genellikle devrimci ülkeler kendilerinin öncü bir role sahip olduğunu düşünerek, geleneksel bir dış politika anlayışı benimsemekten kaçınırlar. İran da bu konuda bir istisna değildir ve kendisini dünyanın ezilmiş halkları için bir rol model olarak görmektedir. Ayrıca İran, hem dünya Müslümanlarının hem de İslami değerlerin savunulmasını görev addetmiş, bu durum dünyanın çeşitli bölgelerinden yardım taleplerini beraberinde getirmiştir. Kendisini rol model olarak sunan bir ülke için bu isteklerin reddedilmesi ciddi bir imaj kaybına yol açacağından bazen kendi çıkarlarıyla uyuşmayan faaliyetlerde bulunmak durumunda kalmıştır. İran’ın bu tavrı; Batıyla ilişkilerinin daha da bozulmasına yol açan Salman Rüşdi olayına verdiği tepkide, Sovyetler Birliği’ne karşı mücadelesinde Afgan mücahitlere verdiği destekte, Cezayirli muhaliflerle kurulan ilişkilerde görülebilir.⁷

İran dış politika anlayışında ön plana çıkan bir diğer husus İslam dünyasının birliğine yapılan vurgudur. Bu birlik, ilk aşamada ulusal sınırların ortadan kalkması anlamına gelmemektedir. Öncelikle Müslümanlar arasında yakın ekonomik, siyasal ve kültürel bağlar kurulması öngörülmekte ve bu birliğin eğitim ve propaganda faaliyetleri sonrasında gerçekleşeceği varsayılmaktadır.⁸ Humeyni, Müslüman ülkeler arasındaki ayrımların emperyalist güçler ve kendi siyasi ikballeri peşinde koşan despotların işlerine yaradığını düşünmekte ve bunları tamamıyla suni bölünmeler olarak görmektedir. Humeyni’yi takip eden diğer İranlı liderler de İran’ı İslam âleminin Prusya’sı olarak nitелеmekte ve Müslümanların bir araya gelmesinin yalnızca İslami devrimin ihracı yoluyla mümkün olduğuna inanmaktadırlar. Yine devrim liderleri, tüm insanlığı dönüştürme ve “kurtarıcı İslami ideoloji”yi dünyanın her yerine özellikle de baskı altında yaşayan Müslüman halklara yayma gibi bir misyon taşıdıkları vurgusu yapmışlardır. İslami

⁶ Shireen T. Hunter, *Iran and the World: Continuity...*, s. 37.

⁷ Shahram Chubin, *Iran's National Security Policy: Intentions, Capabilities & Impact*, A Carnegie Endowment Book, Washington 1994, s. 12-13.

⁸ İhsan D. Dağı, *Ortadoğu’da İslam ve Siyaset*, Boyut Kitapları, İstanbul 2002, s. 65.

Cumhuriyet modelini yayma arzusu daha sonra da değinileceği üzere İran'ın tarihi bölgesel hâkimiyet ve Ortadoğu'da önemli bir güç olma arayışlarıyla da iç içe geçmiştir.⁹

Ayetullah Humeyni, ulus-devlet düzenine dayanan mevcut uluslararası sistemi aciz insan aklının bir ürünü olarak eleştirmiş ve adalet anlayışının ön planda olduğu İslami bir dünya düzeninin tüm insanlığa faydalı olacağını savunmuştur. Özellikle Körfez'in Arap monarşilerinin İran İslam Cumhuriyeti ile benzer yönetim modeline sahip olmaları gerektiğine inanan Humeyni, süper güçlerle itaat kültürüne dayalı ilişki tarzlarından vazgeçerek İran'ın güvenlik şemsiyesi altında toplanmaları gerektiğini ifade etmiştir.¹⁰ Başta bu Körfez ülkeleri olmak üzere Müslüman nüfusun yoğunlukla yaşadığı ülkeleri "kimileri despot, kimileri tiran, kimisinin yönetim sistemi monarşi (saltanat, emirlik, krallık, vs.), birçokları Amerika ya da Sovyet uydusu"¹¹ diyerek sınıflandıran Humeyni bu rejimleri gayr-ı meşru ilan etmiştir. Bu sebeple İran İslam Cumhuriyeti, söz konusu rejimlerin halklarına, onlara söz hakkı tanımayan bu yönetimleri, İran'da olduğu gibi yıkma çağrısında bulunmuş ve İran'ın bu süreçte daima bu halkların yanında olduğunu aşağıda değinilecek olan çeşitli söylemler ve resmi belgelerle belirtmiştir.

Tüm bu yaklaşımlar çerçevesinde İran'ın devrim sonrasında şekillenen dış politika anlayışına göre, tamamıyla baskı gören ve ezilenlerin zararına olan mevcut uluslararası sistem kusurludur. Bu durumun üstesinden yalnızca İslam ülkelerinin önce ayrı ayrı oluşumlar altında bir araya gelmesi ve ardından da *Mehdi*'nin kuracağı "İslami dünya hükümeti" çatısı altında birleşmesiyle gelinebilir. Böyle bir tablonun ortaya çıkabilmesi için İran gibi hiçbir büyük gücün hegemonyası altında olmayan, kendi iradesiyle hareket etme kabiliyetine sahip olan ve dinin vazettiği ilkelere göre hayat bulan İslam cumhuriyetlerinin vücut bulması gerekmektedir. Bunun yolu da ülkelerinde baskı altında yaşayan ve İran'da olduğu gibi bir devrimle ülke yönetiminde söz sahibi olabilecek gruplara dünyanın neresinde olursa olsun verilecek destekten yani dünya Müslümanları için bir model teşkil eden İslam devrimin başka ülkelere ihraç edilmesinden geçmektedir.

3.1.2. Devrim Anayasası ve İranlı Yöneticilerin Söylemleri

İran devrim ihracı politikasının ilk anayasal dayanağını İran İslam Cumhuriyeti Anayasası'nın başlangıç kısmında görüyoruz. Buna göre anayasa, İran İslam devriminin

⁹ Cheryl Benard and Zalmay Khalilzad, "The Government of God" – Iran's... , s. 147-148.

¹⁰ R.K. Ramazani, "Ideology and Pragmatism in Iran's Foreign Policy", *The Middle East Journal*, Autumn 2004, s. 555.

¹¹ Ünal Gündoğan, *İran ve Ortadoğu*, s. 186.

ülke içinde ve ülke dışında sürdürülmesi için gerekli zemini oluşturur. Zira İslami bir muhtevaya sahip olan bu devrim *mustaz'afların, müstekbirlere* karşı kazandığı bir zaferdir. Ayrıca bu anayasa, İran'ın dünya üzerindeki diğer halklarla ve özellikle de İslami hareketlerle olan ilişkilerini geliştirerek Enbiya Suresi'nin 92. ayeti (Şüphesiz bu sizin ümmetiniz tek bir ümmettir ve ben Rabbinizim, bana ibadet edin) ile vurgulanan tek ümmet yolunu hazırlar. Böylece yeryüzünün baskı altındaki tüm ezilen milletlerin kurtuluşu için gerekli olan kurtuluş savaşı sürdürülebilecek düzeye erişmiş olur.¹²

İran İslam Cumhuriyeti Anayasası'nın 11. ve 152. maddeleri de İran'a Müslümanların birliğini sağlama ve haklarını savunma misyonu vermiştir. Örneğin vahdet vurgusu yapan anayasanın 11. Maddesi yine Enbiya Suresi'nin 92. Ayetiyle başlar ve şu şekilde devam eder: Bu “ayeti kerimenin hükmüne göre, bütün Müslümanlar tek bir ümmettir. İran genel siyasetini Müslüman milletlerin dostluk ve birleşmesi temeline oturtmalı ve İslam dünyasının vahdetini (siyasi-kültürel-iktisadi alanlarda) gerçekleştirmek için sürekli çaba göstermelidir.”¹³ Anayasa'nın 152. Maddesi ise, daha çok dış politikanın temel ilkelerini ele alsa da Müslümanların haklarının savunulmasına da vurgu yapmayı ihmal etmemiştir:

“İran İslam Cumhuriyeti'nin dış siyaseti her türlü tahakküm altına girmenin reddi, ülkenin her yönden bağımsızlığının ve toprak bütünlüğünün korunması, bütün Müslümanların haklarının savunulması ve zorba (mütehakkim) güçlere karşı hiçbir taahhüd altına girmeme savaş yanlısı olmayan devletlerle karşılıklı ilişkiler temeline dayanır.”¹⁴

İran İslam Cumhuriyeti Anayasası'nın 154. maddesi ise direkt devrim ihracı veya bu sonuca varacak adımlara verilen desteğin açık belgesi şeklindedir. Bu maddeye göre:

“İran İslam Cumhuriyeti, bütün insanlık düzeyinde insanın mutluluğunu ülkü bilir ve hürriyeti ve Hak ve Adalet yönetimini, bütün insanlığın hakkı olarak tanır. Şu halde başka milletlerin içişlerine karışmaktan tamamen sakınmakla birlikte, *mustaz'afların müstekbirlere* karşı hak arama savaşımını yeryüzünün her noktasında destekler.”¹⁵

İran'da devrim ihracı politikasına hayat verecek söylemler ise, bizzat Ayetullah Humeyni ve dönemin önde gelen liderleri tarafından yapılmıştır. Mesela Humeyni devrim ihraç etmekten söz edildiğinde tam olarak ne demek istediğini şöyle açıklar: “İran'ı etkisi altına alan ruhun ihraç edilmesini kastediyoruz... Birilerine kılıçla ya da silahla saldırma

¹² *İran İslam Cumhuriyeti Anayasası*, Çev. Hüseyin Hatemi, Çağrı Yayınları, İstanbul 1980, s. 11-13.

¹³ <<http://www.ehlibeyt-alevi-seyyitleri.com/20.html>> (17.05.2013).

¹⁴ *İran İslam Cumhuriyeti Anayasası*, Çev. Hüseyin Hatemi, s. 78.

¹⁵ *Ibid.*, s. 79.

gibi bir niyetimiz yok.”¹⁶ Diğer yandan, İran devriminin evrenselliğine atıfta bulunurken şu sözleri kullanmıştır: “İran devrimi sadece İran’ın malı değildir; çünkü İslam, belirli bir grup insanın malı değildir. İslam tüm insanlara gönderilmiştir... Bu yüzden İslami bir hareket kendisini belli bir ülkeyle sınırlandıramaz, hatta Müslüman ülkelerle de sınırlandıramaz...”¹⁷

Eski cumhurbaşkanı ve Humeyni’nin vefatından sonra İran’ın yeni dini lideri olan Ali Hamaney de, Humeyni ile benzer düşünceleri paylaşarak; İslam devriminin belli bir coğrafyaya hapsedilemeyeceğini ve sınır tanımasının söz konusu olmadığını belirtmiştir. Devrim sonrası İran’da uzun süre Başbakanlık koltuğunda oturan Mir Hüseyin Musavi de İran dış politikasının önceliğini; “İslam devriminin mesajını bütün dünyaya iletmek”¹⁸ olarak ifade etmiştir. Devrimin önde gelen isimlerinden Ayetullah Ali Muntazari ise, 1979 yılının Eylül ayında yaptığı bir konuşmada devrim ihracı politikasının önemine şu sözlerle dikkat çekmiştir:

“İran devriminin özelliği onun herhangi bir coğrafya ile sınırlandırılmayacağı gerçeğidir. Gerçekte bizim devrimimiz bir İran devrimi değil ve fakat bir İslam devrimidir. Nihai zafer, İslam dünyasında sömürgeciliğin ve sömürünün bütün izleri sökülüp atıldığında gerçekleşmiş olacaktır. Diktatörlük ve sömürü altında yaşayan bütün Müslümanların ve savunmasız insanların İran halkından birtakım beklentileri vardır. Dolayısıyla zaferle taçlanan devrimimiz bu insanlara ulaşacaktır. İran hükümeti ve halkı bütün özgürlük savaşlarına ve Filistin devrimine elinden geldiği kadar maddi ve manevi yardımı sağlamalıdır.”¹⁹

Yine Ayetullah Humeyni, Şah’ın tahttan ayrılışının yıl dönümü münasebetiyle yapılan bir toplantıda, devrimi dünyanın dört bir köşesine ihraç etmenin önemine vurgu yapmıştır. Bilhassa devrimin İslami yönü üzerinde duran Humeyni, kelime-i tevhidi (Allah’tan başka ilah yoktur, Hz. Muhammed O’nun kulu ve elçisidir) dünyanın her yerine yaymanın²⁰ ve hâkim ideolojileri yıkmanın gereğine dikkat çekmiştir:

“Hedefimizi İslam’ın dünya geneline yayılması ve dünyayı işgal edenlerin yönetimini bastırma olarak belirledik... Siyonizm, kapitalizm ve komünizmin bütün dünyadan

¹⁶ Ayşen Baylak, *Çağa İz Bırakan Müslüman Önderler: İmam Humeyni*, İlke Yayıncılık, İstanbul 2009, s. 133.

¹⁷ Ibid.

¹⁸ R. Savory, “The Added Touch: Ithna Ashari Shi’ism as a Factor in the Foreign Policy of Iran”, *International Journal*, Cilt: 41, No: 2, 1986, s. 413, aktaran, İhsan D. Dağı, *Ortadoğu’da İslam ve Siyaset*, s.61

¹⁹ Ibid. , s. 60-61.

²⁰ Cheryl Benard and Zalmay Khalilzad, “*The Government of God*” – *Iran’s...* , s. 148.

temizlenmesini umuyoruz. Allah'ın inayetiyle bu üç temele dayalı sistemleri yıkmayı ve bu küstah dünyada Peygamber'in İslami düzenini yaymayı arzuluyoruz.”²¹

Humeyni, yaptığı açıklamalarda İran İslam Cumhuriyeti'nin devrim ihracı politikasında kullanması gereken yöntemlere de değinmiştir. Mesela yurt dışında yapılacak bir organizasyona katılan İranlı atletlere; kendilerini izlemeye gelenlere özellikle de gençlere karşı örnek davranışlar sergileyerek devrimin mesajlarını ulaştırmanın gerekliliğinden dem vurmıştır. İranlı büyükelçilere ise diğer ülkelerde İslami değerleri koruyup geliştirmedikçe devrimi ihraç edebilmenin söz konusu olmadığını, bu yükün onların omuzunda olduğu uyarısında bulunmuştur. Devrim ihracı çabalarında, Sünni-Şii ayrımı yapmadan farklı ülkelerde yaşayan âlimlerin önemine de dikkat çekilmiş, bu kişiler İran menşeli devrimci İslam'ın propagandasını yapmada en etkili grup olarak görülmüştür. Bu din adamları çeşitli konferanslar yoluyla İran'da bir araya getirilmiş, İslam devrimi bir model olarak bu insanlara sunulmuş ve bizzat Humeyni tarafından kendi halklarına devrim çağrısında bulunmaları tavsiye edilmiştir.²²

3.1.3. İç Etkenler

Şah rejimine karşı geliştirilen ortak muhalefet farklı siyasi ve sosyal güçleri bir araya getirirken 1953'teki millileştirme krizinde olduğu gibi devrim sonrasında dindarlarla milliyetçilerin ittifakı bozulmuştur. Gelenekçi-modernist ikilemi Devrim Konseyi başta olmak üzere siyasi kurumlarda ve aktivitelerde gün yüzüne çıkmıştır.²³ En önemli ayrılık konularının başında ekonomi ve toplumda dinin rolü gelirken, karşılıklı suçlamalar gündemin en ön sıralarında yerini almıştır. Şah döneminden kalma birçok kamu görevlisi, subay ve devrime muhalif isim tutuklanmış, bunların büyük kısmı da basit mahkemelerde yargılanıp idama mahkûm edilmiştir. Binlerce insanın yurt dışına kaçtığı İran'da İslami kuralların uygulanmasını sağlama adına gönüllü birliklerden oluşturulan milislerin tepkisi; kadınların kıyafetlerinin yanı sıra müzik, içki, sinema ve edebiyata yönelmiştir. Bu noktadan itibaren devrimin amacı, Şah döneminin bütün siyasi, sosyal ve kültürel dönüşümlerine son vermek; laik elitler ve değerlerin yerine dini muadillerini yerleştirmek olmuştur. Bu ikinci devrim ilkinden daha derinlikli olmuş, Şii İslam anlayışı toplumun ve

²¹ Ali Rahnema, *The Constitution of Iran: Politics and the State in the Islamic Republic*, I.B. Tauris Publishers, Londra 1997, s. 69, aktaran, Bülent Keneş, *Hasan Sabbah'tan Bugüne İran ve Terör*, Timaş Yayınları, İstanbul 2012, s. 31.

²² R.K. Ramazani, *Revolutionary Iran...*, s. 26-27.

²³ R.K. Ramazani, “Iran's Revolution: Patterns, Problems and Prospects”, *International Affairs*, Vol: 56, No: 3, Summer 1980, s. 447.

siyasetin bütün unsurlarını hatta İran milliyetçiliğini kapsamaya başlamıştır. Doğal olarak bu dini ağırlığa muhalefet gecikmemiştir.²⁴

Tüm bu adımlar ilk başta, devrimin hemen sonrasında geçici hükümetin başbakanı olarak atanan liberal eğilimli Mehdi Bazargan'ın tepkisini çekmiştir. Bu sorunlara, ABD ile yaşanan rehine krizi ve Bazargan'ın rehinelerin serbest bırakılması talebinin reddedilmesi de eklenince İran İslam Cumhuriyeti'nin ilk başbakanı istifa etmek zorunda kalmıştır.²⁵ Diğer yandan, Marxist Furkan örgütü de, 1979 Nisan ayında devrimin üst düzey önderleri ve önemli mevkiler edinmiş din adamlarını hedef alan bir dizi silahlı eylem başlatmıştır. Saldırıya ilk uğrayan kişi Genelkurmay Başkanı olurken, onu Humeyni'ye yakın isimlerden Ayetullah Murtaza Mutahhari, Hacı Mehdi Iraki, Ayetullah Haşimi Rafsancani ve diğer önemli isimler izlemiştir.²⁶ Devrim sonrasında yeni rejimin karşılaştığı en önemli sorunlardan biri de bazı etnik grupların çeşitli derecelerdeki özerklik talebi olmuştur. O dönemde, 35 milyon olan İran nüfusunun yaklaşık 2 milyonunu oluşturan Kürtler, 600.000 civarındaki Beluci kabileleri, 500.000 Türkmen ve petrol bölgesi Huzistan'da yaşayan önemli orandaki İran Arapları devrimin yönetici kadroları için önemli bir tehdit oluşturmıştır. Özellikle orduyla yeni elitler arasındaki doku uyumsuzluğu Kürtlerin özerklik arzularını yeniden canlandırmış, hükümet müzakere ile silahlı mücadele arasında gidip gelmiştir.²⁷

Ocak 1980'de cumhurbaşkanı seçilen Beni Sadr ve Başbakan Ali Recai arasındaki anlaşmazlık, daha doğrusu bu isimler üzerinden muhafazakârlar ve liberaller arasında yaşanan çatışmalar 1980 yılının Eylül ayında Irak'la başlayan savaş sırasında had safhaya ulaşmıştır. İran'ın savaşın başında kaybettiği topraklar, Amerikan ajanı olmakla suçlanan Beni Sadr'ın koltuğunu kaybetmesine neden olmuştur. Sadr ülkeden ayrılırken büyük ayaklanmalar çıkmış, yerine geçici süreliğine atanan Ali Recai, Başbakan Cevat Bahonar ve yanındakilerle toplantı halindeyken, 30 Ağustos 1981'de patlatılan bir bombayla hayatını kaybetmiştir. Humeyni ve İslam Cumhuriyeti hükümetinin bu saldırılara tepkisi oldukça ağır olmuş, devrim muhalifi gazeteler, sivil toplum örgütleri ve İslami Cumhuriyet Partisi (İCP) dışındaki siyasi partiler kapatılmıştır. Muhalefetin en etkili sesi Halkın

²⁴ Gene R. Garthwaite, *İran Tarihi: Pers İmparatorluğu'ndan Günümüze...*, (çev. Fethi Aytuna), İnkılap Kitabevi, İstanbul 2011, s. 236-237.

²⁵ Hamid Dabashi, *İran: Ketlenmiş Halk*, s. 181.

²⁶ Cantürk Caner, "İslam Devrimi Sonrasında İran'da Yönetim", (ed. Barış Adıbelli), *Doğu- Batı Yol Ayrımında İran: İdeoloji, Devlet ve Dış Politika*, (içinde), Bilim+Gönül Yayınları, İstanbul 2012, s. 77.

²⁷ Ramazani, "Iran's Revolution: Patterns...", s. 447-448.

Mücahidi Örgütü'nün Tahran'daki merkez binası basılarak, liderlerinden Musa Kiyabani öldürülmüş, Marksist Fedayan örgütünün tüm militanları ülkenin çeşitli yerlerinde tek tek yakalanarak idama mahkûm edilmiştir.²⁸ Devrimin ilk günlerinde Humeyni'yi destekler bir tutum takındığı için faaliyetlerine izin verilen Tudeh'in de Haziran 1982'den itibaren, önde gelen isimleri tutuklanarak parti kapatılmış ve yaklaşık 1,000 üyesi hapsedilmiştir.²⁹

Özetle, devrim sonrası İran'da hem yaşam tarzı, hem etnik ayrılıklar, hem de yönetim anlayışı temelinde ciddi bölünmeler yaşanmıştır. Devrimi beraber gerçekleştiren farklı görüşteki siyasal gruplar, ortak düşmanın bertaraf edilmesinden sonra birbirine düşmüş, karşılıklı saldırılar sonrasında Humeyni çizgisindeki isimler ülkede hâkim güç olmayı başarmıştır. Diğer siyasi oluşumların örgütlenme kabiliyetlerinin ellerinden alınması yeni rejime karşı gelişecek olan toplumsal muhalefeti tamamen yok etmediğini bilen devrimci liderler, devrim ihracı politikasıyla halkta yeni İslam Cumhuriyeti'ne olan güvenin artacağı ve iç politikada yaşanan sıkıntıların bir dış politika malzemesiyle geçirilebileceği yönünde bir beklenti içine girmiştir. İran İslam Cumhuriyeti ile Sovyet komünizmi arasında yapılan bir benzetme de bu tasarının üzerinde durmuştur. Buna göre:

“Humeyni Rejimi önderleri, Sovyet liderlerinin komünizmi ihraç politikalarını aynen benimseyerek uygulamaya koymuşlardır. Komünistler gibi, Humeyniciler de rejimlerini ihraç ettikleri sürece ülkelerindeki halkı oyalayabileceklerini, tenkit etmekten ve sorular sormaktan uzak tutacaklarını, dolayısıyla kurdukları düzeni ve saltanatı sürdüreceklerini düşünmüşlerdir.”³⁰

Diğer Müslüman ülkelerde faaliyet gösteren İslami hareketlere verilen desteğin, İslam devrimini içeride daha da sağlamlaştırdığına inanan devrimci liderler, önceliği bu hareketlerden başarı şansı daha yüksek olanlara vermişlerdir.³¹ Devrim sonrasındaki ilk birkaç yılda yönetici elitler, Musaddık örneğinde olduğu gibi devrim kazanımlarının dış müdahale yoluyla ellerinden alınacağı endişesi yaşamışlardır. Bu korkuyla baş etmenin en iyi yolu da devrimin ihraç edilmesinden geçmekte olduğu düşünülmüş,³² böylece güvenlik eksenli bir yaklaşımla ideolojik bir anlayış iç içe geçmiştir. Devrim ihracı politikasıyla İran, iç güvenliğini sağlamakla yetinmemiş, dış güvenliğini Lübnan örneğinde görüleceği gibi kendi sınırlarından uzak noktalara taşıma noktasında dikkat çekici adımlar atmıştır. Bu yüzden devrim ihracı her ne kadar yalnızca dini bir görevmiş gibi yansıtılsa da ülkenin

²⁸ Cantürk Caner, “İslam Devrimi Sonrasında...” , s. 79-80.

²⁹ Cheryl Benard and Zalmay Khalilzad, *The Government ...* , s. 139-140.

³⁰ Mehmet Saray, *Türk-İran İlişkileri*, s. 161.

³¹ Cheryl Benard and Zalmay Khalilzad, “*The Government of God*” – *Iran's...* , s. 150.

³² Gene R. Garthwaite, *İran Tarihi...* , s. 242.

güvenliğiyle doğrudan bağlantılı bir unsur olmuştur. Şah yönetimi, iç politikada meşruiyetini modernleşme hamlelerine dayandırırken güvenliğini de ABD ittifakıyla sağlamıştı. İran İslam Cumhuriyeti ise meşruiyetini İslam'dan alırken, güvenlik sorununu devrim ihracı politikası vasıtasıyla aşmayı denemiştir. Özetle yeni rejim, İran'la sınırlı kalan bir devrimin yaşama şansının azalacağını, İslami söylemler doğrultusunda oluşturulacak bir *lebensraum* (hayat sahası) sayesinde ayakta kalacağına inanmıştır.³³

3.1.4. Dış Faktörler

İran'ın devrim ihracı çabalarının arka planında yalnızca devrimci idealizmin bulunduğunu söylemek gerçekçi olmayacaktır. Burada yeni kurulan rejimin güvenlik ihtiyacı ve uluslararası arenada yalnızlığa düşme korkusu da belirleyici olmuştur. İran İslam Cumhuriyeti kurucuları, devrimin henüz başlarında dünyanın egemen güçlerini şeytan, komşu ülkeleri de işbirlikçi düşman kategorisine aldığından rahat diyalog kuracağı ülke bulmakta zorlanmış, bu sebeple ciddi bir yalnızlığa düşme endişesi taşımıştır. İran'ın yönetici elitlerine göre, komşu devletlerde kendi ideallerini paylaşan benzer rejimlerin kurulması ve sistemin egemen güçlerine başkaldıran büyük küçük tüm ülke ve gruplarla ittifaklar oluşturulması bu sıkıntıyı aşmanın en önemli yolu olarak görülmüştür.³⁴ Her şeyden öte İran, etnik ve toplumsal bağların önem arz ettiği Arap dünyasında, bu bağlardan mahrum bir güç olarak kendine özgü kimliğiyle boy göstermektedir. Kalıcı ittifakların, ortak bir vizyon ve ortak değerler etrafında kurulduğu bir dünyada İran, bölgenin diğer güçlerinden -biraz da kendi tercihleriyle- yalıtılmıştır. Bu izolasyon durumunu İran, bölge halklarına dönük geliştirdiği İslami söylem aracılığıyla avantaja dönüştürmeye çalışmıştır.³⁵

İran'ı devrim ihracına sevk eden bir diğer önemli dış faktör de 80'li yıllardan itibaren etkinlikleri daha da artan İslamcı hareketlerin varlığıdır. İslami bir devrim gerçekleştiren İran'ın aynı zamanda anti-emperyalist bir çizgide olması ve Filistin meselesi başta olmak üzere bölge sorunlarıyla yakından ilgilenmesi, Ortadoğu halkları nezdinde itibarını yükseltmiştir. Diğer yandan, monarşi ile yönetilen Körfez ülkelerinin meşruiyet krizi yaşamaları ve bu ülkelerde İran İslam Cumhuriyeti modeline sempatiyle bakan Şii

³³ Mehmet Şahin, "İran Dış Politikasının Dini Retoriği", *Ortadoğu Siyasetinde İran*, (içinde), s. 164-165.

³⁴ Ünal Gündoğan, "Geçmişten Bugüne İran İslam Devrimi: Genel Değerlendirme," ss. 98- 99.

³⁵ Ray Takeyh, "Iran's Place in the Greater Middle East: Historical Overview", (ed. V. Perthes, R. Takeyh and H. Tanaka), *Engagin Iran and Building Peace in the Persian Gulf Region: A Report to the Trilateral Commission*, (içinde), Trilateral Comission, Washington, Paris, Tokyo 2008, s. 3.

nüfusun yoğunluğu İran'ın devrim ihracını kamçılayan dış faktörlerin arasında yer almıştır. Humeyni, daha önce de bahsedildiği gibi dünyayı ezenler ve ezilenler olmak üzere iki ayrı kutba ayırmıştır. Bu ayrım, İran'ın ezilenleri egemen kılma misyonuyla da birleşince en azından söylem düzeyinde İran ve ezenleri karşı karşıya getirecektir. Bu nedenle İran, yalnızca “İslami bir dünya düzeni” için değil, İslam Cumhuriyeti'ni düşmanlarla çevrili uluslararası ortamda ayakta tutabilmek için de devrimini ihraç etmek ve kendisine düşman olmayacak rejimlerin sayısını çoğaltmak durumundadır.³⁶ Özetle, “İran, bölgedeki ve özellikle Körfezdeki stratejik hedeflerini güçlü bir orduyla değil ve fakat bölgede etkili bir dini lider (Humeyni) ve devrimin İslamcı ideolojisiyle gerçekleştirmeye çalışmıştır.”³⁷

İran'ın Ortadoğu'da etkin bir güç olmak için devrim ihracıyla sonuçlanacağını umduğu ve daha çok ülke halklarını muhatap alan bir dini söyleme sarılmıştır. Bu durumun en önemli gerekçesi, bölgedeki rejimlerin genelde seküler bir yapıya sahip olması ve ABD ile iyi ilişkiler içinde olmasıdır. İran, yöneticilerinin bu politikalarından rahatsız olduğunu bildiği Ortadoğu'nun Müslüman halklarına bu noktadan yaklaşmakta, örgütlü muhalif yapılara da doğrudan destek vermektedir. İran'ın, ABD-İsrail ve onların bölgede yakın ilişkiler kurduğu rejimlere yönelik takındığı uzlaşmaz tutum ve din kurallarının ülke yönetiminde esas alınması gereğine yaptığı vurgu, yani kullandığı İslami söylem olmasa, *Farisi* bir devlet kimliğiyle milliyetçi damarın oldukça güçlü olduğu Arap dünyasında etkinlik kurması oldukça zordur. Bu şekilde İran, mücadele halinde olduğu ülkelere karşı daha çok kendi sınırları dışındaki kartları kullanmaktadır. Örneğin, HAMAS ve Hizbullah gibi örgütlere verdiği destekle İsrail'i tedirgin etmiş, Irak'taki Şii gruplar üzerindeki nüfuzuyla ABD'yi kendisiyle muhatap olmaya zorlamış³⁸ ve ülkelerindeki Şiilere verdiği destekle Suudi Arabistan ve diğer Körfez ülkelerini Körfez İşbirliği Konseyi (KİK) gibi oluşumlar kurmak durumunda bırakmıştır.

Devrim ihracı politikasına katkıda bulunan bir diğer gelişme de İran'ın Irak'la yaklaşık 8 yıl süren savaşı olmuştur. Paradoksal bir biçimde bu savaşın nedenleri arasında İran'ın Irak'a yönelik devrim ihracı çabaları da yer alırken savaş, İran'ın bu faaliyetlerine daha da hız kazandırmıştır. Bölge ülkelerinin savaş sırasında takındıkları tutumun, dost-düşman saflarını iyiden iyiye açığa çıkarmış olması, böyle bir tablonun ortaya çıkmasındaki en önemli etken olmuştur. Tayyar Arı, Arap devletlerinin ülkelerindeki

³⁶ İhsan D. Dağı, *Ortadoğu'da İslam...*, s. 61-62.

³⁷ Ibid., s. 63.

³⁸ Mehmet Şahin, “İran Dış Politikasının...” , s. 168.

devrimci İran etkisinden kurtulacaklarına inandıkları için Irak'a yardım ettiklerini savunmaktadır. Bu savaş sırasında İran'ın arkasında yalnızca Suriye, Libya ve Cezayir bulunmaktadır. Libya ve Cezayir'in coğrafi uzaklığı dikkate alınınca, İran'ı etkili bir şekilde destekleyen tek devletin Suriye olduğu görülmektedir. Suriye'yi İran'ı destekleme konusunda tetikleyen en önemli etkenler Irak Baas Partisi ile yaşanan sorunlar ve Suriye'nin Lübnan politikasında Humeyni'den alınan destek sözü olmuştur.³⁹ Suriye'nin verdiği bu desteğe karşın İran, 1982'de Hama'da Baas yönetimine karşı ayaklanan grupların rejim tarafından katledilişine sessiz kalmak zorunda kalmış ve İslami söyleminin meşruiyetinin sorgulanmasına neden olmuştur.

3.2. Devrim İhracı Politikasının Başlıca Uygulama Alanları

İran İslam devrimi sonrasında Humeyni'yi kutlamak için Kuzey Amerika, Ortadoğu ve Güneydoğu Asyalı birçok dini lider İran'a gelmiş, Şii aktivist örgütler kadar Mısır'daki Müslüman Kardeşler ve El-Cihad örgütünden, Malezya Gençlik Hareketi ve militan PAS'a kadar pek çok Sünni örgüt de İran örneğinden ilham almıştır.⁴⁰ Dolayısıyla dünyanın çeşitli bölgelerinde İslam devriminden etkilenen ve bu yönde harekete geçen gruplar ortaya çıkmış, İran da devrim ihracı politikası çerçevesinde bu hareketlerin önemli bir kısmını farklı şekillerde desteklemekten geri durmamıştır. Ancak Şii kimliği her geçen gün daha da ağır basan İran'ın devrim çağrıları, en etkili haliyle Şii gruplar arasında yankı bulmuştur. Bu sebeple İran'ın devrim ihracı çabalarında kullanılan araçlar ve varılmak istenen hedefler açısından ülkeden ülkeye farklılık gösteren asıl olgu, söz konusu ülkede bulunan Şii nüfusun konumudur. Bu bölümde İran'ın devrimci politikasının uygulama alanları belirlenirken, rejimin veya rejimle bağlantılı grupların faaliyet gösterdiği tüm ülkeler yerine, çalışmanın asıl konusu İran'ın Ortadoğu'daki etkinlik arayışları olduğu için bu bölgeden dört ayrı ülke -Şii nüfusun ülke içindeki ağırlığına göre- dört farklı kategoride değerlendirilerek ele alınmıştır. Bunlar, Şii nüfusun; çoğunluk olduğu ülke Irak, azınlık olduğu ülke Suudi Arabistan, etkili ve yoğun olduğu ülke Lübnan, etkisiz ve az olduğu ülke Türkiye şeklinde sıralanmıştır.

Devrim ihracı politikasının uygulama sürecini daha iyi anlamak için İran'da bu politikayı hayata geçirmek için faaliyet gösteren kurumlara kısaca göz atmak faydalı olacaktır. Bunlardan ilki, *Satja* isimli bir örgüt olup geçici hükümetle yaşadığı fikir

³⁹ Tayyar Arı, *Irak, İran, ABD ve Petrol*, s. 411-414.

⁴⁰ Bülent Keneş, *İran ve Terör...*, s. 27.

çatışmasından dolayı kısa sürede kapatılmıştır. Bununla bağlantılı olarak kurulan İslami Özgürlük Hareketi isimli örgüt ise; Devrim Muhafızları bünyesinde hareket etmiş ve ülkelerinde devrimi gerçekleştirmek isteyen silahlı gruplara destek sağlamıştır. Yürüttüğü faaliyetlerle dışişleri bakanlığını oldukça zor duruma düşüren bu örgüt, 1985 yılında kapatılmıştır. İran’da devrim ihracı politikasına katkı sağlamak üzere kurulan fakat daha çok yumuşak güç unsurlarını dayanan kurumlar da bulunmaktadır. Bunlardan biri 1981’de kurulan ve devrimci fikirleri yaymak için çok çeşitli dillerde yayın yapan İslami Tebliğ Teşkilatı’dır. Diğer, Türkiye’den de öğrencilerin gittiği bir uluslararası din okulu olan Hüccetiye Medresesi’dir. Bunların yanında, İrşad Bakanlığı himayesinde çalışan ve sekiz ayrı dilde on ayrı dergi çıkaran Düşünce Vakfı ve yarı özel bir kurum olan Farabi Vakfı da bulunmaktadır. Farabi Vakfı, İslami değerlerin ve devrimci ideallerin filmler vasıtasıyla yayılması için çaba göstermektedir. Ülke içindeki bu kurumlara ek olarak İran, devrim ihracı için bir temel oluşturmaları amacıyla 17 farklı ülkede 30 civarında kültür merkezi inşa etmiştir.⁴¹

3.2.1. Şii Nüfusun Coğunluk Olduğu Ülke: Irak

Bu dönemde İran projeksiyonlarının Irak’a yönelmesinin en önemli sebebi bu ülkede yaşayan nüfusun yaklaşık olarak %60’nın Şii olmasıdır. Humeyni, Saddam Hüseyin’in “sosyalist” Baas hükümetini “ateist” olarak nitelemiş ve yıkılması için çağrıda bulunmuştur. İran’ın Saddam’ın devrilmesi gerektiğine dair söylemleri en sonunda iki ülkeyi savaşa götürecek sürecin en önemli gerekçelerinden birini oluşturmuştur.⁴² İran-Irak Savaşı’nın başladığı ilk günlerde ise İran’ın hedefi, Irak askerlerini ülke topraklarından çıkarmak olmuş bu yüzden savaşa toplumsal destek had safhaya ulaşmıştır. Bu dönemde, KİK ülkeleri tarafından desteklenen Arap Ligi, İran’a acil ateşkes çağrısında bulunmuş ve oldukça büyük bir tazminat önermiştir. İran ise meydan okurcasına bu barış önerisini reddetmiş ve hedeflerini büyötmüştür. Hem devrimi bölgeye ve daha uzak coğrafyalara yaymak hem de bölgede ideolojik hegemonya kurmak için Tahran yönetimi, Saddam’ı devirmeyi kafasına koymuştur. Önde gelen bazı isimler, kazanılacak bir zafer sonrası Irak’ta İslami bir hükümet kurulacağını savunurken bazı fanatikler de Kerbela’nın Kudüs’e

⁴¹ Bülent Keneş, *İran ve Terör...*, s. 39-41.

⁴² İffat S. Malik, “Role of Islam in Post-Revolution Iranian Foreign Policy” *The Institute of Strategic Studies, Islamabad*, <http://www.issi.org.pk/old-site/ss_Detail.php?dataId=48> (25.08.2012).

giden yolun ilk durağı olduğuna inanmışlardır.⁴³ Ancak savaşın getirdiği ağır maddi ve manevi kayıplar İran'ı devrimci retoriği bir kenara bırakarak hiç de tatmin olmadığı BM Güvenlik Konseyi ateşkes kararını imzalamak zorunda bırakmıştır.

Şii mezhebinin, Irak'ın Kufe kentinde doğmuş olması, önemli Şii imamların türbelerinin bu ülke sınırları içinde yer alması, Kerbela gibi Şii mezhep tarihine damgasını vurmuş bir bölgenin yine Irak'ta olması bu ülkeyi tüm dünya Şiileri için anlam ifade eden bir ülke haline getirmiştir. Özellikle büyük Şii din âlimlerinin yetiştiği Necef kenti, İran tarihinde önemli roller oynamış ve 1890 yılındaki meşhur Tütün Hareketi'nin tasarlanıp yönetildiği merkezlerin başında yer almıştır. Necef'te etnik farklılık ve vatandaşlık farkı gözetilmeden yetiştirilen din adamlarının varlığı, bu kişiler arasında çok yönlü bir organik bağın kurulmasına sebep olmuştur. Mesela Necef doğumlu Ali Laricani, devrim sonrası İran'da, Yüksek Güvenlik Konseyi Sekreteri olurken, eski Yargı Başkanı Mahmut Şahrudi de ön plana çıkan Irak'lı isimlerden bir diğeridir. Öte yandan İran, devrim öncesi dönemde dahi bölge ülkelerinin mesafeli durduğu ve Saddam'ın Baas Partisi'nin kapılarını Şiilere kapadığı dönemde onları himaye etmiştir. Ancak devrimle birlikte bu destek çok daha fazla derinlik kazanmıştır.⁴⁴

Irak'ta Sünni ve Şiiler, 1920'de ülkedeki İngiliz tahakkümüne karşı ortak hareket etmiş fakat İngilizlerin ülkeden ayrılmasından sonra Şiilerin Irak siyasetinde etkin bir rol oynamasına izin verilmemiştir. Yönetim kademelerinden de dışlanan Şii toplulukları, bu duruma karşı harekete geçtikleri dönemlerde laik Sünni yöneticiler tarafından baskı ve şiddete maruz kalmışlardır. 1970'lere kadar geçen bu süre zarfında Şiiler, Irak'taki siyasal, sosyal ve ekonomik çevreden dışlandıklarını, adil olmayan uygulamalara ve ayrımcılığa maruz kaldıklarını düşünmüşlerdir. Bu sorunlardan hareketle Ayetullah Muhammed Bakır Es Sadr'ın ruhani önderliğinde birkaç Şii entelektüel tarafından 1959'da kurulan Dava Partisi gibi oluşumlar, 1970'li yıllarda Baas karşıtı faaliyetlerini arttırınca, hükümet cevaben Şiilerin dini merkezlerini kapatma, siyasal aktivitelerini ve yayınlarını kısıtlama yoluna gitmiştir. Bu da muhalefetin yeraltı faaliyetlerine hız vermesine ve ilerleyen yıllarda rejimin silahlı gruplarla da mücadele etmesine neden olmuştur.⁴⁵

⁴³ Mohsen M. Milani, "Iran's Gulf Policy: From Idealism and Confrontation to Pragmatism and Moderation", (ed. Jamal S. Al- Suwadi), *Iran and the Gulf: A Search for Stability*, (içinde), I.B. Tauris Publishers, New York and London 1996, s. 86.

⁴⁴ Arif Keskin, "Şii Jeopolitiği ve İran", *Hedef Neden İran...*, (içinde), s. 38-40.

⁴⁵ Mehdi Noorbaksh, "Shiism and Ethnic Politics in Iran", *Middle East Policy Council*, <<http://mepc.org/journal/middle-east-policy-archives/shiism-and-ethnic-politics-iraq>> (29.04. 2013).

1979 yılında İran’da gerçekleştirilen İslami devrim ve bu devrime Irak’lı Şiiler tarafından verilen destek Baas rejiminin ülkedeki Şii gruplara karşı yeniden alarm durumuna geçmesine yol açmıştır.⁴⁶ Bu durumun iki temel nedeni vardır: İlki, tarihsel olarak İran’ın uzun sınır boylarında Irak’a yönelik muhalif unsurları destekleme eğiliminde olmasıdır. İkicisi ise Irak nüfusunun çoğunluğunu oluşturan ve İran’la çok yönlü bir ilişki ağına sahip olan Şiilerin siyasal karar verme mekanizmalarının tamamen dışarıda bırakılmasıyla öteden beri var olan huzursuzluk halidir. Diğer yandan Humeyni, Irak’ın Şii merkezi Necef’te 13 yıl yaşamış olduğundan yerel halk ile bağlarını kuvvetlendirmiş, Şii kitleler ile yakın temasa geçme imkânına sahip olmuştur. Yine bu zaman diliminde Baas rejimini de tanıma fırsatı bulan Humeyni, bu yönetim anlayışına karşı negatif bir tutum geliştirmiştir. 1978 yılına kadar sürgünde bulunduğu Irak’tan Şah’ın Saddam Hüseyin’le yaptığı bir anlaşma sonucu çıkarılmasıyla Humeyni’de Saddam’a karşı kişisel bir nefret hali de oluşmuştur. Bu sebeple, Şah’tan sonra Saddam’ın da iktidarına son verilmesi gerektiğine dair düşüncesinde herhangi bir tereddüt yaşamamıştır.⁴⁷

Baas rejimine karşı duyulan memnuniyetsizliğe, İran’daki devrimci coşku ve ülke siyasetinde önde gelen isimlerin devrimi Irak’ın da aralarında olduğu komşu ülkelere ihraç etme arzusu eklenince Irak Şiileri arasında hareketlenmeler hız kazanmıştır. Ayetullah Bakır Es Sadr’ın başında olduğu bir heyetin Humeyni’yi tebrik amacıyla İran’a gitme isteği, hükümet tarafından reddedilince Temmuz 1979’da Necef ve Kerbela’da ayaklanmalar çıkmıştır. Es Sadr’ın Humeyni’yi telgrafla tebrik etmesi üzerine bu din adamı önce ev hapsine alınmış daha sonra da Bağdat’a gönderilerek kontrol altına alınmaya çalışılmıştır. Es Sadr’ın maruz kaldığı bu durum, hem Bağdat’ta hem de ülkenin güneyinde düzenlenen gösterilerle kınanmıştır. Silahlı güçlerin bu gösterileri bastırma girişimi sırasında bazı eylemciler hayatını kaybederken onlarca insan da tutuklanmıştır. Bu tarihten sonra Şii gruplar üzerindeki baskılar iyice atmış, Dava Partisi, rejimin bu politikasına Irak dışışleri ve kültür bakanlarına düzenlediği başarısız suikast girişimiyle karşılık vermiştir.⁴⁸

Muhalefetin İran’dan aldıkları destekle hükümetin üst düzey isimlerine kadar ulaşan suikast girişimi rejim için bardağı taşıran son damla olmuştur. Bakır Es Sadr tutuklanıp kız kardeşi ile birlikte mahkeme kararı beklenmeden Nisan 1980’de idam

⁴⁶ Mehdi Noorbaksh, “Shiism and Ethnic...”.

⁴⁷ İhsan D. Dağı, *Ortadoğu’da İslam...*, s. 122.

⁴⁸ Mehdi Noorbaksh, “Shiism and Ethnic Politics in Iran”.

edilmiştir. İslami Dava Partisi kapatılırken, binlerce insan tutuklanmış, yaklaşık 15.000 kişi de İran'a sığınmak zorunda kalmıştır.⁴⁹ Es Sadr'ın idam edilmesi ve Dava'nın Irak'taki eylemlerinin arkasında İran'ın olduğu düşüncesi iki ülke arasındaki gerginliği had safhaya ulaştırmıştır. Saddam'ın Humeyni'yi ülkesini karıştırmakla suçlaması mesnetsiz bir iddia değildir. Zira başta Humeyni olmak üzere İslam Cumhuriyeti'nin önemli isimleri, devrimin ilk günlerinden itibaren Baas rejimini hedef alan açıklamalar yapmıştır. Mesela Humeyni, Irak ve Baas mensuplarının kendilerini karşıtı gibi gösterdikleri Siyonizm'e ve emperyalizme hizmet ettiklerini iddia ederken, dönemin İran dışişleri bakanı, Irak hükümetinin İslamiyet'le arasında hiçbir bağ olmadığını ve Irak halkının iradesine rağmen iktidarda kalan bir cani olduğunu söyleyecek kadar ileri gitmiştir.⁵⁰

Dava Partisi'nin ağır bir darbe almasıyla Ayetullah Muhammed Bakır el Hakim önderliğinde Kasım 1982'de "Irak İslam Devrim Yüksek Konseyi (İİDYK)" ismiyle yeni bir parti kurulmuştur. Bu yapılanma, -aralarında Dava Partisi'nin de olduğu- dağınık halde bulunan Iraklı siyasi Şii örgütlerin aynı çatı altında bir araya gelmesiyle sürgünde (İran'da) bir Irak hükümeti şeklinde ortaya çıkmıştır. İran'la çok boyutlu ilişkilere sahip olan ve istikrarlı, demokratik ve etnik mezhepsel farklılığı kapsayan çoğulcu bir Irak arzusunda olduklarını savunan bu oluşumun en büyük hedefi Irak'ta İslami bir hükümetin kurulmasıdır.⁵¹ İİDYK, Saddam döneminde "Bedir Tugayları" adıyla bilinen ve İran Devrim Muhafızları tarafından eğitilen ve silahlandırılan bir yeraltı örgütünün meydana çıkmasını sağlamıştır. Bedir Tugayları, İran sınırından geçerek, Irak'ın güneyinde görev yapan hükümet yetkililerine saldırılar düzenlemiştir. Yine Bedir Tugayları, 1991'de Saddam'a karşı girişilen başarısız ayaklanmanın mimarıdır.⁵²

İİDYK'nın bağlantılı olduğu düşünülen bir diğer silahlı hareket de İslami Emel Örgütü'dür. Lübnan'daki Emel'le herhangi bir bağı olmayan bu örgüt, 1983'de Bağdat'ta Irak Hava Kuvvetleri'ne, hükümete yakın bir gazete ve güvenlik polisine karşı düzenlenen intihar saldırılarından sorumlu tutulmuştur. Haziran 1984'te ise El Hakim, İran Cumhurbaşkanı Hamaney'in de katıldığı bir toplantıda, bizzat İİDYK olarak Irak içinde askeri operasyonlarını hızlandıracaklarını deklare etmiştir. Humeyni de İİDYK'ya olan açık desteğini ifade etmekten çekinmemiştir. Bu partinin üyelerine, İslami bir hükümet

⁴⁹ Asaf Hüseyin, *İran'da Devrim ve Karşı Devrim*, (çev. Taha Cevdet), Pınar Yayınları, İstanbul 2009, s. 304.

⁵⁰ Tayyar Arı, *Irak, İran, ABD ve Petrol*, s. 399-400.

⁵¹ Ünal Gündoğan, *İran ve Ortadoğu*, s. 204.

⁵² Kenneth Katzman, "Iran-Iraq Relations", *Congressional Research Service Report for Congress*, August 13, 2010, s. 1.

hedeflemeleri gerektiği konusunda tavsiyede bulunan ve onların Allah yolunda mücadele ettiğine inandığını ifade eden Humeyni, bu grubun Allah'ın izniyle Irak'ta iktidara geleceği kendilerinin de İmam Hüseyin türbesinde onlarla buluşacağı vaadinde bulunmuştur. Pratikte İran'ın İİDYK'a verdiği destek, bu partinin İran şehirlerinde ofis açabilmesi, paramiliter gruplara eğitim verebilmesi ve bu partiyle bağlantılı grupları Irak'la savaşmak üzere cepheye göndermesi şeklinde gelişmiştir.⁵³ Her ne kadar bu ilişkiden ilk aşamada beklenen sonuçlar alınmadıysa da İran'la bağlarını devam ettiren ve Irak Şiileri nezdinde dikkate değer bir ağırlığı olan İİDYK, ABD'nin Irak işgali sonrasında bu ülke için yaptığı planlarda en fazla dikkate almak durumunda kaldığı grup olmayı başarmıştır.⁵⁴

Tüm bu çabalara rağmen Irak'ta İran destekli Şii muhalefetin etkisi sınırlı bir toplumsal destek seviyesinin üstüne çıkamamıştır. Bu durumun en önemli nedenlerinden biri, İran'ın 1982 yılından itibaren savaşı, Irak sınırları içerisine taşınması gelmektedir. Milliyetçi duyguları mezhepsel bağlarından daha ağır basan birçok Şii mezhebi mensubu Irak vatandaşı, ordu saflarında İran askerlerini ülke topraklarından çıkarmak için savaşılmaya başlamıştır. Diğer neden ise Saddam'ın uçayaklı bir stratejiyle uygulamaya koyduğu havuç ve sopa politikasıdır. Bunlardan ilki, muhalifleri bastırmak için izlenen terör politikasıdır. Dava Partisi lideri Bakır Es Sadr'ın idamıyla başlayan bu uygulamalar onlarca kişinin keyfi olarak tutuklanması, taciz edilmesi ve şiddete maruz bırakılmasıyla devam etmiştir. Saddam'ın diğer stratejisi de Şiilerin yaşam standartlarını daha iyi hale getirmek için ayırdığı hükümet fonları ve etkili liderlerini belli pozisyonlara atamak suretiyle yansız hale getirmesi olmuştur.⁵⁵ Saddam'ın son stratejisi de cami restorasyonu ve İmam Hüseyin ile Abbas'ın türbelerinin büyük paralar harcayarak en güzel şekilde onarımı gibi yöntemler etrafında şekillenmiştir.⁵⁶

Irak Savaşı'ndan sonra İran'ın hem Irak'a hem de diğer komşularına yönelik izlediği dış politika ideolojik etmenlerden daha çok ulusal çıkarlar tarafından şekillenmiştir. Bu yaklaşım tarzı, Irak'ın güneyinde 1991 yılında Saddam Hüseyin'e karşı ayaklanan Şii grupların (İİDYK) İran'dan bekledikleri desteği görememesiyle açığa çıkmıştır. Amerikan karşıtlığını da ön plana çıkaran bu Şii gruplar, İslami bir cumhuriyet oluşturma sözü verdikleri halde İran'ın desteğini alamamışlardır. Bu Şii gruplara beklenen yardımı yapmayan Tahran yönetimi, söz konusu ayaklanmaların başarıya ulaşamayacağını

⁵³ R.K. Ramazani, *Revolutionary Iran...* , s. 37.

⁵⁴ Bülent Keneş, *İran ve Terör...* , s. 68.

⁵⁵ R.K. Ramazani, *Revolutionary Iran...* , s. 38.

⁵⁶ Asaf Hüseyin, *İran'da Devrim...* , s. 305.

düşünmektedir. Bunun yanı sıra İran, verilen desteğin kendi çıkarlarına zarar vermekten başka bir işe yaramayacağı inancını taşımış ve meseleyi Irak'ın iç sorunu olarak değerlendirmiştir.⁵⁷

3.2.2. Şii Nüfusun Azınlık Olduğu Ülke: Suudi Arabistan

Devrimci İran tarafından Suudi Arabistan'a yönelen tehdit, Irak'a olandan büyük ölçüde farklıdır. Zira Suudi Şiiler o dönemde toplam nüfusun yaklaşık %10'luk bir dilimini oluşturmaktadır. Öte yandan, ülkede her ne kadar bireysel anlamda muhalif Şiiler bulunsa da, örgütlü bir Şii muhalefetin varlığından söz etmek mümkün değildir.⁵⁸ Bu yüzden devrimci liderlerin, İran yanlısı Şii bir yönetim kurulması noktasında çok da umutlu olmadığı Suudi Arabistan'da, ABD müttefiki ve Şii düşmanı olarak gördüğü Suud ailesinin yıkılmasını veya zayıflatılmasını arzu etmiştir. İran, Körfez ülkeleri üzerinde etkili olan ve İran'la savaşında Irak'ın yanında yer alan Suudi yönetimin zayıflamasıyla, Ortadoğu'da özellikle de Basra Körfezi'nde etkin bir güç haline gelme planları yapmıştır. Zira Suudi Arabistan'ın hem küçük Körfez krallıkları üzerinde siyasal nüfuzu hem de Sünni toplumlarda Şiilik karşıtı fikirleri yayma konusunda olağanüstü çabaları vardır.

Bazı Suudi Arabistan Şiileri, sınır komşusu oldukları Bahreyn'le birleşip bir Şii devleti kurma veya yoğun olarak yaşadıkları el-Hasa bölgesinde İran tarzı bir İslami Cumhuriyet kurma gibi marjinal fikirlere sahip olsa da bu insanların en büyük sorunu ikinci sınıf bir vatandaş olarak görülmeleri olmuştur. Suudi Arabistan'da o güne kadar hiçbir Şii vatandaş kendi kimliğiyle siyasal karar alma mekanizmalarında etkili bir role sahip değildir. Sünni nüfusla karşılaştırıldığında; eğitim, alt yapı, ulaşım ve diğer hükümet imkânlarından mahrum yaşamakta ve ülkenin artan ekonomik gelirinden yeterince pay alamamaktadırlar.⁵⁹ İslam Cumhuriyeti de, tüm bu mağduriyetleri bir propaganda malzemesi olarak kullanmaktan imtina etmemiştir.

İran İslam devriminin ilk günlerinde Suudi Krallığı, açık şekilde devrimin karşısında yer almamış, gelişmelerin seyrini takip etmekle yetinmiştir. Ancak, Şii din adamlarının öncülük ettiği İran İslam devrimi, tüm Ortadoğu'da özellikle ülkelerinde önemli oranda Şii

⁵⁷ David Menashri, "Iran's Regional Policy: Between Radicalism and Pragmatism," *Journal of International Affairs*, Spring/Summer 2007, Vol: 60 Issue: 2, s. 156.

⁵⁸ R.K. Ramazani, *Revolutionary Iran...*, s. 39.

⁵⁹ Henner Fürtig, *Iran's Rivalry with Saudi Arabia between the Gulf Wars*, Ithaca Press, Reading 2002, s. 36.

nüfus bulunan ülkelerde tedirginlik yaratmıştır.⁶⁰ Humeyni de, iktidarı ele geçirdiği ilk günden itibaren Körfez ülkelerine İslam Cumhuriyeti modelini örnek almaları ve “Büyük Şeytan” ABD ile ilişkilerini kesme çağrısı yapmıştır. İranlı devrimcilere göre varlıklı ve müsrif bir tabakanın yanında yokluk içinde yaşayan Şii grupların varlığı ve bu ülkelerin ABD’ye olan bağılıkları kendileri için bir hakaret anlamı taşımaktadır. Cumhuriyet modelini benimseyen İran İslam devleti, monarşi düzeninin baskı ve tiranlığın kaynağı olduğunu iddia etmekten geri durmamıştır. Monarşinin utanç verici ve geri kalmış bir yönetim tarzı olduğunu düşünen Humeyni, gerçek İslam toplumunun böyle bir düzende yaşamayı kabul etmesini zül addetmiştir.⁶¹

İran-Suudi Arabistan ilişkilerinin bozulma süreci biraz da Humeyni’nin monarşiyle ilgili yukarıda bahsedilen ağır ithamlarından sonra başlamıştır. Zira buna karşılık olarak, Suudiler de İran’daki yeni rejimin eksiklerine dikkat çekerek onun İslam dışı bir yönetim olduğu propagandası yapmışlardır.⁶² Mesele sadece bununla kalmamış, Suudi Arabistan’ın ABD ile yakın ilişkileri de bu ülkeyi Humeyni’nin hedefi haline getirmiştir. “Amerikan kuklası” olarak tanımlanan Suudi yönetimi, İran için hem ABD’nin Ortadoğu’daki emperyalist projesinin bir parçası⁶³ hem de Şii mezhebinin din dışı gösterilmesiyle oluşturulan İran ve Şii karşıtlığının kaynağıdır. Bundan sonraki süreç, karşılıklı suçlamalarla gelişecektir. Mesela 1979’da Ortadoğu’nun farklı ülkelerinden gelen bir grup radikal Müslüman, kendini Mehdi ilan eden liderlerinin öncülüğünde Kâbe’yi işgal edince, Suud yönetimi İran’ı olayların arkasında olmakla suçlamıştır. İran da, bu hadiseyi kendisini kutsal şehirlerin bekçisi ilan eden Suudi Arabistan’a karşı bir koz olarak kullanmış ve bu şehirlerin tüm Müslüman ülkeler tarafından oluşturulacak ortak bir komite aracılığıyla korunması önerisini getirmiştir.⁶⁴

Bu sorunları, devrimin yarattığı atmosferden etkilenen Sünni İslamcılar arasındaki hareketlenmeler ve daha çok da ülkenin güneyinde petrol üretiminin yoğun olduğu yerlerde yaşayan Şii azınlık eylemleri takip etmiştir.⁶⁵ Bunlardan ilki, 1979’un Kasım

⁶⁰ Jessica Sims, “Iran and Saudi Arabia: A Powerful Rivalry with Regional Consequences”, *BİLGESAM*, <http://www.bilgesam.org/en/index.php?option=com_content&view=article&id=258:iran-and-saudi-arabia-a-powerful-rivalry-with-regional-consequences&catid=77:ortadoğu-analizler&Itemid=147> (29.04.2013).

⁶¹ Ray Takeyh, “Iran’s Place in the Greater...”, s. 4-5.

⁶² Henner Fürtig, “Conflict and Cooperation in the Persian Gulf: The Interregional Order and US Policy”, *Middle East Journal*, Vol: 61, No: 4, Fall 2007.

⁶³ Ray Takeyh, “Iran’s Place in the Greater...”, s. 5.

⁶⁴ Darren A. Sundys, Iran and Saudi Arabia: Potential for Conflict and Uneasy Peace, (Unpublished Master Thesis), U.S. Army Command and General Staff College, 2009, Fort Leavenworth, Kansas, s. 30.

⁶⁵ Arif Keskin, “İran-Suudi Arabistan İlişkileri ve Şii Jeopolitiği”, *Stratejik Analiz*, Mayıs 2007, s. 71.

ayında Muharrem ayının onuncu günü münasebetiyle yapılacak aşure kutlamalarına hükümetin izin vermemesiyle ortaya çıkmış, 90.000 kişinin katılımıyla hükümetin bu yaklaşımı protesto edilmiştir. Petrol gelirlerindeki artışın kendilerine yansımadağı şeklinde bir gerekçeyle ikinci kez sokaklara dökülen Şiilerin bu gösterileri, Humeyni'nin İran'a dönüşünün birinci yıl dönümüyle aynı tarihe denk ge(tiri)lmıştır.⁶⁶ Geçmişte yapmaya cesaret edemedikleri bu eylemleri, devrimin vermiş olduğı özgüvenle hayata geçiren bu Şii azınlık, İran'dan ciddi destek görmüştür. Şiileri Suud ailesiyle işbirliği yapmaktan uzak durmaları konusunda uyarın bildiriler, tüm Şii bölgelerinde elden ele dolaşmaya başlamıştır. Bu bildirilerin içeriğı de Körfez ülkelerine yönelik Arapça yayın yapan Tahran Radyosu programları ve Humeyni'nin siyasal mesajlar içeren konuşmalarının kayıtlı olduğı teyp kasetleri doğrultusunda şekillenmiştir.⁶⁷

Devrimci İran'ın Suudi Arabistan'ı zor duruma düşürmek için kullandığı bir diğeri yöntem ise Hac ibadetinin siyasi bir anlamı olduğunu savunmak suretiyle siyasallaştırılması olmuştur. İranlı liderler, tüm hacıların özellikle de İranlıların bir görevinin de din dışı bir Krallık olan Suud ailesine karşı gösteriler düzenlemek olduğunu ifade etmişlerdir. Bu bağlamda, 1981, 1982, 1983 ve 1987'de ABD, İsrail ve Suud yönetiminin protesto edildiğı, polisın göstericilerle çatıştığı, ölüm ve yaralanma olaylarının gerçekleştiğı, bunun üzerine iki ülke arasında karşılıklı açıklamalarla gerilimin yükseldiğı dönemler yaşanmıştır.⁶⁸ Bu olaylardan en trajik olanı 1987 yılında düzenlenen ve iki ülke arasındaki bağları tamamıyla kopma noktasına getiren gösterilerdir. İranlıların "Mekke katliamı" olarak andığı bu hadise de güvenlik güçleri -kendilerine bıçaklarla saldırdıklarını iddia ettikleri- Suud yönetimini protesto eden İranlı hacılara ateş açmıştır. Rakamlar muhtelif olsa da tahminen 275 kişinin öldüğü ve onlarcasının da yaralandığı bu olaylar, İran'da büyük bir öfke patlamasına yol açmıştır. Çok sayıda İranlı, Tahran'daki Suudi Arabistan büyükelçiliğine saldırırken, binlerce gösterici Suud yönetimini devirme andı içmiştir.⁶⁹

İran'ın bölge genelinde artan etkisi ve devrimi diğeri ülkelere yayma arzusunu fark eden Suud yönetimi, kendisinin özellikle Körfez bölgesindeki etkinliğine meydan okuyan

⁶⁶ Tayyar Arı, *Basra Körfezi ve Ortadoğı'da...*, s. 150-151.

⁶⁷ Bülent Keneş, *İran ve Terör...*, s. 53.

⁶⁸ Ünal Gündoğan, *İran ve Ortadoğı*, s. 335-339.

⁶⁹ Richard Jevad Heydarian, "Iran-Saudi Relations: Rising Tensions and Growing Rivalry", *Foreign Policy in Focus (FPiF)*, <http://www.fpi.org/articles/iran-saudi_relations_rising_tensions_and_growing_rivalry> (29.04.2013).

İran tehdidinde bölgesel bir çözüm arayışına girmiştir. Bu girişimlerin bir neticesi olarak 1981’de ortaya çıkan KİK, Irak ve İran’ı bu yapılanmanın dışında bırakmıştır. İran’ın yanında Saddam’a karşı da mesafeli bir tutum benimseyen KİK üyeleri, Irak’ın İran’a saldırmasıyla bu ülkeyi gizlice finanse etmeyi tercih etmişlerdir.⁷⁰ Suudi hükümeti, ülke içinde de birtakım tedbirler alarak, öncelikle Şii nüfusun taleplerine cevap vermenin yollarını aramıştır. Kral Halid, el-Hasa’yı ziyaret ederek Şii kanaat önderleriyle görüşmüş ve Aşura törenlerinin yapılmasına izin vermiştir. Yine bu görüşmeler sonucu bölgeye yönelik yatırım harcamalarını arttırma kararı alan Kral Halid, el-Hasa’daki altyapı, sağlık ve eğitim projelerine 1 milyar dolar bütçe ayırmıştır. 1985 yılına kadar geçen sürede el-Hasa’ya yapılan yatırımlar, Necd ve Hicaz gibi bölgeleri geride bırakmıştır. Ancak bu durum, Şii bölgelerindeki illegal siyasi faaliyetlerin sert bir şekilde bastırılmasına engel teşkil etmemiştir. Özetle, “havuç ve sopa” politikasıyla el-Hasa’da büyük ölçüde sonuç alınmıştır.⁷¹

İran İslam Cumhuriyeti, bir yandan Irak Savaşı’nın neden olduğu kayıplar, diğer yandan ekonomik sorunlarla uğraşırken 1980’lerin ikinci yarısından itibaren, Suudi Şiilere yönelik ilgisini canlı tutamamıştır. 1987’deki faciadan alınan dersle İranlı hacıların bundan sonraki tarihlerde yapacağı gösterilerin kontrollü bir şekilde cereyan etmesi için de gereken önlemler alınmıştır. İran, Irak’ın Kuveyt’i işgali sonrasında 3 yıldır diplomatik ilişki kurmadığı Suudi Arabistan’la ortak bir zeminde buluşmuş ve radikal bir devlet görüntüsünden uzaklaşmaya çalışmıştır. 1996’da Suudi Arabistan’da Amerikan kışlasına düzenlenen bombalı saldırıdan sonra İranlılar şüpheli listesinin başında yer almış ancak bu iddia kanıtlanamamıştır. Hatemi’nin cumhurbaşkanı olmasıyla birlikte iki ülke arasında üst düzey ziyaretler gerçekleştirilmiştir. Aralarında tam bir güven inşa etmek söz konusu olmasa da iki ülke eski düşmanca tutumlarını en azından uygulamada bir kenara bırakmıştır.⁷²

3.2.3. Şii Nüfusun Yoğun ve Etkili Olduğu Ülke: Lübnan

İran dış politika yapımcıları için Lübnan, devrimin ulus-aşırı söylemlerini hayata geçirmek için ideal bir ülke olarak görülmüştür. Ülke nüfusunun yaklaşık %35’ini

⁷⁰ Jessica Sims, “Iran and Saudi Arabia: A Powerful Rivalry with Regional Consequences”.

⁷¹ Henner Fürtig, *Iran’s Rivalry with Saudi Arabia...*, s. 38.

⁷² Gary Sick, “Iran’s Foreign Policy: A Revolution in Transition”, (ed. Nikki R. Keddie and Rudi Matthee), *Iran and the Surrounding World: Interactions in Culture and Cultural Politics*, (içinde), University of Washington Press, Seattle and London 2002, s. 365.

oluşturan Şiilerin yoğunlaştığı Bekaa vadisinde, merkezi yönetimin hükmü neredeyse tamamıyla kaybolduğundan İslam Cumhuriyeti'nin minyatür bir yapılanması bu bölgede farklı bir formatta da olsa bir süreliğine uygulanmıştır. İran destekli Hizbullah'ın İsrail'e karşı göstermiş olduğu direniş, Lübnan'ın diğer bölgelerinde de güçlenmesine neden olmuş ve tüm ülke genelinde İslami bir devrim gerçekleştirme hayalleri kurulmaya başlanmıştır. Arap milliyetçiliğinin ortaya çıkış sürecinde olduğu gibi Lübnan kaynaklı fikirlerin Arap dünyasında etkili olma potansiyelini gören İranlı liderler, bu ülkede başarılı olacak İslami bir hareketin tüm Arap dünyası için bir örnek teşkil edeceğine inanmışlardır. Lübnan'da başta Hizbullah olmak üzere neredeyse tüm Şii gruplara hatta Birlik Hareketi gibi bazı Sünni oluşumlara dahi farklı ölçülerde destek veren İran, ülke yönetiminde pragmatik eğilimli Rafsancani ve ekibinin ön plana çıkmasıyla bu politikasını aynı şekilde sürdürememiştir. Bu yeni yaklaşım, Hizbullah'la olan bağların koparılması anlamına gelmemiş fakat Lübnan'da bir İslam Cumhuriyeti kurulması projesini rafa kaldırmıştır.⁷³ İran'ın Lübnan'a yönelik devrim ihracı çabalarına geçmeden önce bu ülkedeki örgütlü Şii muhalefeti kısaca tanımak faydalı olacaktır.

Şii siyasal ve toplumsal hareketi, 1960'lı yılların sonlarından itibaren iki farklı çizgi üzerinden yürümüştür. Bunlardan ilki, avukat Nebih Berri'nin öncülük ettiği seküler ve sol bir ideoloji etrafında şekillenirken, diğeri Seyid Musa Sadr'ın başını çektiği ve Şii toplumunun dini esaslar etrafında dönüşmesi gerektiğine inanan muhafazakâr çizgidir. Sadr, bu hedefi doğrultusunda ilk Şii örgütü "Mahrum Edilmişlerin Hareketi"ni 1974 yılında kurmuştur. Nebih Berri de 1975'te Emel Örgütü'nü kurarak Şii muhalefet hareketini kendi liderliği altında bir araya getirmeye çalışmıştır. İç savaş şartları, 1978'e kadar bu iki lideri işbirliğine zorlarken Musa Sadr'ın, Berri'yi destekleyen Libya'da ortadan kaybolması Emel içinde bazı sorunlara neden olmuş, muhafazakâr kesimin liderliğini yapan Hüseyin Abbas Musevi, buradan ayrılıp Emel İslam Örgütü'nü kurmuştur.⁷⁴ Musevi, daha sonra Hizbullah'ın kuruluşunda yer alacak ve genel sekreterliğini yapacaktır.

İslam devrimi, Lübnan Müslümanlarının özellikle de ülke nüfusunun yaklaşık üçte birini oluşturan Şiilerin ilgisini çekmiştir. İslam devrimiyle Dayanışma Komiteleri adı altında bir araya gelen Lübnanlılar, devrimin yönetici kadrolarıyla temasa geçerek, İran

⁷³ H.E Chehabi (ed.), *Distant Relations: Iran and Lebanon in the last 500 years*, I.B. Tauris Publishers, London 2006, s. 229-230.

⁷⁴ Veyssel Ayhan ve Özlem Tür, *Lübnan: Savaş, Barış, Direniş ve Türkiye ile İlişkiler*, Dora Yayınları, Bursa 2009, s. 148-149.

deneyiminden nasıl yararlanacaklarını tartışmaya başlamışlardır. Bu meselenin hararetle konuşulduğu bir dönemde İsrail, FKÖ'nün İsrail karşıtı eylemlerine son vermek için 1982'de başlattığı Celile harekâtı ile Lübnan'ı ikinci kez işgal etmiştir. İsrail'in iradesi doğrultusunda gerçekleşen Sabra ve Şatilla katliamları, İslam dünyasında İsrail'e karşı olan nefreti doruk noktasına çıkarmış, Lübnanlı Şii liderler de etkili bir İslami örgüt kurma konusunda harekete geçmiştir. Uzun tartışmalar sonucu ortak bir zeminde buluşan İslami Şii grupları, farklı sosyal çevreleri temsil edecek 9 kişilik bir heyeti İran'a göndermişlerdir. Irak savaşında üstünlüğü ele geçirdiği bir dönemde, Lübnan'dan gelen bu heyete yapılacak yardım, devrimi diğer ülkelere yayma hesabı yapan İranlı liderler için bulunmaz bir fırsat olmuş, Devrim Muhafızlarına bağlı yaklaşık 1000 kişilik bir ekip müttefik ülke Suriye üzerinden Güney Lübnan'a gönderilmiştir.⁷⁵

İran'dan gelen bu askeri birlik, cephede savaşmaktan çok Lübnan Şiilerini cihat için örgütlemeye çalışmış ve İslam Cumhuriyeti propagandası yapmıştır. O sıralar Emel Örgütü'nün Bekaa vadisi bölge sorumlusu olan fakat örgütün yeterince etkili ve sert olmadığını düşünen Hasan Nasrallah, 500 adamıyla birlikte Emel'den ayrılmış, yeni oluşacak örgütün saflarına katılmak için sabırsızlıkla beklemeye başlamıştır. Lübnan'da "saygın" bir din adamı olarak bilinen ve daha sonra Hizbullah'ın ruhani önderi olacak olan Şeyh Muhammed Hüseyin Fadlullah da henüz ismi belirlemeyen ancak İslam Cumhuriyeti modelini ve çizgisini izleyeceği anlaşılan bu oluşuma gereken desteği vermiştir. Daha önce İslami Emel Örgütü'nü kuran Hüseyin Musevi, teşkilatçı özelliğiyle bilinen ve örgütün ilk genel sekreteri olan Suphi el Tufeyli de 1985'de resmi olarak Hizbullah adını alacak olan bu örgütün kuruluşunda yer almıştır. Böylece, Tufeyli'nin köylerden tek tek topladığı gençler, İran'dan gelen Devrim Muhafızları, Nasrallah'ın adamları ve Musevi'nin İslami Emel Örgütü'nden gelen militanlarıyla birlikte Hizbullah'ın temelleri 1983 yılında atılmıştır.⁷⁶

1985'in sonlarına doğru Hizbullah'ın başını çektiği silahlı grupların İsrail'i Lübnan'dan çekilmeye zorlaması, örgütün ülke genelinde meşruiyetini arttırmıştır. Batı Beyrut ve ülkenin güneyinde İran'dan aldığı mali yardımlarla bölgenin altyapı inşasına hız veren Hizbullah, diğer yandan İranlı liderlerle birlikte Lübnan'da kurulması planlanan İslam Cumhuriyeti için gerekli çalışmalara başlamıştır. Daha çok Suriye'nin desteklediği

⁷⁵ Yıldırım Boran, *Lübnan'daki İran: Hizbullah*, Siyah Beyaz Basım Yayın Dağıtım, İstanbul 2007, s. 170-172.

⁷⁶ Murat Erdin, *Hizbullah ve HAMAS*, Kastaş Yayınevi, İstanbul 1999, s. 12-18.

Nebih Berri önderliğindeki Emel örgütü ise bu fikre karşı çıkarak Şiilerin demografik gücünü siyasal arenaya yansıtabilecek bir demokrasi modelini benimsemiştir. Bu fikir ayrılıkları ilerleyen yıllarda farklı alanlara yayılmış ve iki grup arasında silahlı çatışmaların çıkmasına sebebiyet verecek bir noktaya kadar ilerlemiştir. İran'ın devrim ihraç etme arzusu ve sınırları dışındaki bir örgüt üzerinden Ortadoğu meselelerine müdahil olma gayreti, Hizbullah'ı İran'ın "maşası" görülme gibi bir sorunla karşı karşıya bırakmıştır.⁷⁷ Bu konunun Lübnan'da yol açtığı rahatsızlığı gidermek için Hizbullah'ın önde gelen isimleri her platformda İran'la aralarındaki ilişkinin niteliğine açıklık getirmek durumunda kalmışlardır. Bunlardan biri de Naim Kassam'dır.

Hizbullah'ın kuruluş aşamasından itibaren bu örgütün içinde olan ve 1991 yılından itibaren üst üste 7 kez genel sekreter yardımcılığına seçilen Şeyh Naim Kassam, Humeyni'nin *velayet-i fakih* sıfatıyla bir rehber, komutan ve yol gösterici olduğunu, ayrıca hem İran'da hem de Lübnan'da birtakım siyasal yetkileri bulunduğunu kabul etmiştir. Kassam, Hizbullah'ın *velayet-i fakihe* İslami hükümlerin uygulanması anlamında bağlı olduğunu savunurken bu alanın İsrail'e karşı verilen mücadelenin ayrıntılarına, örgütsel yapılanma ile ilgili meselelere, gündelik siyasal faaliyetlere ve sosyokültürel çalışmalara kadar genişlediğini ifade etmektedir. Kassam'a göre, rehberin tüm bu yetkileri, pratiğe büyük bir bağımsızlık olarak yansır. Çünkü rehberin yetkisi olduğu halde tüm gündelik işleri takip etmesi gerekmez. Parti politikalarında önemli bir kırılma oluşturacak -1992'de parlamento seçimlerine katılma gibi- meselelerde zaten rehberin onayına başvurulacaktır. Hizbullah, bir Lübnan partisidir ve rehberle bağılılık, partinin Lübnan şartlarındaki çalışma ortamını sınırlamadığı gibi geliştirmeye çalıştığı diğer bölgesel ilişkilerini de engellemez.⁷⁸

Hizbullah'ın önde gelen isimleri İran'ın örgüt üzerindeki tasarrufunun belli bir çerçeve içerisinde kaldığını savunmuş olsa da, İran'ın Hizbullah'a askeri desteğin yanı sıra yıllık 100 milyon dolar civarında bir yardım yaptığı tahmin edilmektedir. Bu yardımlar hem üyelere maaş olarak aktarılmakta hem de Güney Lübnan'da sosyal ve toplumsal faaliyetlerde kullanılarak halk arasında örgütün popülaritesi arttırılmaktadır.⁷⁹ Tufeyli, Hizbullah'ın İran'la olan ilişkisini bir kardeşin abisiyle veya bir askerin üstüyle olan ilişkisine benzetmiş, İran da bu yaklaşım tarzını memnuniyetle karşılamıştır. Böylece Hizbullah, "Lübnan'da gerçekten güçlü bir örgüt kurmuş, binlerce savaşçının yanı sıra,

⁷⁷ H.E Chehabi (ed.), *Distant Relations...* s. 227-229.

⁷⁸ Naem Qassam, *Hizbullah: Bir Hareketin Anlatılmamış Öyküsü*, Karma Kitaplar, İstanbul 2007, s. 63-66.

⁷⁹ Veysel Ayhan ve Özlem Tür, *Lübnan...* , s. 154.

hastaneler, tıp merkezleri, süpermarketler, benzin istasyonları, inşaat şirketleri ve mağazalar dâhil olmak üzere ticari ağlar oluşturmuştur.”⁸⁰ Bu yardımları karşılıksız bırakmayan örgüt üyeleri, aralarında Şah döneminin son başbakanı Şahpur Bahtiyar’ın da olduğu eski rejimle bağlantılı isimlere ve İslam Cumhuriyeti muhaliflerine suikast düzenlemişlerdir. Bu cinayetlerden en çok ses getireni İran Kürdistan’ı için ayrı bir siyasi statü talebinde bulunan 4 kişinin Berlin’deki bir restoranda susturuculu silahla öldürülmesi olmuştur. 1997 yılında bu olayla ilgili yapılan duruşmada bir İranlı yetkili ve üç Lübnan vatandaşı suçlu bulunurken aralarında Rafsancani ve Hamaney’in de olduğu 4 üst düzey İranlı yetkili olayın sorumlusu olarak gösterilmiştir.⁸¹

1980’li yıllarda İran’ın Hizbullah ve diğer radikal Şii gruplar aracılığıyla oluşturduğu Lübnan’daki nüfuzu; terör ve adam kaçırma üzerinden de sorgulanmıştır. Özellikle ABD deniz kuvvetlerine mensup personelin bulunduğu Beyrut havalimanına Ekim 1983’te yapılan ve 220’si Amerikan deniz piyadesi olmak üzere toplam 245 kişinin hayatını kaybettiği intihar saldırısı, ABD’de hâlâ hatırlanmaktadır. Bu saldırıyla eş zamanlı olarak, ikinci bir bomba yüklü aracın patlatılması sonucu 58 Fransız paraşütçü yaşamını yitirmiştir. Bu saldırıların Lübnanlı Şii militanlar tarafından yapıldığına dair herhangi bir şüphe bulunmazken, ABD öncülüğünde kurulan bir komisyon İran’ı da bu eylemlerden sorumlu tutmuştur.⁸²

1980’lerde Şii grupların adlarını duyurduğu bir diğer eylem biçimi de adam kaçırma olaylarıdır. Özellikle Batılı isimlerin seçildiği ve para kazanma, intikam alma veya siyasi sonuç elde etme gibi gerekçelerle yapılan bu eylemler, iç savaş şartlarının sıradanlaşmış vakıaları haline gelmiştir. Daha çok Hizbullah’a yakın gruplarla özdeşleştirilmiş olan bu eylemlere, Tahran’ın doğrudan bir müdahalesi söz konusu değilse de, Lübnan’daki Batılıları emperyalizm, ABD ve İsrail ajanı olarak gösteren İran kaynaklı bilgi akışı, bu hadiselerle ideolojik meşruiyet kazandırmıştır. Rehine krizleri, 1986 yılında “İran-Kontra” adı verilen ve ABD’nin Lübnanlı Şii gruplara Amerikalı rehineleri bıraktırması karşılığında İran’a silah satması olayında olduğu gibi İran’ın çıkarlarına hizmet etmek için de kullanılmıştır.⁸³

⁸⁰ Bülent Keneş, *İran ve Terör...*, s. 63.

⁸¹ Augustus Richard Norton, *Hezbollah: A Short History*, Princeton University Press, Princeton and Oxford 2009, s. 77-78.

⁸² Ibid., s. 71-72.

⁸³ Ibid., s. 73-74.

Tüm bu faaliyetlerin arkasında İran'ın, bir araya geldiklerinde ülke nüfusunun yaklaşık üçte ikisini oluşturacak olan Şii ve Sünnileri tek bir yönetim altında buluşturarak Lübnan'da bir İslam devleti kurma ve bu devletin Ortadoğu'nun diğer ülkelerine model olarak sunma arayışı vardır. Bu hedef doğrultusunda İran, hem kendi aralarında dağınık halde bulunan Şii grupları hem de Sünni ve Şiileri bir araya getirme uğraşı vermiştir.⁸⁴ Bu doğrultuda, Humeyni isminin önünde kullanılan "Ruhullah(Allah'ın ruhu)" kelimesini şirk olarak gören ancak Humeyni çizgisini önemseyen Sünni örgüt İslami Birlik Hareketi ile yakın ilişkide bulunmaktan imtina etmemiştir. Hizbullah ile arasına mesafe koyan fakat Lübnan'da bir İslam devleti kurulması gerektiği çağrısı yapan Şii İslami Hareket Örgütü de İran'ın yakından ilgilendiği bir oluşumdur. İran'ın desteklediği bir diğer hareket, 1982'deki İsrail saldırılarına bir tepki olarak doğan Müslüman Ulema Birliği'dir. Biri Sünni diğeri Şii iki din adamının önderlik ettiği bu örgütün temel gayesi Lübnan'da bir İslam devleti kurulmasıdır.⁸⁵

İran, Ortadoğu'daki etkinlik arayışlarını neticesinde başvurduğu devrim ihracı politikası, Lübnan'da bir rejim değişikliğine yol açmasa da, İran'a ilişkilerini uzun yıllar devam ettirebileceği kalıcı bir müttefik kazandırmıştır. Ancak 90'lı yıllarda iktidarı elinde tutan yönetici kadro, genel olarak devrim ihracı çabalarının İran için oldukça ağır bir siyasi ve ekonomik maliyeti olduğunu düşünerek, bu bağlamda kurulan ilişkileri daha kontrollü bir şekilde sürdürmüştür.

3.2.4. Şii Nüfusun Az ve Etkisiz Olduğu Ülke: Türkiye

Türkiye, İran İslam Cumhuriyeti'nin ilan edilmesinden 2 gün sonra, yeni rejimi tanıdığını duyurmuş, ABD ile yaşanan rehine krizinde İran'a boykot uygulamamış, diğer bölge ülkelerinin aksine İran-Irak Savaşı'nda tarafsız bir tutum takınarak iki ülke arasındaki ticareti arttırmanın yollarını aramıştır. Bununla birlikte, dönemin Türk Dışişleri Bakanı Gündüz Ökçün'ün, Haziran 1979'da daha çok İranlı Azerilerin tabi olduğu ve rejimle sorunlar yaşayan Ayetullah Şeriatmedari'yi ziyaret etmesi, İran'da Türkiye'nin Azeri milliyetçiliğini destekleyici adımlar atabileceği endişesini doğurmuştur. Türkiye'deki 12 Eylül 1980 askeri darbesinin arkasında ABD'nin olduğu düşüncesi ise İran için Türkiye'yi güvenilir bir komşu olmaktan çıkarmıştır.⁸⁶ Devrimci İran'ın tüm Ortadoğu'ya kendi deneyimlerini bir model olarak sunduğu bir ortamda, genel olarak laik

⁸⁴ Bülent Keneş, *İran ve Terör...*, s. 61.

⁸⁵ Ibid., s. 65-67.

⁸⁶ Bülent Keneş, *İran: Tehdit mi, Fırsat mı?* Timaş Yayınları, İstanbul 2012, s. 97-99.

Türkiye Cumhuriyeti'nin ABD yanlısı ve diğer bölge ülkeleriyle karşılaştırıldığında daha demokrat ve istikralı bir görüntü çizmesinden rahatsız olmuştur. Tüm bu sebepler, 1990'lı yıllara kadar İran yönetimini, 90'lardan itibaren de İran içindeki radikal kesimleri; Türkiye'yi zayıflatmak için PKK terör örgütüne ve olası bir rejim değişikliğini sağlayabilmeleri için de radikal İslamcı hareketlere destek verme gibi bir yaklaşım içerisine sokmuştur.

İran'ın Türkiye ile ilgili düşünceleri devrim sonrasındaki süreçte bizzat rejimin önde gelen isimleri tarafından dillendirilmiştir. Humeyni, Tahran'da ilk kez görüştüğü Türkiye Büyükelçisi Turgut Tülümen'e laik Türkiye Cumhuriyeti'nin Osmanlı'nın yolundan ayrıldığı, İslam birliğine sırtını döndüğü ancak kendisinin bu birliği gerçekleştirme niyeti taşıdığını ifade etmiştir. Bazargan Hükümeti Dışişleri Bakanı İbrahim Yezdi yayınladığı bir makalede, Türkiye'deki 12 Eylül 1980 askeri darbesini, İran İslam Cumhuriyeti aleyhine yapılan bir eylem olarak nitelemiştir. Zira Yezdi'ye göre, Avrupalılaşma tutkusuyla bir yere varılamayacağını anlayan Türkler, gerçek kimliklerini bulma çabası içinde oldukları bir dönemde İran devriminden etkilenmiş ve İslamcı hareket, Türkiye'de güçlenmeye başlamıştır. Bu durumdan rahatsız olan ABD ve askeriye, sorunun ancak bir ihtilal vasıtasıyla çözüleceğini düşünmüşlerdir. Zeydi son olarak, kardeşlerim diye seslendiği Türkiye halkına, İran milletinin tüm çabalarında, savaş ve mücadelelerinde yanlarında olacağı vaadinde bulunmuştur. Tüm bu sözlere, T.C. Dışişleri Bakanlığı ise medyaya yansıyacak şekilde bir tepki göstermekten kaçınmış ancak İranlı makamlara dostluk ve komşuluk ilişkilerine yakışmayacak yayınlardan kaçınmaları uyarısında bulunmuştur.⁸⁷

Bir süre yaşanan sessizlikten sonra yine Humeyni, 1986 yılının Ağustos ayında, Türkiye'de Allah ve Peygamberin emirleri yerine Atatürk'ün emirlerine itaat edildiği şeklinde bir açıklama yaparak Türkiye aleyhtarı bir kampanya başlatmıştır. Türkiye'nin Dışişleri Bakanlığı düzeyinde gösterdiği tepkilere rağmen, İran İslam Cumhuriyeti'nin Sesi isimli bir radyo, Kasım 1986'da "laikliğin ancak komünist ve putperest rejimlerde olduğu" uyarısında bulunarak, Türkiye'de kendisine yakın gördüğü hareketlere "bulundukları yerde savaşma" ve Ocak 1987'de "iman yolunda her şeyi göze alarak silahları kuşanma" çağrısında bulunacak kadar ileri gitmiştir.⁸⁸ Bunlara benzer bir açıklama, 1997'de Ankara Sincan'da düzenlenen "Kudüs'ü Anma Gecesi" etkinliğinde -daha sonra Türkiye'de

⁸⁷ Mehmet Saray, *Türk-İran İlişkileri*, s. 157-160.

⁸⁸ Ibid. , s. 161.

istenmeyen kişi ilan edilerek görevi sonlanacak olan- dönemin Ankara Büyükelçisi Muhammed Rıza Bakeri tarafından yapılacaktır. Geceye katılanlara Türkiye'nin Şeriatla yönetilmesi için uğraşmaları çağrısında bulunan büyükelçi, programı düzenleyenlerin uzun hapis cezaları almalarına neden olurken Refah Partisi'ni kapatılmaya götürecek sürecin fitilini ateşlemiştir.⁸⁹

Yeniden İşlam devrimi sürecine dönülecek olursa; devrimin Türkiye'de de benzer bir deneyimin gerekliliğine inanan radikal İşlami gruplar için önemli bir örnek teşkil ettiği görölür. İran'ın geçirdiği dönüşüm, Türkiye'deki İşlam anlayışının daha ümmetçi bir siyasal çizgiye kaymasına yol açmış ve İşlamcı gruplara büyük bir coşku, heyecan ve özgüven kazandırmıştır. İran'daki devrim öncesi süreci inceleyen bu hareketler, imamların namazlarda ahkâm ayetlerini okuyarak cemaati daha bilinçli bir topluluk haline getirme çabalarının ve Cuma namazı sonrası yapılan kitle gösterilerinin önemini fark etmişlerdir. Ayrıca, İran'da olduğu gibi dindar kesimlerle solcuların sisteme karşı birlikte hareket etmesi gibi projelerin de üzerinde durulmuştur. Buna karşılık, birkaç istisna dışında Sünni cemaatlerin birçoğu İran devrimiyle yayılan fikirleri sahiplenmemiş hatta eleştirel yaklaşmıştır. İşlamcı hareketin önemli aydınlarından İsmet Özel de "artık Müslümanların da bir Moskova'sı var" diyerek Türkiye'deki radikal İşlamcıların İran yanlısı tutumlarını eleştirmiştir.⁹⁰

Devrim İhracı politikası bağlamında çeşitli özel birimler oluşturan İran, Türkiye'de kendine yakın gördüğü gruplarla ilgilenmesi için faaliyet merkezleri İstanbul olan iki ayrı müdürlük kurmuştur. Bu birimler, doğrudan İran Devrim Muhafızları Bakanı'na bağlı olarak görevlerini sürdürmüştür. Diğer yandan, T.C. İçişleri Bakanlığı tarafından yayınlanan ve basına da yansıyan bir rapora göre, İran'ın devrim ihracı politikası İşşad-ı İşlam Bakanlığı tarafından yürütölmekte, İşlami Tebligat Yüksek Konseyi, Devrim Muhafızları Komutanlığı, Savunma ve Dışişleri Bakanlıkları da Hizbullah (Türkiye) başta olmak üzere İşlamcı örgütlere Türkiye'ye dönük faaliyetlerinde destek vermektedir.⁹¹ Türk istihbarat ve polisi de, İran'ın Türkiye'nin büyük şehirlerindeki konsoloslukları ve kültür merkezleri vasıtasıyla İşlamcı unsurları desteklediğini savunmuştur. Bu faaliyetlerin yürütöldüğü yerler, Ankara'da İran Büyükelçiliği, İstanbul, Trabzon ve Erzurum'da İran

⁸⁹ Robert Olson, *Türkiye-İran ilişkileri, 1979-2004: Devrim, İdeoloji, Savaş, Darbeler ve Jeopolitik*, (çev.Kezban Acar), Babil Yayıncılık, Ankara 2005, s. 34-35.

⁹⁰ Necmi Uzun, *Türkiye'de İşlamcı Hareket Gelişimi, İlişkileri, Ayrılıkları ve Dönüşümü*, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), 2011, Atılım Üniversitesi, Ankara, s. 168-169.

⁹¹ Murat Erdin, *Hizbullah ve HAMAS*, s. 45-47.

konsoloslukları ve muhtelif şehirlerdeki kültür merkezleri olarak belirlenmiştir. Buralarda çalışan bazı İranlı yetkililer, Humeyni'nin Türkçeye çevrilmiş kitapçıları ile Kum şehrinde eğitilmiş Türk mollaların radikal İslami unsurlar içeren ses kayıtlarını halka dağıtmaktan çekinmemiştir. İranlı diplomatlar hatta dönemin İran Büyükelçisi, Türkiye'de İslamcı grupların organize ettiği İsraile karşıtı gösterilere katılmaktan imtina etmemiştir. İran'ın Erzurum Başkonsolosu da Salman Rüşdi konusunda İran'ın tavrını destekleyen broşürleri dağıtırken yakalanıp gözaltına alınmıştır.⁹²

Türk yetkililer 1980'li yılların sonlarına doğru, İranlı diplomatların resmi belge adı altında ülkeye tonlarca propaganda malzemesi getirdiğini keşfetmiş, bunun üzerine Dışişleri Bakanlığı, İranlı diplomatlara en fazla 50 kg eşya getirebilme sınırı koymuştur. İran, devrimci fikirleri yayma adına Türkiye'de kültür merkezleri açarken, bazı radikal İslamcı gruplar da İran tarzı bir devlet sistemini savunan, periyodik yayınlar çıkarmaya başlamışlardır. Tevhid, Söz, İstiklâl-Şehâdet, Dünya ve İslam, Yeryüzü ve Davet isimli bu 6 derginin bir kısmı eski yaklaşımlarını büyük ölçüde değiştirdiyse de yayın hayatına devam etmektedir. İran'ın etkisi üniversite gençliğine de uzanmıştır. 1992 baharında, kendilerini "Devrimci Müslüman Gençlik" olarak adlandıran bir grup öğrenci, Humeyni'nin 3. ölüm yıl dönümünü anma vesilesiyle İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi duvarına bir afiş yapıştırmıştır. Türkiye Cumhuriyeti, İran'ın propaganda faaliyetlerini bahane ederek bu ülkeyle ilişkilerini bozmamış ancak Türkiye'de İslami bir devlet kurulması amacıyla terör eylemlerine İran'ın destek verdiği iddiaları işleri değiştirmiştir.⁹³

Türkiye'de Prof. Muammer Aksoy (31 Ocak 1990), Doç. Dr. Bahriye Üçok (6 Ekim 1990) ve gazeteci Uğur Mumcu (24 Ocak 1993) gibi isimler belirtilen tarihlerde suikasta kurban gitmişlerdir. İran'ın bu suikastlarda parmağı olduğu iddiası ülkede infial yaratmış, cenaze törenlerinde birçok vatandaş, İran ve Türkiye'deki işbirlikçileri aleyhine sloganlar atarken güvenlik birimleri, İran'ın olaylarla ne tür bir bağlantısı olduğunu ortaya koymaya çalışmıştır.⁹⁴ Aslında bu dönem, daha önce de belirtildiği gibi İran'da muhafazakârların iktidardan uzaklaştığı, pragmatist Rafsancani ekibinin iktidarda olduğu ve devrim ihracı çabalarının arka plana itildiği bir dönemdir. Bunun farkında olan dönemin Türk yetkilileri,

⁹² Yılmaz Polat, *Amerikan Gizli Belgelerinde Türkiye'de İslamcı Akımlar*, Milenyum Yayınları, İstanbul 2010, s. 85, aktaran, Bülent Keneş, *İran: Tehdit mi...*, s. 107.

⁹³ Erkan Ertosun, *Turkish-Iranian Relations after 1990*, (Unpublished Master Thesis), 2002, Bilkent University, Ankara, s. 21.

⁹⁴ Ali Kemal Ceylan, *Çığlık Çığlığa İran*, YeniYüzyıl Yayınları, İstanbul 2009, s. 134.

İranlı mevkidaşlarına yaşanan sıkıntıdan duydukları rahatsızlıkları dile getirmiş fakat olaylarda İran devletinin bir parmağı olmadığı cevabını almışlardır. Gerçekten de yaşanan bu tatsız hadiselerde, İran devletinden ziyade ülkede iktidarı kaybeden fakat hâlâ önemli kuruluşlarda etkili olan ve belli bir güce ulaşan radikaller ön plandadır. 1994-1995 yıllarında Türk güvenlik güçlerinin İran'la bağlantılı Hizbullah, İBDA-C, İslami Hareket gibi örgütlere düzenlediği operasyonlar bu tarz eylemlerin önemli ölçüde azalmasını sağlamıştır. Ancak bu adımlar da 21 Ekim 1999 tarihinde yani 92 Hizbullah üyesinin tutuklanmasından 1 gün sonra Prof. Ahmet Taner Kışlalı'nın bir suikasta kurban gitmesini önleyememiş, üç İranlı ülkelere kaçarken sınırda yakalanarak şüpheleri İran'ın üzerine çekmiştir.⁹⁵

Türkiye'de İran bağlantılı radikal İslami örgüt denince akla ilk gelen isim Hizbullah'tır. Bu sebeple örgütün faaliyetlerine daha yakından bakmak gerekmektedir. Türkiye'deki örgütlenmesini 1990'lı yılların başında Güneydoğu'dan başlatmış, PKK karşıtlığından dolayı devletin bazı kademelerinden destek görmüştür. Türkiye Hizbullah'ının hikâyesi, derin devlet bağlantıları, dernekler ve kitapevleri yoluyla örgütlenme çabaları, PKK ve kendi içindeki kanlı hesaplaşmaları dolayısıyla oldukça uzun olduğundan burada yalnızca İran'la olan bağlantısına değinilecektir. Bunlardan ilki, İstanbul'da da faaliyete geçen örgütün İran İslam Cumhuriyeti karşıtlarına yaptığı suikastlardır. 1992 yılında işlenen bu cinayetlerde Şah'ın eski koruması Abbas Golizadeh ve muhalif isim Mansur Amini hayatını kaybetmiştir.⁹⁶

Bu olayları takiben bu sefer [Hizbullah bünyesinde faaliyet gösterdiği iddia edilen İslami Hareket isimli bir örgüt tarafından] 28 Ocak 1993'te Yahudi işadamı Jak Kamhi'ye suikast girişiminde bulunulmuş, polis tarafından yakalanan eylemciler İran tarafından yönlendirildiklerini ve Kum kentinde eğitim gördüklerini itiraf etmişlerdir. İslam devrimi şartları olgunlaştığında “Türkiye İslam Cumhuriyeti”ni kurma planları yapan Hizbullah'a,⁹⁷ Ocak 2000'den itibaren daha yoğun bir şekilde yapılan polis operasyonları sonucu -liderleri Hüseyin Velioğlu'nun öldürülmesi ve birçok üyesinin tutuklanmasıyla- büyük bir darbe vurulmuştur. Yakalanan bazı örgüt üyeleri, İran Devrim Muhafızları'ndan

⁹⁵ Erkan Ertosun, *Turkish-Iranian Relations...*, s. 23-24.

⁹⁶ Murat Erdin, *Hizbullah ve HAMAS*, s. 45-53.

⁹⁷ Ibid. s. 54-55.

askeri ve ideolojik eğitim aldıklarını itiraf ederken, emniyet yetkilileri de ele geçirilen silahlar ve kullanılan taktiklerin İran bağlantısını güçlendirdiğini savunmuşlardır.⁹⁸

Türkiye’de belirtilen rakamlar muhtelif olsa da 7-8 milyon civarında Alevi Türk vatandaşı olduğu tahmin edilmektedir. Bu rakamın içinde Caferilerin ne ölçüde yer aldığı veya bu iki grup arasında ne gibi farklar olduğu kamuoyu tarafından pek bilinmemektedir. Daha çok Azeri kökenli olan Türkiye’deki Caferiler toplam nüfusun yaklaşık %3’ünü oluşturmaktadır. Robert Olson’un da belirttiği gibi İran’daki Şiilerle aynı inancı paylaşan bu kesimler, Kum şehrine, Türkiye’de bulunan 300 civarındaki Caferi camiine imam olabilmek için gerekli olan eğitimi almaya gitmektedirler. Bir dönem, Iğdır’daki Caferi imamların İran’dan maaş aldığı gibi bir iddia bir Diyanet İşleri yetkilisi tarafından ortaya atıldıysa da bu mesele söz konusu kişiler tarafından reddedilmiştir. Caferiler, bu mesele üzerine, karşı hamleye geçerek ülkelerini sevdiklerini ve Türkiye’de kendilerine İlahiyat Fakülteleri’nde Caferi usulüne uygun eğitim verilmesi durumunda İran’a gitmeye gerek kalmayacağını söyleyerek topu devlete atmışlardır.⁹⁹

Genel olarak, Türkiye’deki Caferilerin İran’ın devrim ihracı politikasına mesafeli durduklarını söylemek mümkündür. Zira Azeri kökenli oluşları ve İran’ın ülke içindeki bazı Azeri gruplara ve Azerbaycan’a karşı menfi tutumu bu kitlenin İran’a çok da sempatiyle yaklaşmasının önüne geçmiştir. Aleviler ise, İran’daki Şiilikle bazı ortak sembollere sahip olmasına rağmen oldukça farklı bir inanç ve ibadet pratiğine sahiptir. Ayrıca Türkiye’deki Aleviler, bazı sorunlarına rağmen, laik cumhuriyeti kendileri için bir güvence olarak görmekte ve İran’ın devrim ihracı politikasına karşı çıkmaktadırlar. İran’ın Türkiye’de Sünni İslamcı gruplara yönelmesinin ardında bu gerekçeler de vardır.

3.3. Ayetullah Humeyni Sonrası Dönemde Devrim İhracı Politikası

Humeyni sonrası dönemde İran’ın devrim ihracı politikasında duraksama yaşanmıştır. Zira devrim ihracı devletin resmi dış politika anlayışı olmaktan çıkarılmış, komşu ülkelerle ilişkilerin bozulmasına yol açacak şekilde yapılan sert söylemler terkedilirken muhalif gruplara verilen destek de bir kenara bırakılmıştır. Tabi ki bu devletin resmi politikası olmuş, yarı özerk ve tam bağımsız kurumlar ve bazı radikal gruplar, devletin üst kademelerindeki bazı isimlerden aldıkları destekle önceki dönemde yürüttükleri faaliyetleri devam ettirmeye çalışmışlardır. İran’ın devrim ihracı politikasını

⁹⁸ Robert Olson, *Türkiye-İran ilişkileri...*, s. 62.

⁹⁹ Ibid., s. 80-81.

eski hızıyla sürdürmemesinin üç önemli gerekçesi vardır. Bunlardan ilki, Humeyni döneminde takip edilen politikadan istenilen sonucun alınamaması ve bu politikanın İran'ı bölgede yalnızlaştırmasıdır. İkincisi, Humeyni'nin vefatından sonra yönetimde etkili olan Cumhurbaşkanı Haşim Rafsancani gibi isimlerin ülkenin ekonomik ve siyasi çıkarları adına İran'ı radikal bir çizgiden daha ılımlı bir yöne doğru çekmek için gösterdiği çabalarıdır. Sonuncusu ise İran'ı doğrudan etkileyecek biçimde uluslararası konjoktürde yaşanan değişimlerdir. Bu üç konu da alt başlıklar halinde bu bölümde incelenecektir. Bunlara ek olarak, yeni dönemde devrim ihracı için bir fırsat alanı olarak ortaya çıkan eski Sovyet Cumhuriyetleri'ne yönelik İran'ın takındığı tutum ele alınacaktır.

3.3.1. 1980'li Yıllarda Uygulanan Devrim İhracı Politikasının Sonuçları

İran devriminin etkisi ülkeden ülkeye farklılık göstermiş, birçok İslamcı grup arasında bir ilham ve cesaret kaynağı olmuştur. Asya'dan Afrika'ya kadar uzanan pek çok İslam ülkesinde Humeyni afişleri elden ele dolaşmaya başlamış, "İmam" bütün ümmetin kolektif uyanışına vesile olabilecek bir figür olarak algılanmıştır. Ancak Humeyni'nin ölümüne kadar geçen süre zarfında tüm hızıyla devam eden devrim ihracı politikası önüne koyduğu hedeflerin büyük bir kısmına ulaşamamıştır. Birçok siyasi düşünür hatta devrimin önde gelen isimleri bile devrimin Şii karakteriyle Farisi kimliğinin fazlasıyla ön plana çıkmasının olumsuz yanlarına dikkat çekmiştir.¹⁰⁰ İran İslam Cumhuriyeti'nin bu süreçte farkına vardığı bir diğer husus da devrimci idealleri gerçekleştirebilmek için yeterli ekonomik ve askeri kapasiteye sahip olmadığıdır. İran, aralarında mezhep bağı olsa bile kendi ideolojisinin farklı coğrafyalarda kolaylıkla kavranmadığını da öğrenmiştir. Bir diğer başarısızlık da İslami hareketlenmelerin geniş kitlelere yayılamaması olmuş, özellikle Iraklı Şiilerin yoğun bir şekilde İran'ın yanında yer almaması büyük bir hayal kırıklığına yol açmıştır. İran'ın Müslümanların birleşmesi yönündeki çağrısı ise; hiçbir İslam ülkesi tarafından dikkate alınmamıştır.¹⁰¹

Oliver Roy'a göre, İranlı İslamcı ideologlar, Şii toplulukları -Marx'ın proletaryayı algıladığı gibi- bütün insanlığın kurtuluşuna vesile olabilecek ayrıcalıklı bir grup olarak görmüşlerdir. İslam devrimi sonrası İran, evrenselci bir söyleme sarılsa da burada İran'ın asıl hedefi Şiilerdir ve İslam Cumhuriyetinin asıl yoldaşları bu topluluklar olmuştur. Hatta bunlar arasında da İmamiye Şiiliğinin var olduğu yerlerde daha etkili olabilmiştir. İran,

¹⁰⁰ Bülent Keneş, *İran ve Terör...*, s. 45-49.

¹⁰¹ Shireen T. Hunter, *Iran and the World...*, s. 44.

Şiiler üzerinde kurduğu etkiyle Arap milliyetçiliğini kuşatabilmiş, Ortadoğu'nun değişime direnen hükümetlerini bir ölçüde istikrarsızlığa sürüklemiş ve bir devletin üstlenmemesi gereken operasyonları gerçekleştirebilecek militanlara ulaşmayı başarmıştır. Ancak tüm bunlar karşısında Sünni yönetimler İran'dan tehdit algılar olmuş ve I. Körfez Savaşı sonrasına kadar birbirinden oldukça farklı yönetim anlayışına sahip birçok bölge ülkesi İran'a karşı birlikte hareket etmiştir. İran'ın tüm Şiilerle de uyum içinde çalıştığını söylemek mümkün değildir.¹⁰² Devrimci İran'ın etkisini en çok hissettirdiği ülke olan Lübnan'da bile seküler eğilimli Emel örgütü Suriye ile daima daha yakın işbirliği içerisinde olmuştur.

İran'ın Ortadoğu ülkelerine devrim ihraç etmek için gösterdiği çaba, yukarıda da belirtildiği gibi genel anlamda başarılı olamamış, bölge ülkelerinde destek verilen radikal İslami örgütler, ülkelerinde teokratik bir hükümet kuramamışlardır.¹⁰³ Yine de Tahran'ın bu konudaki olağanüstü gayreti bir ölçüde ses getirmiş, Kuveyt, Bahreyn ve Suudi Arabistan'daki gösteriler mevcut hükümetleri oldukça sarsmıştır. Ancak İran'ın devrimci mesajı zamanla yalnızca Şii topluluklar tarafından dikkate alınmış, onlar da bu aktivizmi, İslami bir cumhuriyet modelinden ziyade ülke içinde yaşadıkları siyasi ve ekonomik sorunları aşma yolunda kullanmışlardır. Devrimin ilk günlerinde, İran'ın yaydığı mesajla otoritesi sarsılan bazı bölge ülkeleri, yaşanan sıkıntıları önce güç kullanarak bastırma yolunu seçmiş ancak zamanla bu toplulukların ekonomik şartlarını iyileştirerek İran'ın bu alandan yararlanmasını engellemiştir. Bunun üzerine İran, terör ve şiddet yöntemlerine sarılmış fakat bu yaklaşım da yerel nüfusun İran'la arasına mesafe koymasına neden olmuştur.¹⁰⁴

Tahran'ın devrimi ihraç etme çabaları yalnızca önceden belirlenen hedeflere ulaşamamakla kalmamış, Körfez ülkelerinin İran'a karşı safları sıklaştırmasına da sebep olmuştur. Bölgenin önemli ülkelerinden Suudi Arabistan, İran'la diplomatik ilişkilerini koparma noktasına gelirken, diğer Körfez monarşileri de kendi aralarındaki tarihsel düşmanlıklarını bir kenara bırakmış ve öncelikli gayesi İran'ın bölgedeki etkisini sınırlamak olan KİK çatısı altında bir araya gelmişlerdir. Diğer yandan KİK ülkeleri, ABD ile bölge güvenliği anlamında önemli bağlar kurmuş ve İran'la savaşında Saddam

¹⁰² Oliver Roy, *Siyasal İslamın İflası*, (Çev. Cüneyt Akalın), Metis Yayınları, İstanbul 1994, s. 238-239.

¹⁰³ Barbara Ann Rieffer-Flanagan, "Islamic Reelpolitik: Two- Level Iranian Foreign Policy", *International Journal of World Peace*, Vol: XXVI, No: 4, December 2009, s. 19.

¹⁰⁴ Ray Takeyh, "Iran's Place in the Greater Middle East...", s. 6.

Hüseyin'e mali destek sağlamışlardır. Sonuç olarak, herhangi bir sınır tanımama iddiasıyla yola çıkan İslam devrimi, İran sınırları içine hapsolmuştur.¹⁰⁵

Devrim ihracı çabalarının sınırlı bir etki yaratmasındaki diğer bir neden, İslam ülkelerindeki rejimlerin radikal İslami hareketlere karşı mücadelede tecrübe kazanmalarındır. Bu ülkelerde uzun yıllara dayanan kurumsal yapılanmalar giderek kökleşmiş ve büyük kitle desteğine sahip olmayan ufak çaplı hareketlenmelerle sarsıntı geçirse de yıkılmayacağı anlaşılmıştır. Diğer yandan ABD ve diğer Batılı devletlerin siyasi ve ekonomik ambargolarla birtakım ticari sınırlamalar yoluyla İran'ı kuşatma politikası da özellikle maddi anlamda İran üzerinde yıkıcı bir etki bırakmıştır. Bu kuşatma politikasının bir de manevi bir boyutu vardır ki devrimci ve model ülke İslam Cumhuriyeti'nin temel değerlerini sorgular hale getirmiştir. Bunlar, mollaların ve uygulamalarının orta çağ skolâstik dönemi hatırlatan görüntüleri, kişisel hak ve özgürlükler konusunda İran'ın sürekli suçlanması, aleni sokak idamlarının ürkütücü bir tablo içinde sunulması gibi hadiselerdir.¹⁰⁶

İran'ın devrim ihracı politikasından istediği sonucu alamamasında bizzat kendi eliyle yaptığı hatalar da önemli bir rol oynamıştır. Örneğin, ABD ve İsrail'e en sert ifadeleri kullanmaktan kaçınmayan İran yönetimi, 1985 yılında İran-Kontra adı verilen olayda bu iki ülkeden silah satın almaktan imtina etmemiştir. 1982'de Suriye'de Hafız Esad'a karşı ayaklanan Müslüman Kardeşler örgütüne herhangi bir destek verilmemesinin yanında bu olaylar sebebiyle Hama şehrinde yaklaşık 30.000 kişiyi katleden laik Baas rejimiyle yakın ilişkiler korunmuştur. Son olarak, Irak askerlerini İran topraklarından çıkardıktan sonra bile savaşı sürdürmede oldukça iştahlı görünmüştür. İslam dünyasından gelen ateşkes çağrılarına kulaklarını tıkamış, Saddam Hüseyin'i koltuğundan etme ve İslami bir rejimini Irak'ta kurma adına savaşırmaya devam etmiştir. Böyle bir manzara, İran'ın başta meşru görülen savunma pozisyonundan çıkıp menfaat elde etme amaçlı bir saldırı düzenlediği algısı oluşturmuş ve İran karşıtlarının "Sünni Arap Dünyası'nın Savunulması" tezine katkı sağlamıştır.¹⁰⁷

İran-Irak Savaşı sonunda ise ne Saddam Hüseyin İslam Cumhuriyeti'ni yıkarak bölgede hegemon güç olmuş ne de İran Irak'a devrimini ihraç edebilmiştir. Savaşın ekonomik maliyeti iki ülkenin de o yıllara kadar ki toplam petrol gelirini aşmış, binlerce

¹⁰⁵ Ray Takeyh, "Iran's Place in the Greater Middle East...", s. 6-7.

¹⁰⁶ Ünal Gündoğan, *İran ve Ortadoğu*, s. 199-200.

¹⁰⁷ Ibid., s. 200-201.

insanın ölümüne ve evsiz kalmasına neden olmuştur.¹⁰⁸ 1980’li yıllar İran’da savaş ekonomisinin uygulandığı halkın refahından ziyade askeri harcamaların ön plana çıktığı bir dönem olmuş, savaşın bitmesiyle birlikte insanlar, tüketim mallarına ve diğer ihtiyaç malzemelerine artan oranda ilgi göstermeye başlamıştır. Şah dönemindeki hayat şartlarına dair çok fazla bir deneyime sahip olmayan ve parlak bir eğitim alma fırsatı bulamayan genç nesil, iş imkânlarının oldukça sınırlı olduğu bir ortamda geleceğe dair umutlarını korumakta zorlanmıştır. Konut yetersizliği, sosyal hizmetlerin sınırlılığı ve tüketici harcamalarının patlaması gibi meseleler, savaşın şişirmiş olduğu büyük dış borç balonuyla birlikte çözülmesi gereken sorunlar olarak ortaya çıkmıştır. Ekonominin kötü yönetimi ve devlet hemen her kademesinde görülen yolsuzluk, bu dönemde yapılan birçok altyapı hizmetini de gölgede bırakmış ve devrimci rejimin imajını zedelemiştir.¹⁰⁹

Özetle, İran devrim ihracı politikası kısa bir değerlendirmeye tabi tutulduğunda takip edilen politikanın Şii toplumlarda dahi sınırlı bir etki yarattığı, bölge ülkelerinin önemli bir kısmının İran’dan tehdit algılar hale geldiği ve ekonomik ve insani kaybın had safhada olduğu Irak’la sekiz yıl sürecek bir savaşın kapılarını araladığı söylenebilir. Bu savaştan hemen 1 sene sonra Ayetullah Humeyni’nin vefatıyla İran’da bir yönetim değişikliği yaşanmış ve yeni gelen kadro devrim ihracı politikasını arka plana iterek, İran’ı biraz daha reel politığın sınırlarına çekmeye çalışmıştır. Nitekim bu politika ilk belirtilerini 90’lı yılların başından itibaren kendini göstermeye başlayacaktır.

3.3.2. Yeni Liderlerin Farklılaşan Dış Politika Anlayışı

İran’ın yeni liderlerinin dış politika anlayışlarına geçmeden önce Ayetullah Humeyni’nin dış politika anlayışını kısaca hatırlatmak yararlı olacaktır. Humeyni, İslam’ın insanlığın kurtuluşuna hizmet edeceğini ve tüm insanlığı kendi adalet şemsiyesi altında toplayabileceğini ifade ederken mevcut uluslararası sistemi reddetmiştir. Zira Humeyni’ye göre, ulus-devlet sistemi insan aklının sınırlı bir ürünüdür. Humeyni’nin uluslararası ilişkiler düşüncesinde başta kapitalist ve sosyalist olanlar olmak üzere tüm görüşler kusurludur. Bu düşüncesini Sovyet lider Gorbaçov’la da paylaşan Humeyni, onu Müslüman filozof ve düşünürlerin eserlerini okumaya davet etmiştir. Humeyni aynı zamanda İran’ın komşularına da kendi bakış açısı doğrultusunda baskı kurmuş, İran’dakine

¹⁰⁸ Mohsen M. Milani, “Iran’s Gulf Policy...”, s. 88.

¹⁰⁹ Gary Sick, “Iran’s Foreign Policy...”, s. 362-363.

benzer hükümetler kurmalarını, süper güçlerle olan ‘itaatkâr bağlarını’ koparmalarını ve emniyetlerini İran güvenlik şemsiyesi altında aramalarını istemiştir.¹¹⁰

Genel olarak, İran’ın yeni liderleri ise, daha düne kadar yozlaşmış ve adaletsiz olduğuna inandıkları uluslararası sistemin dışında faaliyet gösteremeyeceklerini idrak etmişlerdir. Bu sebeple, İran da diğer devrimci hükümetlerle aynı süreçten geçerek zamanla uluslararası sisteme uyum sağlamaya başlamıştır. Bu dönüşüm, devrimci ideallerin tamamıyla terk edilmesi anlamına gelmemekle birlikte ulusal çıkarların gerekliliklerine öncelik verilmiş ve devrimci idealler bu çıkarlarla uyumlu hale getirilmeye çalışılmıştır. Rejimin üst düzey isimleri arasındaki radikal kanat, bu daha gerçekçi dış politika anlayışını hazmetmekte zorlanmış ve bazı eylemleriyle hükümeti uluslararası arenada zor duruma düşürmüştür.¹¹¹ Yeni dönemde, ekonomik bir canlanma olmadan kayda değer stratejik kazanımlar elde edilemeyeceği de fark edilmiş ve devam eden ekonomik krizle baş etmek için beş yıllık bir kalkınma planı hazırlanmıştır. İran dış politikası da dış ticari bağlantılar ve yabancı sermaye ihtiyacı gibi meselelere göre şekil almak durumunda kalmıştır. Bu doğrultuda komşu ülkeler ve Avrupalı güçlerle ilişkileri geliştirmenin yolu aranırken resmi düzeyde devrim ihracı politikası terkedilmiştir.¹¹²

Ayetullah Humeyni, 3 Haziran 1989’da vefat edene kadar dış politika yapımında son sözü söyleyen isim olmuş ve aldığı kararların meşruiyeti sorgulanmamıştır. Humeyni’nin vefatını takip eden dönem, hem bir değişim sürecine hem de rejim içinde farklı hiziplerin güç mücadelesine tanıklık etmiştir. Bu süreçten zaferle çıkan Ali Ekber Haşim Rafsancani cumhurbaşkanlığı koltuğuna oturmuş, anayasanın da değişmesini sağlayarak başbakanlık kurumunu ilga etmiştir. 3 Ağustos 1989’da göreve başlayan Rafsancani, karizmatik dini lider boşluğundan da yararlanarak, tüm karar alma mekanizmalarını kendi otoritesi etrafında toplamaya çalışmıştır.¹¹³ Pragmatist kimliği de her zaman ön planda olan Rafsancani, ilk olarak Irak savaşının hasarlarını onarmaya ve ülkesini uluslararası ekonomiyle bütünleştirmeye çalışmıştır. Diğer yandan, bu dönemde Körfez ülkeleriyle özellikle de Suudi Arabistan’la olan ilişkilerin düzeltilmesi için çaba gösterilmiş, Rusya’ya ve bağımsızlığını yeni kazanan Orta Asya ülkelerine barışçıl bir şekilde yaklaşmıştır.

¹¹⁰ R.K. Ramazani, “Iran’s Foreign...”, s. 8.

¹¹¹ Shireen T. Hunter, *Iran and the World...*, s. 44.

¹¹² Anoushiravan Ehteshami, “The Foreign Policy of Iran”, (ed. Raymond Hinnebusch and Anoushiravan Ehteshami), *The Foreign Policies of Middle East States*, (içinde), Lynne Rienner Publishers, Boulder and London 2002, s. 305.

¹¹³ Jalil Roshandel, “Evolution of the Decision-Making Process...”, s. 129-130.

Yine bu dönemde İran; BM, İslam Konferansı Örgütü (İKÖ) ve Ekonomik İşbirliği Örgütü (EİÖ) gibi küresel ve bölgesel kuruluşlara aktif bir katılım göstermiştir. Yeni cumhurbaşkanının hedefi, liberal bir ekonomi politikası benimseyerek gelişmiş endüstriyel ülkeler ve Körfez ülkeleriyle işbirliği halinde İran'ı yeniden inşa etmektir.¹¹⁴

Değişen uluslararası konjunktürde Rafsancani, -her ne kadar İran içinde bazı siyasi elitlerin başını çektiği farklı gruplar devam ettirmeye çalışsa da- devrim ihracı politikasını İran'ın dış politika önceliği olmaktan çıkarmıştır.¹¹⁵ İran'ın yeni dini lideri Ayetullah Ali Hamaney, devrim ihracı politikasına farklı bir anlam yüklemiştir. Ona göre devrim ihracı, İran eliyle belli bölgelerde yaşayan insanları ayaklandırarak bir çatışma ortamı yaratmak değildir. Böyle bir yaklaşım İran dış politikasının bir parçası değil bilakis karşı olduğu bir durumdur. Zira İmam Humeyni'nin niyeti de bu değildir. Devrim ihracı politikasının asıl mahiyeti; tüm dünya milletlerine kendi ayakları üzerinde durabileceklerini ve Allah'a güvenerek kendi iradeleriyle tahakküm altına girmekten kurtulabileceklerini göstermektir.¹¹⁶

Genel olarak Rafsancani, koltuğunu sağlamlaştırdıktan sonra dış politikada İran için yeni fırsatlar yaratmanın yollarını aramış ancak bizzat oluşumunda rol aldığı önceki dönemin dış politika anlayışını tamamıyla değiştirememiştir. Bu yüzden, Rafsancani'nin Ağustos 1997'ye kadar devam eden görev süresi boyunca, İran dış politikasını tanımlayacak en doğru kelime “belirsizlik” olacaktır. İran dış politikasında yaşanan bir diğer sorun da yeni dönemde safların ikiye ayrılmış olmasıdır. Mesela Rafsancani, Suudi Arabistan'la tıkanan diplomatik kanalları açma girişiminde bulunduğu hem yönetimin belli kademelerinde hem de sokaklarda radikal kesimlerin muhalefetiyle karşılaşmıştır. Yine de şunu söylemek gerekir ki; kendisi tam olarak başaramasa da Rafsancani, Ağustos 1997'de koltuğunu bıraktığında, İran'ın ekonomik ve siyasi anlamda yaşadığı sorunları aşması için bölgesel ve uluslararası izolasyondan kurtulup, dış dünya ile uzlaşması gerektiği yönündeki mesajını sonraki yönetimlere açık bir şekilde bırakmıştır.¹¹⁷

İran dış politikasındaki en mühim değişim reformist cumhurbaşkanı adayı Muhammed Hatemi'nin (1997-2005) göreve seçilmesiyle gerçekleşmiştir. Uluslararası camiada da oldukça tanınan bir isim olan Hatemi, İslam Cumhuriyeti'nin dışlanmış

¹¹⁴ Eva Patricia Rakel, “Iranian Foreign Policy: Since the Iranian Islamic Revolution:1979-2006”, *Perspectives on Global Development and Technology*, PGDT 6, 2007, s. 160-177.

¹¹⁵ Ibid. , s. 170.

¹¹⁶ Barbara Ann Rieffer-Flanagan, “Islamic Reelpolitik...”, s. 19.

¹¹⁷ Jalil Roshandel, “Evolution of the Decision-Making Process...”, s. 130-131.

pozisyonundan rahatsız olmuş ve İran'ı uluslararası toplumun bir parçası haline getirmek için çaba göstermiştir.¹¹⁸ Hatemi döneminde, İran dış politikasının ideolojik olmayan yönleri ön plana çıkarılmış, uluslararası hukukun temel esasları dikkate alınmış ve diğer ülkelerle geliştirilmeye çalışılan ilişkilerde ılımlı bir hava hâkim olmuştur. Hatemi, daha önce hiçbir İranlı liderin yapmadığı şekilde çok sayıda deniz aşırı seyahat yapmış ve on kadar ülkeyi ziyaret etmiştir. İtalya, Fransa ve Almanya gibi Avrupa ülkelerinin yanında Çin'i de ihmal etmeyen Hatemi, Suriye ve Suudi Arabistan seyahatlerine birkaç Orta Asya ve Afrika ülkesi de eklemiştir.¹¹⁹ Hatemi, "barışçıl yaklaşım" adıyla geliştirdiği dış politika söylemine BM'deki bir konuşmasında dile getirdiği "medeniyetler arası diyalog" çağrısını da ekleyince tüm dünyada dikkat çekmiştir.¹²⁰ Bölgesel ve uluslararası örgütlerle iletişim kanallarının açılması için de çaba gösterilen Hatemi döneminde, "ekonomik bir kalkınma için gerekli sermayeye sahip bölgedeki Arap ülkeleriyle ilişkilerin onarılması üzerine yoğunlaşmış, AB ile diyaloglar en iyi düzeye çıkarılmış, Orta Asya ve Kafkasya'da yaşanan gelişmeler karşısında da yapıcı roller üstlenilmiştir."¹²¹

Hatemi dönemi İran dış politikası ilklerinden bir diğeri de; Amerikan CNN televizyonuna verilen röportaj ve burada İran-ABD ilişkilerinin "medeniyetler diyalogu" bağlamında düzeltilebileceği vurgusu olmuştur. Yönetim kademelerinde devrim ihracının adının dahi anılmadığı bu dönemde İran dış politikası "detant" (yumuşama) söylemleri ekseninde şekillenmeye başlamıştır. Ancak cumhurbaşkanı ve ekibinin ilk yıllardan itibaren oluşturmaya çalıştığı yeni İran dış politikası imajı, dini lider Ayetullah Ali Hamaney tarafından desteklenen radikal kesimlerin Hizbullah ve HAMAS'a açık bir şekilde verdiği destekle sarsılmıştır. Hamaney'in bizzat kendisi ABD ile kurulacak diyaloga karşı çıkınca reformcular; İslam dinini, İsrail ve Amerikan karşıtlığını ve bağımsız duruşu temel referans noktaları olarak vurgulamak zorunda kalmışlardır. Yine de uygulamada hem bölgesel barış ve istikrarı korumak hem de petrol fiyatlarıyla ilgili çıkarların maksimize edildiği ortak bir nokta bulmak için daha önce Amerikan yandaşlığı ile suçlanan Körfez ülkeleri ve Suudi Arabistan ile ilişkiler geliştirilmiştir. Bu arada İran, tüm Müslüman devletlere artık dost bir ülke olduğu mesajını vermek için İKÖ'nün Aralık 1997'deki oturumuna Tahran'da ev sahipliği yapmak istemiş ve burada güzel mesajlar

¹¹⁸ Ray Takeyh, "Iran's Place in the Greater..." , s. 9.

¹¹⁹ Anoushiravan Ehteshami, "Iran's Regional Policies since the End of the Cold War", (ed. Ali Gheissari), *Contemporary Iran: Economy, Society, Politics*, (içinde), Oxford University Press, New York 2009, s. 334.

¹²⁰ Kaan Dilek, "İran'ın Orta Asya Politikası", *Hoca Ahmet Yesevi Üniversitesi, İnceleme-Araştırma dizisi*, Yayın no: 07, 2011, s. 39.

¹²¹ Ibid.

vermiştir. Diğer yandan Rusya ve Çin’le ilerletilen ikili ilişkiler, Şangay İşbirliği Örgütü’nün (ŞİÖ) İran’a gözlemci üye sıfatını kazandırmıştır.¹²² Dolayısıyla yeni dönemde İranlı liderler, ülkelerini normalleştirme gayreti içinde olmuşlardır.

3.3.3. Değişen Uluslararası Konjöntür

Ortadoğu’nun köklü Arap ülkeleri arasındaki yakınlaşma, I. Körfez Savaşı, Ortadoğu barış süreci ve Sovyetler Birliği’nin dağılması gibi hadiseler, 1990’lı yılların ilk yarısına damga vuracak önemli gelişmeler olarak temayüz etmiş, tüm bunlar İran’ı yeni dönemde maceracı bir dış politikadan ziyade rasyonel bir tutum benimsemeye zorlamıştır.

Ekim 1989’da Suudi Arabistan ve Suriye’nin desteğiyle imzalanan ve Lübnan’daki iç savaşı sonlandıran Taif Antlaşması’nı 1990’lı yılların hemen başında Suriye ve Mısır arasındaki yakınlaşma izlemiştir. Böylece 1970’lerin ortalarında olduğu gibi Riyad, Kahire ve Şam arasındaki üç taraflı yakınlaşma tekrar gündeme gelmiştir. Böyle bir ittifakın oluşumu, Tahran’ı tek Arap müttefikini Mısır ve Suudi Arabistan gibi pek de hazzetmediği iki ülkeye kaptırma gibi bir tehlikeyle karşı karşıya bırakmıştır. Suudi petrolleri ve Mısır’ın bölge ülkeleri üzerindeki tarihsel nüfuzu karşısında, İran’ın Suriye’ye dostluğundan başka verebileceği pek de bir şey yoktur. İran’ın bir diğer endişesi de Riyad’ın ev sahipliğinde gerçekleşen Taif süreci sonrası, bugüne kadar olağanüstü bir enerjiyle etkinlik kurmaya çalıştığı ve Ortadoğu sorunları karşısında buradaki nüfuzunu bir koz olarak kullandığı Lübnan’daki etkisinin azalma ihtimalidir. Böyle bir tablo karşısında Rafsancani, Suriye ilişkilerine öncelik vermiş, Lübnan’ın Suriye hegemonyası altında istikrara kavuşmasına açık bir şekilde destek vermiştir.¹²³ İran’ın Lübnan’da Suriye nüfuzunu kabullenmesi, bundan sonraki süreçte takip edeceği Lübnan politikası ve Hizbullah ile kuracağı ilişkilerde Suriye’nin de onayını almasını gerektirecektir.

İran’la yaptığı savaş bittiğinde elinde etkileyici bir kitle imha silah deposu bulunan, savaş tecrübesine sahip büyük bir orduya sahip olan ancak dış borcu da 80 milyar dolara dayanmış olan Irak, 2 Ağustos 1990 tarihinde Kuveyt’i işgal etmiş ve ABD öncülüğünde bir uluslararası askeri harekâta maruz kalmıştır. Saddam Hüseyin, Rafsancani’ye bir mektup yazarak, Şatt’ül-Arapsuyu sorununu çözüme bağlayan 1975 Cezayir Antlaşması şartlarını kabul ettiğini ve bölgedeki yabancı askeri güçleri birlikte kovmaları gerektiğini ifade etmiştir. Rafsancani, Saddam’ın barış önerisini kabul etmiş fakat Irak’la birlikte

¹²² Eva Patricia Rakel, “Iranian Foreign Policy...”, s. 178-180.

¹²³ Anoushiravan Ehteshami, “The Foreign Policy of Iran”, s. 300.

hareket etmeyi reddetmiştir. Şüphesiz ki bu durum İran için oldukça olumlu bir gelişme olmuş ancak ABD'nin bölgeye askeri varlığıyla birlikte yerleşme ihtimali İranlı liderleri endişeye sevk etmiştir. Böyle bir ortamda Rafsancani, “aktif tarafsızlık” adını verdiği ve İran'ın çıkarlarını maksimize etmek için ne Bağdat'la ne de Washington'la çatışmayı veya işbirliğini öngören bir politika benimsemiştir. Bu yaklaşım ekseninde İran, yalnızca BM'nin Irak'a karşı uyguladığı yaptırımlara katılmış ancak Saddam'ın Kuveyt'ten çıkarılmasından sonra Irak'ın güneyinde ayaklanan Şii'lere beklenen desteği vermemiştir. Yeni dönem İran dış politikası tam anlamıyla bir test hükmünde olan ve onlarca Iraklı Şii vatandaşın katledildiği bu olayda; bölgesel konjonktürün belirsizliği İran'ı gerçekçi bir tutum takınmaya itmiştir.¹²⁴

Körfez savaşı bölgesinde yarattığı tüm belirsizliğe rağmen, İran için birtakım fırsatları da beraberinde getirmiştir. Öncelikle İran, Körfez güvenliğinin vazgeçilmez denge unsurlarından biri olduğunu göstermiş ve bölge ülkeleriyle diplomatik ilişkilerini yeniden kurmuştur. Ayrıca, Irak'ın yaşadığı askeri yıkım, İran'ın bölgedeki en önemli rakibini devre dışı bırakırken Kuveyt krizi, İran'ın Avrupa ile ilişkilerine de katkıda bulunmuştur. İran'ın bölgesel rolü ve stratejik konumu Avrupa ülkeleri tarafından da tanınmış, Avrupa Topluluğu ve üye ülkeler İran'a uyguladıkları yaptırımların tümünü kaldırmıştır.¹²⁵ İran'ın yeni dönemde önüne çıkan bu fırsatlar da onu daha dengeli bir dış politika takip etmeye ve kazanımlarını kolayca kaybetmeme konusunda daha dikkatli davranmaya teşvik etmiştir. Ancak bu olumlu hava Madrid görüşmeleriyle başlayan Ortadoğu barış süreciyle birlikte yerini yeni endişelere bırakacaktır.

I. Körfez Savaşı sırasında ABD ve Arap müttefikleri arasında yaşanan yakınlaşma Ortadoğu'da yeni bir dönemin de habercisi olmuştur. Ekim 1991'de başlayan Madrid barış süreci, hem Tahran'ın müttefiki Suriye'yi İsrail'le yapılacak bir barış antlaşmasına imza atmaya zorlayabilecek hem de İsrail karşısında İran'ı yalnız bırakabilecektir. Filistin davası, Ortadoğu'nun Müslüman haklarıyla İslam Cumhuriyeti'ni yakınlaştıran bir mesele olduğu için İran'ın dışlandığı bir ortamda bulunacak bir çözüm bu ülkenin bölgesel etkinliğine darbe vuracak bir potansiyele sahiptir. Bu tehlikenin farkında olan İran, Madrid sürecini Amerikan merkezli bir aldatmaca ve Filistinlilerin haklarının İsrail'in bölgesel hegemonyasını kurma pahasına çalındığı bir kurmaca olarak nitelemiştir. Yeni Ortadoğu barış süreci, İran'ın jeopolitik kaygılarını da en üst düzeye çıkarmıştır. Bölge ülkelerinin de

¹²⁴ Mohsen M. Milani, “Iran's Gulf Policy...”, s. 92-93.

¹²⁵ İhsan D. Dağı, *Ortadoğu'da İslam...*, s. 80.

aralarında olduğu uluslararası kamuoyunun onayını almış bir Yahudi devleti, İran tarafından kendisinin bölgesel etkinliğini sınırlandıracak bir rakip olarak görülmüştür. Yine barış süreciyle paralel bir şekilde Körfez ülkeleri de İsrail’le diyalog kanallarını açmış, ikili ve çok taraflı toplantılar suretiyle ticari ilişkileri geliştirmenin yollarını aramaya başlamışlardır.¹²⁶ Bu meselenin getirdiği belirsizlik de İran’ın daha temkinli bir dış politika izlemesine katkıda bulunmuştur.

Soğuk Savaş’ın bitişi ve Sovyetler Birliği’nin dağılmasıyla birlikte İran’ın kuzeyinde bağımsızlığını yeni kazanan birçok devlet teşekkül etmiş, böylece İran, kara ve denizde toplam on beş ayrı devletle sınır komşusu haline gelmiştir. Eski Sovyet Cumhuriyetleri’nin yeni hükümetleri komünist dönemin önde gelen isimleri tarafından kontrol edildiğinden İslami hareketlere dolayısıyla da İran’a şüpheyle yaklaşmışlardır. İran için burada sıkıntı oluşturan bir diğer hadise de söz konusu devletlerin yaşadığı sınır çatışmaları ve etnik gerilimlerdir.¹²⁷ Ayrıca bu ülkelerin bir kısmında İran’ın sınır boylarında yaşayan vatandaşlarıyla aynı etnik kökene sahip toplulukların bulunması İran’ın toprak bütünlüğünü koruma anlamında bir güvenlik kaygısı yaşamasına neden olmuştur.¹²⁸ İran, bu ülkelere karşı kontrollü bir politika geliştirmiş ve sonraki bölümde de bahsedileceği üzere bu devletlerle ilişkilerinde ideolojik bir yaklaşımdan kaçınmıştır.

3.3.4. Devrim İhracı Politikasında Yeni Fırsat Alanları: Orta Asya ve Kafkasya

Bünyesinde yaklaşık olarak 50 milyon Müslüman nüfus bulunduran SSCB’nin dağılması, ilk başta İslami faaliyetler için oldukça verimli bir bölge olarak görünmüşse de İran, buraya dini saiklerle angaje olmaktan uzak durmuştur. İran’da yaşayan azınlıklar (Azeriler), sınır güvenliği ve kaynak yetersizliği gibi pratik sorunlar, İran’ı yaşanan gelişmelerde taraf tutma veya yardım teklifinde bulunma gibi Ortadoğu’daki sıradan eylemlerini burada uygulamaya koymasına izin vermemiştir.¹²⁹ Burada İran’ın dikkat ettiği en önemli husus; Moskova ve eski Sovyet Cumhuriyeti liderleriyle sorunsuz ilişkiler kurmaktır. Sözü edilen liderler, ideal Müslüman şahsiyetler olmadıkları gibi bu liderlerin Türkiye, İsrail ve ABD ile önemli bağlara sahip olması, İran’ın onlarla yakın ilişkiler geliştirmesine bir engel teşkil etmemiştir. İran’ın bu ülkeler arasında en sorunlu ikili ilişkiye sahip olduğu devlet bölgenin Şii nüfus çoğunluğuna sahip tek cumhuriyeti olan

¹²⁶ Anoushiravan Ehteshami, “Iran’s Regional Policies since the End of the Cold War” , s. 333.

¹²⁷ Gary Sick, “Iran’s Foreign Policy...” , s. 363.

¹²⁸ Kaan Dilek, “İran’ın Orta Asya Politikası”, s. 37.

¹²⁹ Shahram Chubin, *Iran’s National Security Policy...* , s. 8.

Azerbaycan'dır.¹³⁰ Bunun sebebi de Azerbaycan-Ermenistan çatışmasında İran'ın tarafsız bir tavır takınmasının ötesinde Ermenistan'ı destekler gibi bir algı oluşturmamasından kaynaklanmaktadır.

Sovyet döneminde İran'ın bölgeye yönelik politikasına bakıldığında Humeyni'nin, SSCB'yi "küçük şeytan" olarak nitelendirip, komünizmi ve Sovyetler Birliği'ni sık sık eleştirmekten geri durmadığı, bu ülkenin Afganistan işgalini de sert bir şekilde lanetlediği ve direnişçi gruplara maddi destek sağladığı görülür. Ayrıca, SSCB bağlantılı Tudeh Partisi ve diğer komünist grupların faaliyetleri de zamanla bastırılarak yasaklanmıştır. Ancak tüm bunlar, SSCB'nin İran'da diplomatik faaliyetlerini yürütmesine engel teşkil etmemiştir. Buna ek olarak, Irak'la yapılan savaşta Moskova'nın Saddam'a verdiği silah desteği ve uluslararası platformlarda Irak yanlısı tutumu, Tahran yönetimi tarafından not edilmiş fakat SSCB ile ticari ilişkiler devam ettirilmeye çalışılmıştır. ABD ile köprüleri atan, katı söylemiyle dönemin Batı Avrupalı güçleriyle iyi ilişkiler geliştirme fırsatı bulamayan İran'ın, SSCB'ye olan coğrafi yakınlığı, ideolojik farklılığı bir kenara bırakarak, Moskova'yla daha gerçekçi ilişkiler kurmasını zorunlu kılmıştır.¹³¹ Bu sebeple İran, SSCB'nin esir tuttuğunu iddia ettiği Müslümanların uyanışından söz etse de Kafkasya ve Orta Asya'daki ufak çaplı İslami hareketleri kışkırtıcı herhangi bir davranış sergilemekten kaçınmıştır. Sovyet Müslümanları, Ortadoğu coğrafyasına eğilen İran dış politikası retoriğinde bile gündemi çok işgal etmemiş, bir anlamda unutulmuşlardır.¹³²

İran İslam Cumhuriyeti, Orta Asya ve Kafkasya'da ekonomik yakınlaşmayı öncelikli hedef haline getirmiş, bölge ülkeleriyle demiryolu ve karayolu bağlantısı kurma çabası içerisinde olmuştur. Kuzey ile Güney arasında bir köprü vazifesi görebileceği tezini işleyen İran, ilk olarak, Körfez'e incek doğal gaz boru hatları kurulması konusunda Türkmenistan ile bir antlaşma yaparak Orta Asya ve Kafkasya'nın sunduğu ekonomik imkânlar dünyasına adımını atmıştır. Diğer yandan İran, petrol ve doğal gaz konusundaki tecrübesini de -bu ülkelerle ticari anlamda kurmaya çalıştığı ilişkilerde- kullanmayı ihmal etmemiştir.¹³³ İran bu bağlamda geliştirdiği ilişkilerini ideolojik boyuttan uzak tutmaya gayret göstermektedir. İran'ın buradaki asıl amacı ise, politik ve ekonomik anlamda ABD ve Türkiye'nin, inanç temelinde ise Suudi Arabistan kaynaklı fikirlerin artan etkisinin

¹³⁰ Menashri, David. "Iran's Regional Policy: Between Radicalism and Pragmatism", s. 156.

¹³¹ Ray Takeyh, *Gizli Devrimler Ülkesi: İran*, (Çev. Cem Küçük), Karakutu Yayınları, İstanbul 2009, s. 94-95.

¹³² Atay Akdevelioğlu, "İran İslam Cumhuriyeti'nin Orta Asya ve Azerbaycan Politikaları" , *Uluslararası İlişkiler*, Cilt: 1, Sayı: 2, Yaz 2004, s. 131.

¹³³ İhsan D. Dağı, *Ortadoğu'da İslam...* , s. 81.

önüne geçmektir. Bu boşluğu tek başına dolduramayacağını bilen İran; Moskova, Erivan ve Tahran'ın oluşturacağı Kuzey-Güney stratejik ekseninin Batı-Doğu eksenini (Washington-Ankara-Bakü-Taşkent) önüne set çekebileceği düşüncesini taşımıştır. Nitekim farklı boru hattı projelerinin akıbeti hususunda verilen mücadele bu stratejik çift eksenin bir yansıması olarak algılanmıştır.¹³⁴

Aslına bakılırsa Rusya'nın eski Sovyet Cumhuriyetleriyle olan ilişkilerine verdiği önemi bilen (Yakın Çevre Politikası) ve ilişkilerini bu ülkenin tepkisini çekmeyecek şekilde düzenleyen İran, Kafkasya ve Orta Asya'daki manevra kabiliyetini daraltmıştır. Ancak Rusya, İran için şu aşamada hem devrimci söylemden daha önemli olan teknoloji ve silah transferi yapabileceği bir ülke hem de ABD'ye karşı denge işlevi görme potansiyeline sahip diplomatik bir partner anlamına gelmektedir. Tahran yönetimi, Orta Asya'nın anadili Farsça olan tek ülkesi Tacikistan'ın 1990'ların başındaki iç savaş sürecinde, kendisinden yardım isteyen İslami muhalefete olumlu yanıt vermemiştir. Zira komünist partinin iktidarda olduğu Tacikistan hükümetini destekleyen Rusya, İran'a bu çatışma durumuna müdahil olmama telkininde bulunmuştur.¹³⁵

İran'ın dış politikada dini hassasiyetleriyle pragmatik eğilimlerinin karşı karşıya geldiği bir diğer sorun olan Çeçenistan meselesi, yeni dönem İran dış politikası için turnusol kağıdı işlevi görmüştür. 1990'lı yılların ilk yarısında Rusya sınırları içinde yaşayan Çeçenler, bağımsızlıklarını ilan etmiş ve şeriat kanunlarıyla yönetilme kararı almışlardır. Buna karşı çıkan Rusya, Çeçenistan topraklarına askeri operasyonlar yapmış ve binlerce insan hayatını kaybetmiştir. Ancak burada ezilen ve talepleri silah zoruyla Ruslar tarafından engellenen Müslüman Çeçenler, İran'dan herhangi bir yardım görmemiştir. Zira İslam Cumhuriyeti meseleyi Rusya'nın iç işleriyle ilgili bir durum olarak gördüğünü belirtirken, Rusya ile stratejik düzeyde adlandırılacak ilişkiler kurmaktan kaçınmamıştır. İran'ın Ortadoğu politikasının aksine dini faktörleri öne çıkarmayan ve Rusya'nın "toprak bütünlüğüne saygılı olduğunu" dile getiren Kafkasya politikası, Rusya'yı oldukça memnun etmiş ve İran'a dair endişelerinin azalmasına neden olmuştur. Böylece İran'ın devrim ihracı çabaları Orta Asya'da olduğu gibi Kafkasya bölgesinde de devre dışı bırakılmıştır.¹³⁶

¹³⁴ Oliver Roy, "İran'ın Orta Asya Politikası", *2023 Dergisi*,
<<http://www.2023.gen.tr/haziran2002/dosyalar1.html>> (06.05.2013).

¹³⁵ Shahram Chubin, *Iran's National Security Policy...*, s. 8.

¹³⁶ Mehmet Şahin, "İran Dış Politikasının...", s. 170.

İran'ın eski Sovyet Cumhuriyetlerine özellikle de Orta Asya ülkelerine yönelik en önemli tehdit algısı, ABD'nin yakın bir müttefiki olarak gördüğü Türkiye'nin tarihi ve kültürel bağları olduğu bu ülkelere yönelmesi olmuştur. SSCB'nin dağılmasıyla birlikte, Moskova'nın cazibesini yitirmesi, bağımsızlığını henüz yeni kazanmış olan Orta Asya ülkelerini de bir model arayışına itmiştir.¹³⁷ Pragmatik nedenlerle Orta Asya'da etkin olmak isteyen İran, karşısında ABD'yi bulmuştur. Yeni bir başlangıcın ağır sancılarını yaşayan bu toplumlarda, İran'ın radikal İslam'ı tahrik edeceği düşünülmüş, bu sebeple söz konusu ülkeler için “Türkiye modeli”, Batılı güçler tarafından desteklenmiştir.¹³⁸ Nitekim İran'ın endişeleri bir ölçüde haklı çıkmış ve İslam Cumhuriyeti ile arasına mesafe koyan Azeriler, Hazar Deniz Petrolü için ABD ile yaptıkları petrol antlaşmalarını koruma maksadıyla Türkiye bağlantılarını daha çok ön plana çıkarmayı tercih etmişlerdir.¹³⁹

Azerbaycan'ın Türkiye ve Batı yanlısı tutumuna karşılık İran, Ortadoğu'daki Şii kardeşlerine gösterdiği yakınlığı, Azerbaycanlılara göstermemiştir. İran İslam Cumhuriyeti'nin Azerbaycan ve Ermenistan çatışmasında normal şartlarda Ortodoks Ermeniler yerine Şii din ve mezhep kardeşlerini desteklemesi gerekirken, bu süreçte yalnızca çatışmaların durması çağrısı yapmış daha çok da Ermenileri destekleyen bir tutum içerisinde olmuştur.¹⁴⁰ Ermenistan'ın Azerbaycan'a bağlı Dağlık Karabağ bölgesini işgal ettiği bu çatışmalarda binlerce masum insan (Azeri) hayatını kaybetmiş, çok daha fazlası da topraklarından göç ederek “kaçkın” durumuna düşmüştür. Rusya'nın Ermenistan'a yakın duruşu, Azerbaycan'ın endişe veren dış politika anlayışı ve İranlı Azerilerin bağımsızlığını yeni kazanmış Azerbaycan Cumhuriyeti'yle olası birleşme arzuları İran'ı Ermenistan ile daha yakın ilişkiler kurmaya teşvik etmişse de takınılan bu tutum, İran dış politika söyleminde ciddi bir kırılmaya işaret etmektedir. Zira “Anayasasında bütün Müslümanların haklarını korumakla yükümlü olduğunu kabul eden İran, Dağlık Karabağ sorununda ortaya koyduğu dış politik tavrıyla hem dini hem de anayasal görevini ihmal etmiş olmaktadır.”¹⁴¹

Sonuç olarak İran, devrimci ideallerini yayma noktasında yepyeni bir fırsat alanı olarak ortaya çıkan Orta Asya ve Kafkasya'daki eski Sovyet Cumhuriyetlerine yönelik politikasında devrim ihracı çabalarını tamamıyla bir kenara bırakmış ve Rusya'yı

¹³⁷ Kaan Dilek, “İran'ın Orta Asya Politikası”, s. 44.

¹³⁸ İhsan D. Dağı, *Ortadoğu'da İslam...*, s. 81.

¹³⁹ Barbara Ann Rieffer-Flanagan, “Islamic Reelpolitik...”, s. 21.

¹⁴⁰ Ibid., s. 20.

¹⁴¹ Mehmet Şahin, “İran Dış Politikasının...”, s. 171.

kızdırmayacak bir tutum takınarak siyasi, askeri ve ekonomik kazanç sağlamanın yollarını aramıştır. Bu bölge, İran'ın yeni dönemde devrim ihracı meselesine nasıl yaklaştığının da resmini net bir şekilde ortaya koymuş ve bu politikanın resmi söylemde tamamıyla rafa kaldırıldığını göstermiştir. 2000'li yılların ortasına kadar neredeyse unutulmaya yüz tutan devrim ihracı meselesi, ABD'nin Irak işgalinden sonra bu ülkede Şii ağırlıklı bir hükümet yapılanmasının ortaya çıkması ve ülkede artan İran nüfuzuyla “Şii Hilali” söylemleri adı altında yeniden gündeme gelecektir. Devrim ihracı kavramına karşı çıkmayan hatta çeşitli söylemlerde bizzat lider kadrolar tarafından kullanılan bu ifadenin aksine “Şii Hilali” İran'ın politikalarını sorgulayan, bunlara önlem alınması gerektiği vurgusu yapan ve İran tarafından kabullenilmeyen bir ifade olacaktır. Kullanılan kavramlar hangisi olursa olsun İran'ın bu iki süreçteki en temel gayesi; bulunduğu bölgede etkin bir güç olmaktır.

BÖLÜM IV

“Şİİ HİLALİ” SÖYLEMİ VE ARAP BAHARİ BAĞLAMINDA İRAN’IN BÖLGESEL ETKİNLİK ARAYIŞLARI

4.1. “Şii Hilali” Söylemine Yol Açan Faktörler

2003 yılındaki ABD müdahalesine kadar geçen süre zarfında, Irak nüfusunun çoğunluğunu oluşturan Şiiler, ülke yönetiminden dışlanmış, ABD’nin Saddam’ı devirmesiyle, yapılacak seçimler sonrasında iktidarı ele geçirme imkânına kavuşmuşlardır. Tam da böyle bir zaman diliminde Ürdün Kralı II. Abdullah, Irak’ta hükümeti İran destekli partilerin ele geçirmesi durumunda, İran’dan başlayan ve Irak’la Suriye’yi içine alarak Lübnan’a kadar uzanan bir “Şii Hilali” oluşacağını ve bölgesel güç dengesinin bozulacağını ifade etmiştir. Ürdün Kralı’nın tedirginliğini bölgenin diğer önemli liderlerinden dönemin Mısır Devlet Başkanı Hüsnü Mübarek de paylaşıırken yaşanan gelişmeler, modern “Irak’ın tarihindeki ilk Şii hükümetini ortaya çıkarmıştır.”¹ Ürdün Kralının endişelerini haklı çıkaran endişeler, aşağıda sırasıyla ele alınacağı üzere; Irak’taki Şii ağırlıklı hükümet üzerinde İran nüfuzunun artması, İran-Suriye ilişkilerinin daha da güçlenmesi ve İran destekli Hizbullah’ın 2006’da İsrail’e karşı bölge halkının sempatisini kazanan bir başarı sağlaması olmuştur.

Bu mesele yalnızca bölge ülkelerinde değil batıda özellikle de ABD’nin hem güvenlik birimlerinde hem de akademik çevrelerinde dikkatle takip edilmiş ve çeşitli yayınlar ve toplantılarla mesele açığa çıkarılmaya çalışılmıştır. Bunların en bilineni Amerikan Dış İlişkiler Konseyi’nin (Council on Foreign Relations) Temmuz 2006’da düzenlediği *The Emerging Shia Crescent Symposium: Implications for U.S Policy in the Middle East* başlıklı programdır. Konu, Türkiye’de de ilgi çekmiş Avrasya Dosyası, 2007 yılının üçüncü sayısını *Şii Jeopolitiği* başlığıyla çıkarmıştır. Bu arada “Şii Hilali” söyleminin ortaya çıktığı ilk yıllarda, çeşitli çizim yöntemlerinin uygulanmasıyla Körfez ülkelerini de içine alan haritalar çizilmiş ve bu bağlamda çeşitli analizler yapılmıştır. Ancak bu çalışmada, “Şii Hilali”nin sınırlarını Ürdün Kralı’nın yaptığı tanım sınırları içerisinde değerlendirilecektir. Zira o dönemde, her ne kadar Körfez Şiileri arasında bazı hareketlenmeler yaşandıysa da ülkelerinde azınlık durumunda olan bu grupların iktidarı ele geçirme şansı oldukça zayıftır. Ülke nüfusunun çoğunluğu Şii olan Bahreyn, bu anlamda

¹ Vali Nasr, “Şii Yükselişi,” *Avrasya Dosyası*, Cilt: 13, Sayı: 3, 2007, s. 101.

bir istisnadır fakat bu ülkedeki siyasal sitem ve bölgesel şartlar böyle bir iktidar yapısının oluşması için elverişli değildir.

4.1.1. ABD'nin Irak'a Müdahalesiyle Ülkede Şiilerin İktidara Gelmesi ve Yeni Yönetim Üzerindeki İran Nüfuzu

2000'li yıllara gelirken İran'ın biri doğu sınırı biri de batı sınırında olmak üzere başlıca iki düşmanı vardır. Doğu sınırındaki düşmanı Afganistan'daki Taliban yönetimi, 2001'de ABD öncülüğündeki uluslararası bir müdahale ile devrilirken, diğer düşman Irak'taki Baas rejimi de 2003 yılındaki ABD işgaliyle son bulmuştur. ABD'nin Irak'ta uygulamaya çalıştığı “rejim değişikliği” stratejisi ülkede demografik ağırlığı oluşturan Şiileri iktidara getirmiştir.² Zira ABD'nin Saddam'ı devirdiği ilk günden itibaren Büyük Ayetullah Ali Sistani, ABD'ye ülke nüfusunun çoğunluğu oluşturan Şiilerin hükümeti kontrol edebileceği bir seçim sistemi oluşturması konusunda baskı yapmıştır.³ Şiilerin ve arka planda Şii ulemanın, 1533 yılından beri ilk kez Irak yönetiminin hâkim gücü olması, o dönemde Ortadoğu'nun Sünni rejimlerinde ve akademik çevrelerde çeşitli senaryoları gündeme getirmiştir.

Bu senaryolardan birine göre, Irak'taki iktidar değişikliği kaçınılmaz bir şekilde ülkenin kültürünü ve ülkede dinin rolünü değiştireceğinden Irak'ta ve Ortadoğu'nun neredeyse tamamında Şii ve Sünnilerin ilişkilerini etkileyecektir. Örneğin Şiilerin yönettiği Irak'ta Sünniler; aile, vergi, miras veya ticaret konularında farklı yaklaşımlar getirebilecek olan Şii İslam hukuku altında yaşamak zorunda kalabilirler. Hatta önemli din adamlarından biri Irak cumhurbaşkanı olabileceği gibi İran'daki sisteme benzer şekilde bir Ayetullah ülkeyi önemli yetkilerle yönetebilir. Bu da Irak'ta da bir İslam Cumhuriyeti kurulacağı anlamına gelir ki böyle bir siyasi tablo mezhep temelli çatışmaların fitilini ateşleyecektir. Iraklı Sünniler ve bölgedeki diğer Arap ülkelerine göre, Hizbullah yapılanmasını andıran Irak İslam Yüksek Konseyi (İİYK) ve onun Saddam'la savaşması için İran Devrim Muhafızları tarafından eğitilen 10.000 kişilik tugayı, ülkede iktidarı ele geçirirse Lübnan'daki kanlı iç savaşa benzer bir durum Irak'ta da ortaya çıkacaktır.⁴ Bugün gelinen aşamada, İran modelinin Irak'ta kurulamayacağı anlaşılırken, Irak siyasetinde artan Şii

² Mahjoob Zweiri, “Arab-Iranian Relations: New Realities?” *Iran's Foreign Policy: From Khatami to Ahmadinejad*, (içinde), s. 117.

³ Vali Nasr, “Regional Implications of Shi'a Revival in Iraq”, *The Washington Quarterly*, Summer 2004, s.16.

⁴ Ibid. , s. 16-17.

ağırlığı, radikal Sünni grupların tepkisiyle karşılanmakta ve ülkenin Şii bölgeleri sık sık bombalı saldırılarla sarsılmaktadır. Yeni dönemde Irak'la ilgili olarak endişe yaratan en önemli mesele ise ülkede artan İran nüfuzudur.

Tahran'ın İran'daki bağlantıları beş ana sütuna dayandırılırken, her bir hareketle kurulan ilişkilerin niteliği diğerlerinden farklıdır. Örneğin Irak İslam Devrimi Yüksek Konseyi (İİDYK) yeni ismiyle Irak İslam Yüksek Konseyi (İİYK) daha öncede bahsedildiği üzere İran'ın Tahran'daki en yakın müttefikidir. En büyük Şii partisi olan ve orta sınıf Şiiler arasında oldukça popüler olan İİYK'nin liderleri Saddam döneminde İran'da uzun yıllar sürgünde yaşamış, ABD'nin Irak'a müdahalesiyle ülkeye geri dönmüşlerdir. İran'ın iyi ilişkiler yürüttüğü bir diğer grup; uzun yıllar İran'da sürgünde kalarak askeri eğitim alan ve 2003 sonrası İran siyasetinin önemli aktörlerinden biri olan İİYK'nın silahlı kanadı Bedir Tugayı'dır. İran yine İİYK'nın bir dalı olan Dava Partisi'yle de birtakım bağlara sahiptir ancak milliyetçi bir çizgiye sahip olan Nuri el-Maliki, İran'la kurduğu ilişkilerde belli bir seviyeyi korumaktadır. İran, Iraklı Şii din adamlarından Mukteda es-Sadr'la irtibatını korumakta fakat Sadr hareketi radikal tutum ve eylemleriyle İran'ı zaman zaman endişelendirmektedir. Son olarak, İran Şii İslam âleminin yaşayan en önemli din adamı ve aynı zamanda İran vatandaşı olan Büyük Ayetullah Ali Sistani ile *-velayet-i fakih* kuramını kabul etmese de- sıcak ilişkiler kurmuştur.⁵

Yukarıda bahsedilen gruplara ek olarak İran, hem Ahmet Çelebi'nin lideri olduğu laik Şii oluşum Irak Devrim Kongresi'yle hem de Kürdistan Yurtsever Birliği'yle ilişkilerini sürdürmeye özen göstermiştir. Ülke siyasetindeki İran nüfuzu, gerçek anlamıyla Saddam sonrası Irak'ın hem ekonomik hem de siyasi anlamda yeniden inşa sürecinde, Irak hükümetine verilen destekle görülmeye başlanmıştır. İlk aşamada altyapının iyileştirilmesi için 100 milyon dolar katkı yapan İran, yeni Iraklı liderlerle yakın ilişkiler geliştirmeye başlamış, Irak'ta İslami bir hükümet kurma ve ülkeyi bölme gibi bir niyetinin olmadığını göstererek muhataplarına güven vermeye çalışmıştır. Diğer yandan İran, düzenli olarak yapılan Irak'a komşu ülkeler toplantısında yeni hükümete ekonomik ve siyasi anlamda destek olunması için çaba göstermiştir.⁶ Tahran, tüm bu uğraşları, ABD eliyle seçilen ve kendisine mesafeli yaklaşan İyad Allavi başbakanlığındaki geçici hükümet döneminde vermiştir. Ocak 2005 seçimlerinden sonra, başbakan olan İbrahim el- Caferi dönemi ise;

⁵ Sam Razavi, "Reassessing Iran and the 'Shi'a Crescent' ", *International Studies Association (ISA) 51st Annual Convention*, (presented), February 18, 2010, s. 12-13.

⁶ Mahjoob Zweiri, "Arab-Iranian Relations...", s. 117-118.

enerji, altyapı ve elektrik enerjisi üretimi gibi alanlarda atılan ortak adımların yanı sıra diğer ekonomik ve siyasi meselelerde işbirliğinin sürekli arttığı bir dönem olmuştur.⁷

İran'ın Irak'ta gösterdiği etkinlik, ilginç bir şekilde ABD'nin de işine gelmiştir. Zira İran, eskiden beri yakın ilişkilere sahip olduğu muhalif gruplara (Kürtler de dâhil), ABD'nin Saddam sonrası dönemde kurmaya çalıştığı yeni Irak hükümetine katılması çağrısı yapmıştır. Birkaç yıl içerisinde bu kararın doğruluğu kanıtlanmış, Şiiler ve Kürtler Irak siyasetinin en önemli aktörleri haline gelmişlerdir. Washington ve Tahran arasındaki karşılıklı güvensizlik ve düşmanlık hali devam etse de İran'ın Bağdat'taki müttefikleriyle ABD arasındaki işbirliği, Beyaz Saray'ın bu ülkedeki işlerini kolaylaştırmıştır. Aslına bakılırsa ABD ve İran, Saddam sonrası Irak'ta demokratik bir hükümetin kurulması gibi ortak bir çıkar etrafında buluşmuştur. Resmi açıklamalara bakıldığında İran'ın bu süreçte yeni hükümete İslami bir yönetim tarzı benimsemesi gibi bir talepte bulunmayacağı anlaşılmıştır. Amerikalı bir muhabire verdiği röportajda dönemin Dışişleri Bakanı Kemal Harrazi, Irak'ın kendine özgü şartları olduğu ve İran'da verimli bir şekilde uygulanan bir modelin başka bir ülkede de kolaylıkla uygulanabileceği manasına gelmediğini belirtmiştir. Dahası, nüfusa dayalı bir seçim sistemi, Tahran'ın uzun süredir irtibat halinde olduğu Şii siyasi grupları iktidara getireceğinden, İran'ın çıkarıyla da örtüşmektedir.⁸

İran'ın tüm bu çabalarını karşılıksız bırakmayan Iraklı liderler yurt dışı gezilerinden de anlaşılacağı üzere dış politikada önceliği İran'a vermişlerdir. Bu isimlerden biri olan Irak'ın bir önceki başbakanı İbrahim el-Caferi, İran'ı Temmuz 2005'te ziyaret etmiştir. Hemen ardından gelen mevcut Başbakan Nuri el-Maliki göreve geldikten kısa bir süre sonra Eylül 2006'da İran'a gitmiş, onu 1 ay sonraki Cumhurbaşkanı Celal Talabani ziyareti takip etmiştir. Bundan sonraki süreçte, parlamento üyeleri, bakanlar ve askeri yetkililer düzenli olarak İran'a giderek çeşitli temaslarda bulunmuşlardır. Bunun tek istisnası, Saddam sonrası kurulan geçici hükümetin ilk başbakanı laik Şii İyad Allavi olmuş, kendisine İran'dan yapılan daveti bu ülkenin Irak'taki rolünden rahatsız olduğu gerekçesiyle reddetmiştir. İki ülke farklı düzeylerde birçok antlaşma yaparken İran, Necef havalimanının yeniden yapımında ve iki ülke arasındaki ticareti ve dini turizmi arttırmak için demiryolu inşasında Irak'a yardım sözü vermiştir. Yine bu dönemde iki taraf, karşılıklı

⁷ Suzanne Maloney, *Iran's Long Reach: Iran as a Pivotal State in the Muslim World*, United States Institute of Peace Press, Washington, DC 2008, s. 41.

⁸ Ibid.

olarak imzaladıkları güvenlik antlaşmasıyla karşılıklı bilgi paylaşımında bulunma kararı almıştır.⁹

İranlı akademisyen Kayhan Barzegar, İran'ın mezhepsel dürtülerle yöneldiği söylenen Irak'a, aslında üç boyutlu bir güvenlik penceresinden baktığını iddia etmektedir. İlk olarak, sekiz yıl savaşılan Saddam yönetiminin devrilmesinden sonra kurulan Şii ağırlıklı Irak hükümetiyle geliştirilecek iyi ilişkiler, tarihi bir düşmandan gelecek tehditlerin minimuma indirilmesi anlamına gelecektir. İkinci olarak, Irak hükümeti artık askeri bir tehdit olmaktan çıkarsa da ülke içinde devam eden etnik ve mezhepsel anlamdaki iktidar mücadelesi, İran için halen bir tehdit unsuru olarak varlığını korumakta ve İran'ı Irak'ta istikrarlı bir siyasi ortam inşa edilmesi için katkı sağlamaya zorlamaktadır. Son olarak, İran'a karşı oldukça sert bir yaklaşım içerisinde olan Bush başkanlığındaki ABD'nin [o dönemde] Irak'ta yoğun olarak bulundurduğu askeri varlığı da İran için bir güvenlik sorunu yaratmaktadır. Bu durumda İran'ın yapması gereken Irak'ın istikrarı için kendisinin ne kadar önemli bir aktör göstermek olmuştur. Bunun karşılığında İran'ın beklentisi ise nükleer tesislerine askeri operasyon yapma ihtimalinden söz eden ABD ile sorunlarını çözmek ve “şer eksen” listesinden çıkarılmak olmuştur.¹⁰

İran, Irak'ta Şii ağırlıklı bir hükümeti desteklese de, bu yönetimin tamamıyla İran'ın çıkarlarına uygun davranacağından emin olamamaktadır. İran'a göre, Irak Şiileri milliyetçidir zira sekiz yıllık İran-Irak Savaşı'nda Irak topraklarını İranlı mezhep kardeşlerine karşı savunmuşlardır. Buna ek olarak, İmam Ali ve İmam Hüseyin'in türbelerinin bulunduğu Irak'ın dini şehirleri Necef ve Kerbela, İran'daki muadilleri Kum ve Meşhed'in [özellikle Saddam sonrasında] önüne geçmekte ve dünya Şiilerinin ilgisini bu topraklara çekmektedir. Ayrıca, Büyük Ayetullah Ali Sistani'nin de aralarında olduğu Iraklı din adamları Humeyni'nin Velayet-i Fakih kuramını reddetmekte olduğundan İran, Irak'ta kendisine rakip olabilecek İslami bir Cumhuriyet'in gelişmesini arzu etmemektedir.¹¹ Bu sebeple İran, Irak'ta güçlü bir merkezi devlet veya askeri bir diktatörlük istememektedir. Bunun yanında İran, Irak'ta askeri varlığı bulunan ABD'nin kuklası olabilecek bir rejime de sıcak bakmamaktadır. İran için Irak'taki ideal senaryo, birkaç unsuru bir arada barındırmaktadır. Bunlar, güçsüz ama istikrarlı bir siyasal düzen, İran etkisine açık federal bir yönetim biçimi ve İran mallarının rahatlıkla satın alınabileceği

⁹ Mahjoob Zweiri, “Arab-Iranian Relations...”, s. 118.

¹⁰ Kayhan Barzegar, “Iran Foreign Policy Towards Iraq and Syria”, *Turkish Policy Quarterly*, Vol: 2, No: 6, Summer 2007, s. 77-81.

¹¹ Henner Fürtig, “Conflict and Cooperation...”, s. 636.

bir ekonomik düzen.¹² Tüm bu nedenlerden dolayı, İran'ın Irak'taki gelişmelere yalnızca mezhep penceresinden baktığını savunmak gerçekçi bir yaklaşım olmayacaktır.

4.1.2. Suriye ile İttifakını Pekiştirmesi

İran'ın mezhepçi bir politika izleyerek kendi çıkarlarına uygun bir Şii eksenini oluşturma hayali kurduğunu savunanların örnek gösterdiği bir diğer gelişme, 2005 yılından itibaren daha da güçlenmeye başlayan İran-Suriye ittifakıdır. Ahmedinejad'ın İran cumhurbaşkanı seçilmesinin yanı sıra Suriye'nin Şubat 2005'te Refik Hariri suikastıyla uluslararası toplum tarafından bir numaralı şüpheli ilan edilmesi iki ülke arasındaki bağların kuvvetlenmesinde etkili bir rol oynamıştır. Lübnan'da iki ayrı dönemde toplam 7 yıl başbakanlık yapan ve o dönemde ülkenin en önemli Sünni siyasetçisi olan Hariri'nin katli, Lübnan'da Şiiler dışındaki tüm grupları Suriye karşıtı duruşta bir araya getirirken, Suudi Arabistan, ABD ve Avrupa ülkeleri, Suriye'yi 29 yıldır Lübnan'da bulunan askeri birliklerini bu ülkeden çekmeye zorlamıştır. Bu baskıya direnemeyen Suriye, ciddi bir prestij kaybı yaşamış ve bölgedeki etkinliği ağır bir sarsıntı geçirmiştir. Bu dönemde Suriye'nin yanında kayıtsız şartsız yer alacak tek ülke olan İran'ın yeni cumhurbaşkanı, ilk ziyaretini Suriye'ye gerçekleştirmiştir.¹³

Uzun yıllar ABD'nin "haydut ülke" listesinin başlarında olan İran ve Suriye, Bush'un ilk başkanlık döneminin sonlarına doğru, ABD desteğiyle uluslararası toplumun kendi aleyhlerinde harekete geçtiğini görmüşlerdir. İran, nükleer programıyla ilgili yaptırım tehditlerine hedef olurken Suriye, BM soruşturmasıyla birlikte Hariri suikastının arkasındaki güç olmakla suçlanmıştır. Suriyeli yetkililer, ülke üzerinde oluşan uluslararası baskıyı kırmak için sık sık İran'ın yolunu tutmuş ve Tahran'a Suriye-İran cephesi oluşturmayı teklif etmişlerdir.¹⁴ Ahmedinejad, Hariri suikastı meselesinde Suriye'nin arkasında durmuş ve "Siyonistlerin bir kişiyi planlı bir şekilde suikast düzenleyerek öldürdüğünü, daha sonra maktulün dostlarını suçlayarak onlar arasında karşılıklı suizan oluşturduğunu"¹⁵ iddia etmiştir. Suriye devlet başkanı Beşşar Esad da İran'ın nükleer programıyla ilgili olarak, her ülkenin uluslararası antlaşmalar çerçevesinde uranyum

¹² Rime Allaf ve diğerleri, "Iraq in Transition: Vortex or Catalyst?" *Chatham House Middle East Programme Briefing Paper*, No:04/02, September 2004, s. 13.

¹³ Ely Karmon, "Iran-Syria-Hizballah-Hamas: A Coalition Against Nature, Why Does it Work?", *The Proteus Monograph Series*, Vol: 1, Issue: 5, May 2008, s. 43.

¹⁴ Ibid. , s. 44.

¹⁵ <<http://www.islamidavet.com/2010/08/11/nasrullahin-sundugu-kanitlar-dikkate-alinmalidir/>> (30.05.2013).

zenginleştirme ve nükleer santraller inşa etme hakkı olduğunu belirterek İran'ın nükleer programına verdiği desteği göstermiştir.¹⁶

Aslına bakılırsa, İran-Suriye arasındaki bu yakın ilişki devrimin ilk yıllarından itibaren başlamış, bazı sıkıntılı dönemlere rağmen günümüze kadar güçlü bir şekilde 2000'li yıllara ulaşmıştır. Henüz Şah döneminde, -1970'lerin ikinci yarısından itibaren bozulmaya başlayan İran-Suriye ilişkileri karşısında- Hafız Esad, İranlı muhaliflerin Suriye'de birtakım faaliyetler yürütmesine müsaade etmiştir. Bu isimlerin bir kısmı İslam devrimi sonrası Humeyni'nin yakın danışmanı olmuş ve rejimin üst kademelerine gelmiştir. Aynı dönemde Arap dünyası, Camp David Sözleşmesi çerçevesinde İsrail ve ABD ile ilişkiler konusunda ciddi ayrışma yaşamış ve Suriye'nin ılımlı Batı yanlısı Arap devletlerle bağları kopma noktasına gelmiştir. Diğer yandan, 1979'un ortalarında Suriye-Irak birleşme görüşmeleri başarısızlıkla sonuçlanmış ve bu iki ülke arasındaki gerilimi arttırmıştır. Irak'ın İran'a saldırısıyla Eylül 1980'de başlayan İran-Irak Savaşı da Tahran-Şam yakınlaşmasını hızlandıran gelişmelerden biri olmuştur. Esad kendisi için de tehdit oluşturan Saddam'a karşı İran'ın yanında yer almış ve bu devlete askeri ve diplomatik yardımda bulunarak birleşik bir İran karşıtı bloğun oluşumunu engellemiştir. Ayrıca bu ittifak, İran'a Müslüman Arap dünyasının kapılarını açmış ve İran'ın milliyetçi ve mezhepçi bir politika izlediği suçlamalarına karşı bir koz olarak kullanılmıştır.¹⁷

İran-Suriye ilişkilerindeki önemli merhalelerden biri 1980'li yıllar olmuştur. Nitekim bu dönemin çalkantılı ortamında, Tahran-Şam ortaklığının doğası ve sağlamlığı birçok akademisyen ve araştırmacıyı şaşırtmıştır. İran gibi devrimci ve pan-İslamcı bir teokrasi ile seküler, pan-Arapçı ve sosyalist bir cumhuriyet olan Suriye'nin bu ittifakını görünürde zor kılan başka sebepler de vardır. Mesela Baas Partisinin yönettiği Suriye, Arap halklarının tek bir çatı altında bir araya gelmesi gerektiği fikrinin en ateşli savunucusuyken İran, özellikle Humeyni döneminde İslami bir evrenselcilik iddiasını sahip olmuş ve günümüz ulus-devlet anlayışına karşı çıkmıştır.¹⁸ İki ülke arasındaki ideolojik farklılık 1990'lı yıllardaki Ortadoğu barış sürecinde ve zaman zaman da Lübnan siyasetinde ortaya çıkmıştır. İran, barış sürecine tamamıyla karşı çıkarken Suriye, gelişmeleri dikkatli bir şekilde takip ederek kendisi için ne vadettiğini görmek istemiştir. Lübnan'da iki ülke çoğu

¹⁶ Przemysław Osiewicz, "Iran: Regional Policy after 2005", *The Polish Quarterly of International Affairs*, 2008, No: 3, s. 75.

¹⁷ Jubin M. Goodarzi, *Syria and Iran: Diplomatic Alliance and Power Politics in the Middle East*, Taurus Academic Studies, London 2007, s. 57-58.

¹⁸ Ibid. , s.3

zaman birlikte hareket etse de bazı dönemlerde özellikle de Hizbullah ve Emel arasındaki çatışmalarda farklı tarafları desteklemek durumunda kalmışlardır. İran, genel olarak Lübnan'da Suriye'yi kızdıracak bir adım atmaktan çekinirken Suriye, her zaman aynı duyarlılığı göstermemiştir. Yine de Suriye, İran'ın Lübnan'da güçlenmesinde kolaylaştırıcı bir rol üstlenmiştir.

Zaman zaman ortaya çıkan çıkar farklılıklarına rağmen iki ülkeyi birbirine yakınlaştıran meselelerden biri de Batı ve İsrail karşıtlığıdır. Nitekim devrimci İran, anti-emperyalist ve anti-siyonist kimliği ile Ortadoğu siyasetinde boy göstermiş ve Tahran'da İsrail yerine Filistin büyükelçiliğinin faaliyet göstermesine izin vererek bölgede bir ilke imza atmıştır. Bu yüzden, İsrail'e karşı ilk günden itibaren ön safta mücadele veren ve Lübnan'da da Batılı güçlerle çekişme halinde olan Suriye, İran için ideal bir müttefik olmuştur. Ayrıca Suriye, İran'daki devrimci rejimi tanıyan ilk ülkelerden biridir. Diğer yandan, İki ülkeyi birlikte hareket etmeye zorlayan bir diğer faktör ise dönemin Amerikan Başkanı Reagan'ın politikalarıdır. İsrail'in 1982'deki Lübnan işgalini destekleyen Reagan, hem İran'ı hem de Suriye'yi terörist devletler listesine ekleyerek bu iki ülkeyi uluslararası toplumdan dışlamaya çalışmıştır. İran ve Suriye son olarak, İsrail'in Lübnan'ı işgali sırasında birlikte hareket etmiş ve İsrail yanlısı Lübnan hükümetinin 1983'te ABD desteğiyle İsrail'le imzaladığı antlaşmanın uygulamaya konmasına engel olmuşlardır. Tahran, Lübnan'a devrimci mesajını ve Hizbullah'a ekonomik ve askeri yardımlarını Suriye üzerinden gönderme imkânı bulurken, Şam da kendi nüfuz alanı olarak gördüğü Lübnan'a yönelik herhangi bir İsrail tehdidinde her an yanında bulabileceği İran gibi bir müttefike sahip olduğu güveniyle hareket etmeye başlamıştır.¹⁹

İran'ın Arap doğusundaki en yakın müttefiki Hizbullah'a ekonomik ve askeri yardım ulaştırabilmesi için de Suriye'ye ihtiyacı vardır. HAMAS'ın da yakın zamana kadar Suriye'de bulunduğunu hesaba katarsak İran, bu iki örgütü Suriye üzerinden İsrail'e karşı bir koz olarak kullanmış ve Müslüman halklar arasındaki prestijini arttırmıştır. Suriye'deki rejimin Nusayri kimliği, açıkça vurgulanmasa da kültürel düzeyde iki ülkeyi birbirine yakınlaştırmaktadır. Ancak, hem Tahran hem de Şam, ilişkilerde mezhepsel bağlılığı geri plana itmiş ve pragmatik eğilimleri ön plana çıkarmıştır. Suriye'nin laik bir Arap devleti olması İran'ı rahatsız etmezken, İran'daki İslam Cumhuriyeti yapılanması da Suriye'nin İran'a yaklaşımında belirleyici bir unsur olmaktan uzaktır. Farklı ekonomik kaynaklara

¹⁹ Anoushiravan Ehteshami, Raymond A. Hinnebusch, *Syria and Iran: Middle Powers in a Penetrated Regional System*, Routledge Publishing, London 1997, s. 89-90.

sahip olan bu iki ülke arasında bu anlamda bir rekabet olmadığı gibi dış politika idealleri de büyük ölçüde farklıdır. İran, genel olarak İslam dünyasının lideri olma gibi bir hedefe sahipken, Suriye Arap dünyasındaki etkinliğini arttırmaya çalışmaktadır. İki ülkenin son dönemde Şii ağırlıklı Irak hükümetiyle kurdukları ilişkiler de birbirlerinin pozisyonunu destekleyici mahiyettedir.²⁰ Kısacası, Suriye'nin Nusayri kimliğine gelene kadar, İran'ı bu ülkeyle işbirliğine zorlayacak birçok siyasi ve stratejik neden vardır.

4.1.3. İran Bağlantılı Hizbullah'ın Artan Popülaritesi

Ürdün Kralı'nın endişesini haklı çıkaracak önemli gelişmelerden biri de 2006 yazındaki Hizbullah-İsrail çatışması olmuştur. Bu şiddetli gerilimin akabinde "Hizbullah'ın 'Arap Sokağı'ndaki popülaritesinin artması, Washington'da olduğu kadar Arap hükümetlerinde de İran'dan başlayarak Şii kontrolündeki bir Irak'a, oradan Alevi-Şii kontrolündeki Suriye'ye ve son olarak Hizbullah'ın varlığını güçlendirdiği Lübnan'a kadar uzanan"²¹ olası bir "Şii Hilali"nin inandırıcılığını arttırmıştır. Hizbullah'ı 2006'daki savaşa götüren süreç, 1989'da Lübnan İç Savaşı'nı bitiren Taif Antlaşması sonrasında başlamıştır.

Hizbullah'ın yeni dönemde, İsrail'e karşı silahlı direnişin yanında siyasi bir parti olarak da faaliyet göstermeye başladığı görülür. Bu değişimin sembolü, örgütün 1992 yılındaki parlamento seçimlerine katılması olurken, ülke içinde daha önce düşman görülen gruplarla uzlaşma sağlanmaya çalışılmıştır. 1992- 2000 yılları arasında Hizbullah, güney Lübnan'da İsrail'e karşı yürüttüğü yıpratma taktikleriyle bu ülkeyi Lübnan topraklarından çıkmaya zorlarken, içerde ve dışarıda arkasında geniş bir destek bulmuştur. Mayıs 2000'de İsrail'in çekilmesinden sonra Hizbullah ve İsrail arasındaki en önemli sorun Şebaa Çiftlikleri olmuştur. Hizbullah, bu bölgenin Lübnan'a ait olduğunu iddia ederken İsrail, buranın Golan Tepelerinin bir parçası olduğunu dolayısıyla İsrail'e ait olduğunu savunmuştur. Lübnanlı Sünni ve Hristiyan liderler, İsrail'in çekilmesinden sonra Hizbullah'ın Şebaa Çiftlikleri meselesini silahlı mücadelesine bir meşruiyet oluşturma amacıyla kullandığını ve İsrail'le yapay bir gerilim üretmeye çalıştığını savunmuşlardır. Lübnan'daki diğer aktörlerin tavrı, Şebaa Çiftlikleri sorununun derinleşmesini

²⁰ Barış Doster, "Arap Baharı Sonrasında İran-Suriye İlişkileri" *Doğu- Batı Yol Ayrımında İran: İdeoloji, Devlet ve Dış Politika*, (içinde), s. 267- 269.

²¹ İbrahim El Marashi, "Şii Hilali Mitini İnşa Etmek: İran Devrimi'nden 2003 Irak Savaşı'na," *Avrasya Dosyası*, Cilt: 13, Sayı: 3, 2007, s.7.

engelleyememiş ve İsrail'in 2006 yazında Hizbullah'a karşı askeri bir operasyon düzenlemesine zemin hazırlamıştır.²²

Hizbullah'ın 2006'da İsrail'e karşı verdiği mücadele Sünni İslam dünyasını ikiye bölmüştür. Mısır, Ürdün ve Suudi Arabistan rejimleri örgüte tamamen eleştirel yaklaşırken, ünlü din adamlarından Kuveytli Şeyh Hamid el-Ali; Hizbullah'ın eylemlerini İran'ın emperyalist hedefleriyle ilişkilendirmiş, Suudi Şeyh Abdullah bin Cibrin ise Müslümanların bu örgüte bırakın katılmalarını ve desteklemelerini, başarısı için dua bile etmelerinin caiz olmadığını dile getirmiştir. Buna karşılık Müslüman Kardeşler (MK), çatışma boyunca Hizbullah'ı desteklemiştir. MK ile bağlantılı ilim adamı Yusuf el-Karadavi de Hizbullah hakkında yayınlanan fetvaları reddetmiş, Şiilerin de tek bir Allah'a iman ettiklerini ve Hz. Muhammed'i onun peygamberi olarak gördüklerini ifade ederek örgütün İsrail'e karşı mücadelesinde arkasında durmuştur. El-Karadavi'nin diğer bir aykırı yaklaşımı da İran'ın bölgesel bir tehdit oluşturmadığı ve nükleer faaliyetlerinden dolayı ABD'nin İran'a saldırması durumunda tüm Müslümanların buna direnmesi gerektiği yönündeki düşüncesidir.²³

Hizbullah'ın İsrail karşısında verdiği mücadele, Arap kamuoyunda ise ilgiyle karşılanmış ve örgüt direnişin sembolü olarak görülmeye başlanmıştır. Mısır medyasında, Hizbullah Genel Sekreteri Hasan Nasrallah'ı efsanevi lider Cemal Abdül Nasır'a benzeten yayınlar yapılmış, örgüt üzerinden bölgedeki Amerikan müttefiki ülkeler, hedef haline getirilmiştir. Hizbullah, Lübnan'da da Sünni-Hıristiyan ağırlıklı hükümetin desteğini almış, krizin en zor zamanlarında İran dışişleri bakanı ülkede ağırlandırken Amerikan dışişleri bakanının bölgeye yaptığı ziyarette ülkeye girmesine müsaade edilmemiştir. Bu durum, İran'ın itibarını oldukça yükseltmiş, uzun yıllar desteklediği Hizbullah'ın başarısından Tahran da nasiplenmiştir.²⁴ Çatışma boyunca İran-Hizbullah ekseni ve Lübnan üzerinden İran ve ABD'nin dolaylı savaşı gibi meseleler fazlasıyla tartışılmıştır. Bush yönetimi, İsrail ve bölgenin birçok Müslüman ülkesi, Hizbullah'ı Tahran'ın radikal istekleri doğrultusunda hareket eden ve Ortadoğu'daki Şii bloğunun bir parçası olarak görmüştür. Dolayısıyla bu

²² Rola el Hussein, "Hezbollah and the Axis of Refusal: HAMAS, Iran and Syria", *Third World Quarterly*, Vol: 31, No:5, 2010, s. 807-808.

²³ Samuel Helfont, "The Muslim Brotherhood and the Emerging 'Shia Crescent' ", *Foreign Policy Research Institute*, Spring 2009, s. 292.

²⁴ Anoushiravan Ehteshami, "Iran's Regional Policies since...", s. 339.

mesele, Hizbullah ile İran arasındaki jeopolitik ilişkilerin yeniden sorgulanmasına neden olmuştur.²⁵ Bu nedenle bu konuya da burada kısaca değinilecektir.

Devrim sonrası İran ile Hizbullah arasındaki ilişkilerin niteliği, önceki bölümde tafsilatlı bir şekilde ele alındığından yalnızca yeni döneme rengini veren genel yaklaşımdan söz edilecektir. Bu süreç, İran'ın 1988 yılında BM Güvenlik Konseyi'nin Irak'la ateşkes kararını imzalamasıyla başlamıştır. Lübnan'da özellikle Hizbullah'a yakın çevrelerde, İran'ın 1982 yılında savaşı Irak topraklarına taşınması ve burada ısrarla sürdürmesi bu ülkede kurulmaya çalışılan İslami bir yönetimle ilişkilendirilmiştir. Ancak, imzalanan bu ateşkes antlaşmasıyla bu hedeften vazgeçildiği anlaşılmış, İran'ın aynı şekilde Lübnan'da kurulacak İslami bir cumhuriyet planını da rafa kaldıracağı düşünülmeye başlanmıştır.²⁶ İran, 90'lı yıllarda, liderlik değişimi ve uluslararası konjunktür gibi sebeplerle Hizbullah'la kurduğu ilişkilerde daha kontrollü bir yaklaşım benimserken, örgüte verdiği desteği devam ettirip birçok meselede ondan faydalanma yolunu bırakmamıştır. Aslına bakılırsa, H.E Cheabi'nin de belirttiği gibi Hizbullah da siyasi parti kimliğiyle -daha önce meşru görmediği- Lübnan siyasal sisteminin bir parçası haline gelerek bir değişim sürecine girmiştir. Bunun en önemli nedeni, ülkede iç savaşı sonlandıran Taif Antlaşması'nın halk tarafından gördüğü ilgi karşısında Hizbullah'ın devrimci ve anti-statükocu duruşunu devam ettirmekte zorlanacağını fark etmesi olmuştur.²⁷

Muhammed Hatemi'nin cumhurbaşkanlığı döneminin sonlarına doğru ve 2005'te Ahmedinejad'ın cumhurbaşkanlığına seçilmesiyle İran'ın Hizbullah'a yaptığı ekonomik ve askeri yardım son yılların en yüksek seviyesine ulaşmıştır. 2006'daki çatışma sürecine gelene kadar İran Hizbullah'a, savaş hazırlıkları kapsamında her yıl iki milyon dolara yakın bir yardım yapmıştır. İran ayrıca, Lübnan'da açtığı bir temsilcilik vasıtasıyla istihbarat, sosyal refah politikaları, konut sorunları, ulaşım ve alt yapı gibi meselelerle alakadar olmaktadır. 2006 İsrail-Hizbullah çatışmasında, İran'ın Hizbullah'a verdiği askeri destek kısa, orta ve uzun menzilli roketlerden tanksavar gibi gelişmiş silahlara kadar uzanmaktadır. İran aynı zamanda, 250 kadar Devrim Muhafızları'na bağlı askeri Hizbullah saflarında İsrail'e karşı savaşması için Lübnan'a göndermiştir. İsrail Savunma Kuvvetleri'ne göre, İran'dan gelen bu askeri birlik, savaşın ilk haftasında Lübnan'dan

²⁵ Graham E. Fuller, "The Hizbullah-Iran Connection: Model for Sunni Resistance" , *The Washington Quarterly*, Winter 2006-2007, s. 139.

²⁶ H.E Chehabi (ed.), *Distant Relations...* , s. 295.

²⁷ Ibid. , s. 297.

fırlattığı İran yapımı radar güdümlü C802 füzesiyle İsrail savaş gemisini vurmuştur. İran ayrıca, böyle bir savaşa hazırlık amacıyla 2004 yılından 2006'ya kadar yaklaşık 3.000 Hizbullah savaşçısını Tahran'da eğitmiştir.²⁸

Görüldüğü üzere, bu savaşta Hizbullah'ın arkasında özellikle Ahmedinejad'la birlikte artan bir İran desteği bulunması, bölgenin Sünni rejimlerini bu desteğin mezhepsel temelli olduğu ve savaşın İran'ın bölgesel etkinliğini arttırmak amaçlı yapıldığı düşüncesine sevk etmiştir. Hizbullah'ın Ortadoğu siyasetinde kazandığı ağırlığın İran'ın hanesine yazılmasının yanı sıra İran'ın Hizbullah'a o dönemde verdiği desteğin arkasında nükleer programından dolayı maruz kaldığı uluslararası baskıya karşı; İsrail karşıtlığı temelinde bölgesel bir desteği arkasına alma çabası vardır ve Karadavi'nin açıklamalarından da anlaşıldığı gibi bir ölçüde başarılı olmuştur.

4.2. “Şii Hilali” Söyleminin Gündemden Düşmesi

İran dış politikasını açıklamada kullanılan bu mezhep eksenli yaklaşım, 2007 yılının sonlarına doğru -bir süreliğine de olsa- geri plana düşecektir. Zira bu dönemde Hizbullah-İsrail çatışmasının bölgesel anlamda yol açtığı infialin izleri silinmeye başlamış; İran'ın nükleer faaliyetleri, ABD-İran ilişkilerindeki tırmanan gerilim ve İran Cumhurbaşkanı Ahmedinejad'ın İsrail'in meşruiyetini sorgulayan sözleri ön plana çıkmıştır. Yine aynı dönemde, İran'ın Sünni HAMAS'la ilişkileri daha önce hiç olmadığı şekilde gelişmiş ve çeşitli boyutlar kazanmıştır. Son olarak, bölge ülkelerinde yaşayan Şiiilerin İran'a yaklaşımı, aralarındaki inanç farklılıkları ve potansiyel sorunlar bu süreçte daha iyi anlaşılmıştır. Böylece zannedildiği kadar kolay oluşmayacağı anlaşılan “Şii Hilali” etrafındaki tartışmalar, büyük ölçüde bir kenara bırakılmış ve güncel meselelere odaklanılmıştır. Bu bölüm, sözü geçen bu olgular bağlamında “Şii Hilali” söyleminin gündem düşmesine etki eden faktörleri sırasıyla ele alacaktır.

4.2.1. İran Dış Politikasında Öne Çıkan Yeni Faktörler

“Şii Hilali” söyleminin ilk kullanıldığı dönemde İran'da cumhurbaşkanlığı görevini reformist Muhammed Hatemi yürütmektedir. İran'ın mezhepçi bir politika izlediği iddialarının yaygınlık kazandığı dönem ise Ahmedinejad'ın cumhurbaşkanlığında Suriye ve Lübnan'la daha geliştirilen ilişkiler olmuştur. Ancak bu dönem, aynı zamanda bu

²⁸ Moshe Yaalon, “The Second Lebanon War: From Territory to Ideology” , *Iran, Hizbullah, HAMAS and the Global Jihad: A New Conflict Paradigm for the West*, (içinde), Jerusalem Center for Public Affairs, Jerusalem 2007, s. 17.

tartışmanın yerini, İran’da radikal muhafazakârların desteğini arkasına alan Ahmedinejad’ın dış politika yapımı tarzına, dikkat çekici açıklamalarına ve önüne koyduğu hedeflere bıraktığı bir zaman dilimi olmuştur. Nükleer enerji programı, Hürmüz Boğazı’nın ticari ulaşımına kapatılması gibi tehditler, zengin doğal kaynakların bir dış politika aracı olarak kullanılması ve ABD-İsrail karşıtı söylemler de bu döneme damgasını vuran gelişmelerdir.

Yukarıda bahsedilen tüm politikalar Ahmedinejad ve ekibinin iktidarı ele geçirmesiyle hayata geçecektir. Zira İran’da başta cumhurbaşkanlığı makamı olmak üzere birçok kurumda kontrolü ele geçiren radikal muhafazakârlar, dış politikada çıkış yolunun batıyla uyum değil, gücü elinde bulundurup bununla gövde gösterisi yapmak olduğunu inanmışlardır. Bu grup, 1989’dan sonraki pragmatist eğilimin İran’ın güvenlik sorununu çözmediğini, hatta ülkenin Hatemi döneminde, Başkan Bush tarafından “Şer eksen” içine dâhil edildiğini savunmuştur. Ahmedinejad da dış politikada pragmatist anlayış ve “medeniyetler diyalogu” gibi batıyla uzlaş kanallarını açmak için kullanılan araçların faydasız olduğunu düşünmüş ve pragmatist kadroları dış politika yapım sürecinin dışında tutmuştur. Ülkesini ABD ve İsrail’in hedef listesinde gören Ahmedinejad, bu ülkelerle ilişkilerinde retorik anlamda saldırıyı ve mevcut krizleri tırmandırmayı etkili bir caydırıcı faktör olarak görmüş, sürekli taviz vermenin -Saddam örneğinde olduğu gibi- rejimin bekası için yeterli olmadığını düşünmüştür. Ahmedinejad düşmanlarına, İran’ın Afganistan ve Irak gibi olmadığı, rejimin arkasında çok daha güçlü bir halk desteği ve askeri kapasite olduğu şeklinde bir mesaj da vermeye çalışmıştır. Ayrıca Afganistan, Lübnan, Filistin ve Irak’taki müttefiklerini ABD aleyhinde seferber edebileceğini ima etmekte ve “intihar ordusu” oluşturup bunu dışarıda kullanma tehdidiyle sınır tanımayan bir terör korkusu yaratmak istemiştir.²⁹

2002 yılında İranlı muhalif bir isim olan Alırıza Caferzade, İran’ın Natanz ve Arak’ta iki gizli nükleer tesisi olduğunu dünya kamuoyuna duyurmuştur. Bunun üzerine ABD, İran’ı nükleer silah yapmaya teşebbüs etmekle suçlamış ve nükleer kriz süreci başlamıştır. Bir süre Rusya ve Çin gibi müttefiklerinden destek bekleyip uluslararası tepkileri izleyen ve Uluslararası Atom Enerji Ajansı (IAEA) ile görüşmeleri sürdüren İran, Ahmedinejad’ın 2005’te cumhurbaşkanlığı koltuğuna oturmasıyla birlikte uranyum zenginleştirme çalışmalarına kaldığı yerden devam etmiştir. Batı ülkelerinin İran’la ilgili

²⁹ Arif Keskin, “İran ve Ahmedinejad Radikalizmi”,
<<http://www.radikal.com.tr/haber.php?haberno=186151>> (27.05.2013).

en önemli gündemi, bu ülkenin nükleer silah üretmek için uranyumu zenginleştirdiği iddiaları üzerine belirlenmeye başlamıştır. ABD, mümkün olduğu kadar çok kurum ve kuruluşu İran'ı durdurmaya çalışması için devreye sokmuş ve bu meseleyi Ortadoğu'daki en temel önceliklerinden biri haline getirmiştir. UAEA içinde en aktif çalışanlar da Amerikalı nükleer gözlemciler olmuş, bunlardan biri Kum şehri yakınındaki dağlarda gizli uranyum zenginleştirme bölgelerinin olduğunu tespit etmiştir.³⁰

Hangi amaçla yürütülüyor olursa olsun İran'ın nükleer programı, ABD ve bazı İran karşıtı bölge ülkelerinin İran'ı suçlaması, UAEA'nın çelişkili raporları, İran ve Çin'in dönem dönem verip çektikleri desteklerle oldukça karmaşık bir hikâyedir fakat şu açıktır ki 2008 yılının başlarından itibaren “Şii Hilali” gibi bir meselenin ikinci plana itilmesini sağlamıştır. İran ve ABD arasında nükleer krizin yanı sıra İran'ın Hürmüz boğazını – kendisine yönelecek herhangi bir eylemde- kapatma tehdidi de başlıca sorunlardan biri olarak varlığını devam ettirmektedir. Hürmüz boğazı, bölgedeki ham petrolün ve sıvılaştırılmış doğalgazın dünyaya sevk edilmesi için alternatifsiz bir ulaşım yolu olduğu için tüm tarafları yakından ilgilendirmektedir. Dünyada ekonomik durgunluğun tam olarak atlatılamadığı bir dönemde İran'ın Hürmüz'ü kapatması mevcut sorunları daha da derinleştireceği gibi yeni krizler de üretecektir. Boğazın bu önemini bilen Tahran, ABD ve İsrail'in İran'a yönelik herhangi bir müdahalesinde ilk iş olarak burayı kapatacağı tehdidinde bulunmakta ve olası bir saldırının maliyetini tüm dünya kamuoyuna duyurmaya çalışmaktadır.³¹

İran dış politikasında ön plana çıkan konulardan biri de sahip olduğu petrol ve doğalgaz kaynaklarıdır. Enerji kartını başarıyla kullanan İran, Suudi Arabistan'ın ardından dünyanın en büyük ikinci petrol üreticisidir. İran aynı zamanda, Rusya'nın ardından dünyanın en büyük ikinci doğalgaz rezervlerine sahiptir. İranlı yetkililer, dünyadaki petrol rezervlerinin %12 ila %15'ine, doğal gaz rezervlerinin ise %17 ila %20'sine sahip olduklarını iddia etmektedirler.³² Günümüzün en önemli enerji kaynağı olan bu ürünler için İran, daha çok Avrupa ve ABD dışında bir pazar arayışına girmiş ve bu bağlamda sürekli büyüyen bir güç olan Çin'e daha yoğun bir biçimde petrol ihraç etmeye başlamıştır. İran

³⁰ Cemile Asker, “Tarihsel Süreç İçerisinde İran ve Nükleer Gücü”, *Ortadoğu Stratejik Araştırmalar Merkezi*, <<http://www.orsam.org.tr/tr/yazigoster.aspx?ID=751>> (28.05.2013).

³¹ Bedir Sala, “İran Dış Politikasını Anlamak”, *Stratejik Düşünce Enstitüsü*, <<http://www.sde.org.tr/tr/haberler/1767/iranin-dis-politikasini-anlamak.aspx>> (27.05.2013).

³² Barış Doster, “Bir Bölgesel Güç Olarak İran'ın Ortadoğu Politikası”, *Ortadoğu Analiz*, Cilt: 4, Sayı:44, Ağustos 2012, s. 46.

ile Çin arasındaki bu ilişki siyasi arenaya da yansımış, İran'ın ABD ve İsrail karşısında güçlü bir müttefik kazanmasını sağlamıştır. İran, Çin'in yanı sıra Japonya, Hindistan, Güney Kore ve İtalya gibi ülkelere toplam günlük 2,2 milyon varil petrol ihraç etmektedir. Böylece petrol ihracı üzerinden kendisine uygulanan uluslararası yaptırımların üstesinden gelmeye çalışmaktadır.³³

Ahmedinejad döneminde dikkat çeken bir diğer mesele de İsrail ve ABD karşıtlığıdır. Aslında İran'ın İsrail politikası, Humeyni tarafından kurumsallaştırılmış ve devrimden günümüze kadar devam ettirilmiştir. Buna göre, İsrail ile barış yapma niyetiyle atılan her adım İslam dünyasına ve Filistin'e ihanettir. İsrail'in varlığı meşru olarak görülemez ve bu ülke yok edilmelidir. İran bu görüş ekseninde HAMAS, İslami Cihat gibi örgütlere yardım etmenin yanında İsrail'e zarar verecek İntifada gibi süreçleri desteklemekten geri durmamıştır. Ahmedinejad'la birlikte İran'da resmi makamlar, 1989 yılından beri dillendirmemeye özen gösterdikleri İsrail'in varlığıyla ilgili düşüncelerini ilk kez açığa çıkarmışlardır.³⁴ Humeyni'nin İsrail'in haritadan silinmesi gerektiğine dair yaptığı açıklamalarını kullanmaktan çekinmeyen Ahmedinejad, “tarihi süreç içinde İsrail çok küçük bir sorun oluşturur ve daha sonra ortadan kaldırılır”³⁵ diyerek bu ülkeyle ilgili küçümseyici bir tavır takınmıştır. Ahmedinejad ayrıca, dış politikayla ilgili hemen her konuşmasında ABD'yi hedef almış ve dünyadaki tüm sorunların kaynağı olarak ABD'yi işaret etmiştir. Özellikle de Ortadoğu'daki tüm diktatörlerin arkasında ABD'nin olduğunu savunan Ahmedinejad, bu ülkenin “Siyonist rejime” verdiği desteğin Filistin halkının özgürlüğü önündeki en büyük engel olduğunu da ifade etmiştir.³⁶ Ahmedinejad, ABD'de parti diktatörlüğüne dayalı bir sistemin bulunduğunu ve parti dışından hiç kimsenin başkanlığa seçilemediğini ifade ederek ABD'nin daha önce nadiren karşılaştığı eleştirileri kendisine yöneltmekten çekinmemiştir.³⁷

İran dış politikasında ortaya çıkan tüm bu faktörleri birbiriyle ilişkilendiren ABD başta olmak üzere Batılı çevreler, İsrail ve bazı bölge ülkeleri teyakkuz haline geçmiştir. Nükleer program konusunda yeterince şeffaf olunmaması, enerji kaynaklarının aktif bir şekilde bir dış politika kartı olarak kullanılması, dünya petrol sevkiyatı hattının kapatılması

³³ Bedir Sala, “İran Dış Politikasını... ”.

³⁴ Aygül Muran, Ahmet Gürkan Atay, “Humeyni ve Ahmedinejad Dönemi İran Dış Politikasının Karşılaştırmalı Analizi”, *Beykent Üniversitesi Stratejik Araştırmalar Dergisi*, Cilt: 1, Sayı:4, 2009, s. 159.

³⁵ <<http://www.dunya.com/ahmedinejad-israil-ortadan-kaldirilacak-166505h.htm>> (28.05.2013).

³⁶ <<http://www.habervitrini.com/haber/ahmedinejad-amerikaya-fena-patladi-586874/>> (28.05.2013).

³⁷ <http://www.ydh.com.tr/HD3779_ahmedinejad--abd-rejimi-dogru-sozu-dinleme-kapasitesine-sahip-degil.html> (28.05.2013)

tehdidi ve ABD, İsrail ve bölgedeki müttefiklerine yönelik sert açıklamalar, “Şii Hilali” söyleminin gündemin arka sıralarına düşmesine yol açan faktörlerin başında gelmiştir.

4.2.2. İran- HAMAS İlişkileri: “Şii Hilali” Söyleminde Bir İstisna

“Şii Hilali” söyleminin gündemden düşmesine yol açacak itirazlardan biri, İran’ın HAMAS’la olan ilişkisini sorgulamaktadır. Buna göre, Hizbullah, Suriye ve İran’dan oluşan bir siyasi yapılanma vardır. Ancak bu oluşumun en önemli parçası ve meşruiyeti daha da arttıracak bir parçası HAMAS’ tır. O dönemde HAMAS’ı en önemli ismi Şam’da yaşarken örgütün en yakın ilişki içinde olduğu ülke İran, en iyi diyalog kurduğu örgüt de Hizbullah’tır. Böyle bir tablo, bu haliyle bir Şii ittifakından ziyade İsrail karşıtı cepheyi temsil etmektedir. Herhangi bir tanımlama yapmak gerekirse ‘ılımlı Arap Devletleri’ne karşı ‘radikal devletler’ ya da ‘Amerikan yanlıları’ na karşı ‘Amerikan karşıtları’ olarak tanımlanabilir.³⁸

Diğer farklı yaklaşım, Martin Kramer tarafından geliştirilmiştir. Şii Hilali tartışmalarını alevlendiren 2006 Lübnan Savaşı’nı Arap-İsrail mücadelesinin üçüncü aşaması olarak gören Kramer, burada İsrail-İslamcı çatışmasının yaşandığını savunmaktadır. İlk aşamada, Arap ülkeleri-İsrail (1948-73), ikincisinde Filistinli militanlar-İsrail (1973-2004) çatışırken, artık İsrail’le İslamcı cephe mücadele etmektedir. 1990’larda İsrail, Filistinliler ve diğer Arap devletleriyle barış görüşmeleri yaparken güç kazanan İslamcılar, HAMAS’ın Ocak 2006’da Filistin’de yapılan seçimlerde çoğunluğu sağlaması, Hizbullah’ın 2006’daki savaştan sonra artan popülaritesi ve İran’ın nükleer programını başarılı bir şekilde yürütmesiyle İsrail’in karşısındaki en güçlü blok haline gelmişlerdir.³⁹ Kramer’in konuya yaklaşımı laik Suriye rejiminin durumunu belirsiz bıraksa da meselenin yalnızca mezhebi bir boyutunun olmadığını göstermiştir. Gerçekten de İran’ın HAMAS’la İsrail karşıtlığı temelinde kurduğu ilişki mezhep farklılığının tamamen göz ardı edildiği bir ittifak ilişkisi olmuş, bu yakınlıktan iki taraf da önemli kazanımlar sağlamıştır.

Aslına bakılırsa İran, devrimin ilk günlerinden itibaren Filistin meselesine sahip çıkmış ve çeşitli şekillerde desteğini sürdürmeye çalışmıştır. Bu doğrultuda attığı en önemli adım, Mart 1979’da İsrail’in Tahran Büyükelçiliği’ni kapatmak ve yerine Filistin

³⁸ Bayram Sinkaya, “ Şii Ekseni Tartışmaları ve İran,” *Avrasya Dosyası*, Cilt: 13, Sayı 3, 2007, s. 47.

³⁹ Martin Kramer, “Israel vs. the New Islamist Axis”, *Middle East Review of International Affairs*, Cilt: 11, No:1, Mart 2007, s. 13-16, aktaran; Bayram Sinkaya, “ Şii Ekseni Tartışmaları ve İran,” s. 48.

Büyükkelçiliği açmak olmuştur. İran da resmi veya gayri resmi birçok kurum, Filistin halkı için yardım toplarken, İranlı siyasetçiler, Filistin’le ilgili meseleleri her fırsatta gündeme getirmişlerdir.⁴⁰ İran, birçok Filistinli örgütle iletişim halinde olmuş ve her birine farklı şekillerde destek vermiştir. Ancak, 2005 yılından sonra güçlenen İran-HAMAS ilişkileri hem HAMAS’ın Filistin’de seçimleri kazanması hem de “Şii Hilali” tartışmalarının en yoğun şekilde gündemde olduğu bir döneme denk gelmesiyle oldukça dikkat çeken bir nitelik kazanmıştır. Keith A. Petty’nin iddiasına göre, İran tarafından HAMAS’a özellikle askeri teknoloji, eğitim ve mühimmat anlamında büyük yardımlar yapılmıştır. İran; tonlarca patlayıcı, binlerce küçük çaplı silah ve mermi, önemli miktarda tanksavar ve uçaksavar roketini, örgüte Mısır ve Gazze arasındaki tünellerden aktarmıştır. Ayrıca İran, HAMAS’la yaptığı askeri bir antlaşmayla, düzenli bir şekilde silah üretimi yapılabilecek bir sistemi Gazze’de kurma kararı almanın yanı sıra HAMAS militanları Filistin ve İran’da hem askeri anlamda eğitilmiş hem de kimyasal laboratuvarlarda patlayıcı yapmayı öğrenmişlerdir.⁴¹

HAMAS’ın İran’la yakınlaşmasının en önemli gerekçesi, 2006 yılında kazandığı seçimler sonrasında yaşadığı uluslararası tecrittir. ABD’nin yeni kurulan hükümeti tanımak için, örgütün İsrail’i tanınması, silah bırakması ve daha önceki hükümetlerin yaptığı antlaşmaları kabul etmesi şartlarını koşması ve bunların HAMAS tarafından kabul edilmemesi bu şekilde bir sonuç doğurmuştur.⁴² Böyle bir ortamda, Amerikan müttefikleri Mısır, Ürdün ve Suudi Arabistan, HAMAS hükümetine ekonomik yardım yapmaktan çekinmiş, ancak İran, örgüte 50 milyon dolar yardım sözü vermiştir.⁴³ 2006 Aralık ayında HAMAS’ın önde gelen isimlerinden Filistin Başbakanı İsmail Haniyeh, Tahran’a yaptığı ziyarette Ahmedinejad’ın daha önce 50 milyon dolar olan nakdi yardım sözünü 250 milyon dolara çıkartmış ve 100.000 Filistinli memurun 6 ay boyunca maaşlarının İran tarafından ödeneceği sözü almıştır.⁴⁴ Bunun karşılığında Haniyeh, tüm uluslararası baskılara rağmen, HAMAS’ın İsrail’e karşı cihada devam edeceğini ve Siyonist rejimi hiçbir şekilde

⁴⁰ Siddharth Ramana, “The Hamas-Iranian Relationship and its Trans-national Impact”, *World Analysis*, Ağustos 2008, <<http://worldanalysis.net/>> (06.05.2013).

⁴¹ Keith A. Petty, “Veiled Impunity: Iran’s Use of Non-State Armed Groups”, *Denver International Law and Policy*, Vol: 32, No:2, 2008, s. 204.

⁴² Mehmet Şahin, “Coğrafi Parçalılıktan Siyasi Bölünmeye”, *Bölgesel Sorunlar ve Türkiye: Sorunlar-Tehditler- Fırsatlar Sempozyumu Bildiriler Kitabı*, Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi, 13-17 Kasım 2007, s. 85.

⁴³ Karim Sadjadpour, “Iran Supports Hamas, but Hamas Is No Iranian ‘Puppet’”, an Interview by Bernard Gwertzman, *Council on Foreign Relations*, <<http://www.cfr.org/israel/iran-supports-hamas-but-hamas-no-iranian-puppet/p18159>> (28.05.2013).

⁴⁴ Moshe Yaalon, “The Second Lebanon War...”, s. 17-18.

tanımayacağını belirterek, İran'ın rahatsız edecek herhangi bir tutum takınmayacağını göstermiştir.⁴⁵ Nitekim Haniyeh, Tahran'dan dönerken taşıdığı valizlerde 35 milyon dolar getirirken İran'ın Filistinliler için stratejik bir derinlik sağladığını ifade etmiş ve ilişkilerin geldiği noktanın stratejik bir içeriğe sahip olduğunu göstermiştir.⁴⁶

İran ve HAMAS arasındaki yakınlığın en net görüldüğü yerlerden biri de 2008 yılındaki Gazze Savaşı'dır. İsrail'in bu bölgeye havadan ve karadan düzenlediği saldırılar, İran tarafından sert bir tepkiyle karşılanmıştır. Ayetullah Ali Hamaney, İsrail'in düzenlediği operasyonlara sessiz kalan ülkeleri eleştirmiş ve İsrail'e karşı savaşarak ölenlerin şehit olacağını belirtmiştir. Ahmedinejad ise İsrail'i kanla beslenmekle suçlamış ve sonunda yenilgiye uğrayacağını ifade etmiştir. Bunların dışında İran, sorunla ilgili bir dizi diplomatik girişimde bulunmuş ve yirmi iki ülkeye özel temsilci ve mesaj göndermiştir.⁴⁷ Tüm bu adımlar sembolik bir anlam taşısa da İran, nükleer faaliyetlerinden dolayı kendisine bir saldırısı olursa kendisiyle birlikte savaşacağını bildiği⁴⁸ bir müttefikinin yanında olduğunu göstermiştir. İran'la HAMAS temsilcileri o dönemde çeşitli platformlarda defalarca biraraya gelmiş, oldukça samimi görüntüler vermiş ve mezhep farklılığını bir kenara iterek her zaman birbirini destekleyen açıklamalar yapmışlardır. Bunlara, silah ve para transferi, İsrail'e karşı geliştirilen söylem birliği de eklenince, İran'ın Ortadoğu'daki etkinlik çabalarının yalnızca mezhep temelli bir açıklamayla yapılamayacağı fark edilmiştir. Dolayısıyla, İran-HAMAS yakınlığı “Şii Hilali” söyleminde bir istisna olmuş ve gündemden düşmesine önemli bir katkıda bulunmuştur.

4.2.3. ‘Şii Hilali’ Eksenindeki Şiiler ve İran

Şii hilali söyleminin ardında Arap ülkelerinde yaşayan Şiilerin homojen bir yapıya sahip oldukları ve hepsinin aynı hedef doğrultusunda hareket ettikleri fikri yatmaktadır.⁴⁹ Hâlbuki bu kanaatin doğruluğu Irak'ta bile tartışmaya açıktır. Üzeri örtülmeye çalışılsa da genel olarak, İran ve Iraklı Şiiler ciddi bir ayrışma potansiyelinden söz edilebilir. Öncelikle, Iraklı Şiilerin en yakın iki müttefiki olan İran ve ABD arasındaki gerginliğin çatışmaya dönüşme ihtimali, en çok Irak'taki Şiilerin kendi arasında bölünmesine ve güç

⁴⁵ Keith A. Petty, “Veiled Impunity: Iran's...”, s. 204.

⁴⁶ Moshe Yaalon, “The Second Lebanon War...”, s. 18.

⁴⁷ Davut Turan, “Gazze Operasyonu Işığında İran'ın İsrail-Filistin Sorununa Yaklaşımı”, *Ortadoğu Analiz*, Cilt:1, Sayı:2, Şubat 2009, s. 50.

⁴⁸ Siddharth Ramana, “The Hamas-Iranian Relationship...”, s. 6.

⁴⁹ Rodger Shanahan, “Bad Moon Not Rising: The Myth of the Gulf Shi'a Crescent”, *Lowy Institute for International Policy*, September 2008, s. 3.

kaybetmesine yol açacaktır. Bir diğer ayrışma potansiyeli, milliyetçi damarları oldukça güçlü olan bu iki ülke Şiiilerinin Fars ve Arap kimliklerine verdikleri önemde saklıdır. İran ile Iraklı Şiiler arasında dikkate değer bir farklılaşma zemini ise Irak'takilerin ülkelerinde, İran benzeri bir rejim kurulma olasılığına binaen duydukları endişeden ortaya çıkmıştır. Iraklı Şiilerin gözünde İran modeli, kendi ülkesinde başarılı olamamış ve ideolojik anlamda zayıflamıştır. Bu model, farklı mezhep ve etnik grupların bulunduğu Irak'ın toprak bütünlüğünü de ortadan kaldırabilme potansiyeline sahiptir.⁵⁰

Siyasilerin etnik ve ideolojik farklılıkları dikkate alan yaklaşımlarının yanı sıra Iraklı Şii ulema daha çok geleneksel Şii siyasi düşüncesini savunmaktadır. Buna göre, siyasi iktidar Allah ve peygamberlerin dışında yalnızca On İki İmam'a ait olup bunların dışındaki kişilerin iktidarı sahiplenmesi bu makamın işgali ve gaspı anlamına gelmektedir. Böyle bir yaklaşımı en hararetli biçimde savunan Ayetullah Ali Sistani, Humeyni'nin *velayet-i fakih* kuramı başta olmak üzere İslam Cumhuriyeti'nin kurumsal mekanizmasını kabul etmemektedir. Bu nedenle, her ne kadar Saddam'ın devrilmesinden sonra İran'la Sistani arasında ilişkiler gelişse de iki taraf da birbirine uzun yıllar şüpheyle yaklaşmıştır. Günümüzde Irak'taki bir diğer önemli Şii siyasi hareket, Mukteda es-Sadr'ın liderliğini üstlendiği "Mehdi Ordusu" isimli örgüttür. ABD'nin Irak işgaline karşı silahlı bir mücadele veren Sadr'ın ABD karşıtlığı, İran tarafından değerlendirilerek aralarında iyi bir diyalog oluşmuştur. Ancak, akılda tutmakta yarar var ki, Sadr'ın babasının Saddam tarafından öldürülmeden önce İran'dan yardım istediği fakat herhangi bir karşılık bulamadığı söylenir. Mukteda es-Sadr da ilk önce İran karşıtı söylemleriyle ortaya çıkmış ve Arap olmayan Şii din adamlarının ülkeden çıkmasını isteyecek kadar ileri gitmiştir.⁵¹ Bu nedenle pürüzsüz bir ilişkiden bahsetmek mümkün değildir.

Suriye'deki rejimin benimsediği Nusayri inancı ile İran'daki On İki İmam Şiiliği arasındaki farklılıklar da, bu dönemde daha net biçimde ortaya çıkmış -kültürel anlamda bir yakınlık sağlasa da- teolojik anlamda Suriye'nin içinde olduğu bir 'Şii Hilali'nden söz edilemeyeceği anlaşılmıştır. Her ne kadar, Pınar Arıkan'ın da belirttiği gibi, 1971 yılında Suriye'nin ilk Nusayri devlet başkanı olan Hafız Esad, dini anlamda meşruiyetini sağlamak için göreve geldikten sonra Nusayri/Alevi inancının Şiiliğin bir parçası olduğunu kanıtlamaya çalışsa da Nusayrilik ve Şiilik arasında yalnızca inanç temelinde bir benzerlik bulunmaktadır. Zira ikisi de Peygamberin vefatından sonra İslam ümmetinin liderliğinin

⁵⁰ Arif Keskin, "Şii Jeopolitiği ve İran", s. 41-42.

⁵¹ Ibid., s. 40-41.

Hiz. Ali'ye verildiğini ve O'nun soyundan gelen On İki İmam'ın -son İmam olan Mehdi'nin kaybolmasına kadar- İslam toplumunun önderi olduğuna inanır. Fakat Nusayri inancı, Hz. Ali'yi ilahlaştırdığı noktadan itibaren On İki İmam Şiiliğinden ayrılır. Nusayrilerin diğer bir ayırıcı inancı, insanın ölümünden sonra ruhunun farklı bir bedende dirildiğine iman edilmesidir. Kendi din adamları tarafından yazılan kitapları bulunan Nusayrilerin, ibadethaneleri yoktur ve özel evlerde yaptıkları ibadetlerde Hristiyanlık etkisiyle ekmek ve şarap kullanırlar. Ayrıca, On iki İmam Şiiliğinin en temel özelliklerinden olan *marja-i taklid* (taklit mercii) gibi bir makam yani her Şii tarafından içtihatları ve uygulamaları takip edilen bir otorite (din adamı), Nusayri inancında yoktur.⁵²

Hizbullah ve İran arasındaki ilişkiler de tamamıyla sorunsuz ve itaat kültürüne dayalı bir şekilde ilerlememektedir. Bilindiği üzere İran, Hizbullah'ın hem ideolojik, hem siyasi hem ekonomik hem de askeri anlamda en büyük destekçisi olmuş, Hizbullah, İran'ın İsrail ile olan mücadelesinde bir anlamda öncü kuvvet rolüne bürünmüştür. Hatta İran'ın dini lideri Ayetullah Ali Hamaney, Hizbullah tarafından da ruhani otorite olarak kabul edilmekte ve Hamaney'in fotoğrafları örgüt ofislerinin duvarlarını süslemektedir.⁵³ Ancak akılda tutmakta yarar var ki; tüm bu yakın ilişki ağına karşın Hizbullah'ın örgütsel işleyişinde ve alınan kararlarda İran etkisi sınırlıdır. Ayrıca Hizbullah, 1990'lı yılların ortalarından itibaren büyük ölçüde kendisini finanse edecek güce kavuşmuştur. Çeşitli sektörlerde yapılan yatırımlar ve ülke içindeki Şii iş adamlarının yardımları yanında, Batı Afrika, Güney Amerika ve ABD'de başta olmak üzere dünyanın çeşitli bölgelerinde yaşayan Lübnanlı Şiilerin önemli bir kısmı Hizbullah'a maddi destek sağlamaktadırlar.⁵⁴

Son olarak, “Şii Hilali” bağlamında bazı değerlendirmelere konu olan ve tamamen İran'la bağlantılı bir şekilde hareket etme eğiliminde olduğu iddia edilen Körfez ülkelerinde yaşayan her Şii grubun ayrı bir tarihi, kendini siyasi anlamda ifade etme biçimi ve ayrı bir toplumsal ve ekonomik şartları olduğuna dikkat etmek gerekmektedir. Bu yüzden, her birinin siyasi statükoya meydan okuma iradesi ve kullandığı yöntemler ülkeden ülkeye değişmektedir.⁵⁵ Mesela Şiilerin toplam nüfusun yaklaşık %30'unu oluşturduğu Kuveyt'te Sünni yönetim, siyasi ve ekonomik nedenlerden ötürü Şiilerle özellikle de Şii tüccarlarla iyi ilişkiler kurmuş ve petrol gelirleri bu kişilerle paylaşılmıştır.

⁵² Pınar Arıkan, “Suriye'nin Nusayri Yüzü ve İran”, *Ortadoğu Analiz*, Cilt:4, Sayı: 43, Temmuz 2012, s. 19-23.

⁵³ David Menashri, “Iran's Regional Policy...”, s. 160-161.

⁵⁴ Graham E. Fuller, “The Hizbullah-Iran Connection...”, s. 143.

⁵⁵ Rodger Shanahan, “Bad Moon Not Rising...”, s. 4.

Ayrıca Şiilerin dini özgürlükleri ve göreceli siyasi katılım olanakları, karar verme mekanizmalarının merkezinde yer almadıkları yönetimle aralarında derin krizler yaşanmasının önüne geçmiştir. Bahreyn’de ise nüfusun yaklaşık %65’ini oluşturduğu varsayılan Şiiler, parlamentoda aktif bir şekilde temsil edilseler de, üst düzey hükümet kademelerinde ve güvenlik hizmetlerinde yer alamamaktadırlar. Ekonomik anlamda da pek parlak bir duruma sahip olamayan Bahreyn Şiileri, siyasi ve ekonomik haklarını elde etme konusunda her geçen gün daha da bilinçlenmektedirler.⁵⁶

Tüm bu nedenlerden dolayı, “Şii Hilali” söylemi bir süreliğine eski cazibesini yitirecek ve yaklaşık 4 yıllık bir aradan sonra Arap Baharı’yla birlikte tekrar gündeme gelecektir.

4.3. “Şii Hilali”ni Yeniden Tartışmaya Açan Bir Süreç: Arap Baharı

Arap Baharı, 2010 yılının sonlarına doğru, Arap dünyasında baskıcı ve otoriter yönetimlere karşı ortaya çıkan halk hareketlerini tanımlamak maksadıyla kullanılan bir kavramdır. Tunus’ta Muhammed Bouzazi’nin kendini yakmasıyla başlayan süreç, Tunus ve Mısır’da ihtilallerle sonuçlanırken, Libya’da rejimi deviren bir iç savaşa yol açmıştır. Bu dönemde Bahreyn, Suriye ve Yemen’de isyanlar çıkmış; İsrail, Cezayir, Irak, Ürdün, Fas ve Umman’da büyük protestolar düzenlenmiş ve Kuveyt, Lübnan, Moritanya, Suudi Arabistan, Sudan ve Batı Sahra’da küçük çapta gösteriler yapılmıştır.⁵⁷ Bu siyasal ve toplumsal dönüşüm süreci “Ortadoğu bölgesinin jeopolitik yapısını büyük ölçüde değiştirmiştir ve değiştirmeye de devam etmektedir. Bu jeopolitik kırılma nedeniyle bölgesel ve küresel aktörler konumlarını yeniden değerlendirerek politikalarında önemli değişikliklere gitmiştir.”⁵⁸ Bu aktörlerden biri de İran’dır. Ancak bu sürecin tamamlanmasında İran’ın tutumunu açıklamak mümkün olmayacağından, burada yalnızca Tunus, Mısır ve Libya’daki gelişmelere verdiği tepkinin yanı sıra mezhepçi politika izlemekle suçlandığı Bahreyn ve Suriye’de yaşananlar karşısında takındığı tutum ele alınacaktır.

⁵⁶ Rodger Shanahan, “Bad Moon Not Rising...”, s. 16.

⁵⁷ Gürkan Doğan, Bülent Durgun, “Arap Baharı ve Libya: Tarihsel Süreç ve Demokratikleşme Çerçevesinde Bir Değerlendirme”, *Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Cilt:1, Sayı: 15, 2012, s. 62.

⁵⁸ Bayram Sinkaya, “Arap Baharı Sürecinde İran’ın Suriye Politikası”, *SETA Analiz*, Nisan 2012, s. 4. <http://file.setav.org/Files/Pdf/20121121171707_setaarap_bahari_surecinde_iran%E2%80%99in_suriye_poli_tikasi.pdf> (03.03.2013).

4.3.1. Tunus, Mısır ve Libya Devrimlerinde İran'ın Tutumu

Tunus ve Mısır halklarının kendi yöneticilerine karşı ayaklanmaları birçok ülkede olduğu gibi İran'da da beklenen bir şey değildir. Zira İranlı yöneticiler, olayların Mısır'a sıçramasından henüz birkaç ay öncesinde Mısır'a ziyarette bulunmuş ve ilişkileri daha da iyileştirmekten söz etmişlerdir. Tunus ve Mısır'daki devrim süreçlerinde İranlı muhaliflerin de ayaklanmaları destekleyen gösteriler düzenlemeleri Tahran yönetiminde tedirginlik uyandırdıysa da İran, tehlikenin kendisi için yakın olmadığını fark edince bölgedeki hareketleri “İslami uyanış” olarak nitelendirmiştir. İran, Arap Baharı sürecine, Libya'daki gelişmelerle birlikte çekinceli yaklaşımaya başlamıştır. Libya'da muhaliflerin silahlara sarılması ve akabinde Batı'nın bu ülkeye askeri müdahalede bulunması İran'da tepkiyle karşılanmıştır. Böyle bir tepkinin en önemli nedeni, İran'ın aynı sürecin Suriye'de de yaşanabileceğine yönelik kaygısından kaynaklanmıştır. Nitekim İran basınında Libya ve Suriye olaylarının kıyaslandığı çok sayıda değerlendirme yayınlanmıştır.⁵⁹

Zeynel Abidin Bin Ali'nin cumhurbaşkanlığı döneminde, özellikle de 2000'li yılların başlarından itibaren İslam Cumhuriyeti ve Tunus arasında çeşitli düzeylerde siyasi temaslar kurulmuş, ekonomik ilişkiler belli bir seviyeye ulaşmıştır. Bu nedenle İran, “Yasemin Devrimi”ne karşı başlangıçta oldukça temkinli yaklaşmış, Ocak 2011'de Bin Ali'nin gidişinden sonra ülkede istikarın ve güvenliğin korunması çağrısında bulunmuştur. İran, Tunus'ta başlayan bu sürecin kendisi için bir takım fırsatlar sunduğu düşüncesine kapılmış ve daha önce iyi ilişkiler kurduğu Bin Ali'nin devrilmesini coşkuyla karşılamıştır. Bin Ali'nin başına gelenleri, Batılı ülkelerle kurduğu yakınlığa bağlayan İran özellikle de İran basını, Tunus'taki ayaklanmanın 1979 yılındaki İslam devriminden ilham aldığını savunmuştur. Nitekim Rehber Ayetullah Ali Hamaney, Şubat 2011'de yaptığı bir açıklamayla Tunus'taki olayları, ‘İslami devrimin bir sonucu olan İslami bir uyanışa’ benzetmiştir.⁶⁰

Tunus'un aksine İran'ın Arap Baharı öncesinde Mısır'la ilişkileri oldukça sorunlu bir seyir izlemiştir. Bu nedenle, Mısır'daki ayaklanmalar çok kısa süreli bir duraksamadan sonra coşkuyla karşılanmıştır. İran, ABD'nin yakın müttefiki Mübarek'in iktidarını sarsmaya başlayan Tahrir Meydanı'ndaki kitleleri, 1979'da Şah'ı deviren İran halkına

⁵⁹ Hakkı Uygur, “İran ve Arap Baharı,” *SETA ANALİZ*, Mart 2012, s. 11-12. <<http://arsiv.setav.org/ups/dosya/112597.pdf>> (02.06.2013).

⁶⁰ Mohammed-Reza Djalili, Thierry Kellner, “*Arap Baharı*” *Karşısında İran ve Türkiye: Ortadoğu'da Yeni Bir Stratejik Rekabete Doğru Gidiş mi*, (Çev. Hande Güreli), Bilge Kültür Sanat Yayın Dağıtım, İstanbul 2013, s. 22-23.

benzeterek kendisini bölge için bir model olarak sunmaya başlamıştır. Ayetullah Ali Hamaney, Mısır'daki ayaklanmaları İran İslam devriminin doğal bir uzantısı olarak övmüş ve ABD-İsrail cephesi için onarılamaz bir yıkım ve yenilgi olarak nitelemiştir. Hüsnü Mübarek'in görevden ayrılmak zorunda kaldığı 11 Şubat 2011 tarihi, İslam devriminin yıl dönümüne denk gelmiş, böylece İran'ın bölgedeki tüm devrimleri sahiplenen söylemi için bulunmaz bir fırsat sunmuştur. Ahmadinejad, İslam devrimi kutlamaları sırasında yaptığı bir konuşmada, Mübarek'in gidişini Amerika'nın güç kaybettiği yeni bir Ortadoğu'nun doğuşu olarak değerlendirmiştir. Son olarak İran, hem Mısır hem de Tunus liderlerinin gidiş sebebini diktatör olmalarından ziyade, Batı yanlısı siyaset yapmaları ve İsrail ile iyi ilişkiler sürdürmelerine bağlamıştır.⁶¹

İran'ın Libya'daki gelişmelere yaklaşımı, Tunus ve Mısır'daki halk ayaklanmalarına karşı verdiği tepkiden oldukça farklı bir niteliğe sahiptir. Zira Muhammer Kaddafi'yle çok da sorunlu olmayan bir ilişkiye sahip olan İran, başlarda Libya'daki olaylar konusunda açık bir tavır almakta zorlanmıştır. Zamanla tavrı netleşmeye başlayan İran'ın Kaddafiye yönelik en sert eleştirisi, devlet başkanı düzeyinde yapılmış, Ahmedinejad Albay'ı 'kendi halkını bombalayıp, öldürdüğü için' kınamıştır. Libya'daki olaylar, Suriye ile paralel geliştiği için Tahran, Libya'da uçuşa yasak bölge oluşturulmasını ve NATO operasyonlarını şiddetle kınamıştır. Suriye için de benzer senaryoların hayata geçirilmesinden endişe eden İran'a göre, bu durum yeni bir sömürgecilik türüdür. Zira Batı operasyonları tamamen Libya petrolü ya da silah satışı amaçlı olup, insan hakları vurgusu siyasi ve ekonomik gerekçeli bir çatışmanın bahanesini oluşturmaktadır. Askeri yöntemleri esas alan bir dış müdahaleye karşı olan Tahran, Batılıların Libya'da uzun süre başarı sağlayamaması karşısında gösterdiği sevinci saklamamıştır. Ancak zamanla dengelerin değişmesi ve Batı destekli isyancıların askeri başarılar kazanmaya başlaması üzerine İslam Cumhuriyeti, Libya'nın Müslüman halkının yanında olduğunu dile getirmiştir.⁶²

Bu noktaya kadar İran'ın Arap Baharı'na yaklaşımı bölge devletleriyle bazı nüanslar dışında uyumludur ve İran'ın Ortadoğu'da etkin bir güç olma idealiyle bağdaşmaktadır. İran'ı büyük ölçüde farklı kılan ve "Şii Hıralı", "Şii Jeopolitiği" veya "Şii Ekseni" gibi isimlerle adlandırılan tartışmaları yeniden gündeme taşıyan bu ülkenin Suriye ve Bahreyn'deki ayaklanmalara karşı geliştirmiş olduğu tutumdur.

⁶¹ Gülriş Şen, "İran ve "Arap Baharı": Bağlam, Söylem ve Siyaset," *Ortadoğu Etütleri*, Cilt 3, No 2, Ocak 2012, s. 100-101.

⁶² Mohammed-Reza Djalili, Thierry Kellner, "Arap Baharı" Karşısında İran..., s. 38-42.

4.3.2. Bahreyn'deki Ayaklanma Sürecinde İran

2011 Şubat ayı itibariyle Bahreyn'de çoğunluğunu Şiilerin oluşturduğu protestocular reform talebiyle eylemlere başlamışlardır. Ülkede petrol kaynaklarının tükenmeye başlaması ve mevcut kaynakların da Suudi Arabistan tarafından işletilmesi, ülkede önemli ekonomik sıkıntılara yol açmıştır. Turizm ve bankacılık gibi sektörlere yapılan yatırımlardan beklenen sonuç alınamayınca ekonomik problemler gittikçe büyümüştür. Bahreyn'de nüfusun yaklaşık %70'ini oluşturan ve gelir dağılımından adil pay alamadıklarını düşünen Şiiler, ülke yönetiminde de sınırlı bir söz hakkına sahiptir. Kırk sandalyeli Bahreyn parlamentosunda, Şiilerin sahip olabileceği sandalye sayısı en fazla on sekizdir. Bu nedenle Şiiler; Sünniler ile siyasal, sosyal ve ekonomik alanlarda eşit haklar talep etmektedirler. Suudi Arabistan ve diğer Körfez ülkeleri ise Bahreyn'deki Şiilerin bu gösteriler yoluyla kazanacağı muhtemel başarının, kendi ülkelerindeki Şiiler için de örnek olabileceğinden korkmaktadır. Bu nedenle Suudi Arabistan, mevcut monarşiyi korumak için Mart 2011'de Körfez İşbirliği Konseyi çerçevesinde Birleşik Arap Emirlikleri'nin bölgeye gönderdiği birkaç yüz polise ek olarak bölgeye yaklaşık 1000 kadar asker takviye etmiştir.⁶³

Suudi yöneticiler, yalnızca kendi ülkelerinde çıkabilecek kargaşadan değil Hüsnü Mübarek'in gidişi ile bölgesel dengelerin İran lehine değişmesi ihtimalinden de kaygı duymuşlardır. KİK bünyesinde Mart 2011'de Bahreyn'e yapılan askeri müdahale, Saddam sonrası dönemde Körfez'de hegemonyasını pekiştiren İran'ın bu kez de Şii nüfuslar lehine değişecek toplumsal dengeler aracılığıyla Körfez'de kazanacağı yeni güç ve manevra alanlarını engellemek ve statükoyu korumak amacını taşımıştır. Suudi Arabistan rejimi bu eylemi hem bölgesel gücü, hem de varoluşu için kaçınılmaz görmüş, dış müdahaleyi meşrulaştırmak için de ülkedeki karışıklıkların arkasında İran'ın olduğu iddiasını kullanmıştır.⁶⁴ Bahreyn'i yöneten Sünni el-Halife ailesi de Mübarek'in istifa etmek zorunda kaldığı 2011 Şubat ayından itibaren ülkede başlayan ayaklanmaların İran tarafından kışkırtıldığını savunmuştur. Bahreyn'de rejim, ülkedeki Şii muhalif isimlerle İran'ın Arapça yayın yapan El-Alem televizyonu ile Hizbullah'ın yine Arapça yayın yapan El-Manar televizyonları arasındaki bağlantılara dikkat çekmiştir. El-Halife yönetimi ayrıca,

⁶³ Emel İnal, "Arap Kışa Döndüğü Suudi Arabistan, Yemen ve Bahreyn" <<http://www.turksam.org/gençbakis/a2784.html>> (07.06.2013).

⁶⁴ Gülriz Şen, "İran ve "Arap Baharı..." , s. 104.

Lübnan kaynaklı yoğun haber akışının da olayların arkasında İran'ın olduğuna dair önemli bir delil niteliği taşıdığını ifade etmiştir.⁶⁵

İran'ı Bahreyn'deki bu ayaklanma sürecinde bir numaralı şüpheli haline getiren ve mezhepçi bir politika izlemekle suçlanmasına yol açan diğer mesele İran'ın bu konuyu uluslararası toplumun gündemine taşımakta takındığı ısrarlı tutumdur. Hakkı Uygur'un da belirttiği gibi İran bu dönemde, sürekli olarak Suriye meselesine yoğunlaşan uluslararası kamuoyunu ve bölge ülkelerini Bahreyn'deki olayları görmezden gelmekle suçlamıştır. İran'da Suriye olaylarıyla aynı dönemde başlayan Bahreyn'deki ayaklanmalara yakın ilgi gösterilmiş ve başta resmi radyo televizyon kurumu olmak üzere, ülke medyasında bu ülkedeki gösterilerle ilgili haber ve yorumlara sık sık yer verilmiştir. Suudi Arabistan birliklerinin Bahreyn yönetiminin isteği üzerine ayaklanmaları bastırmak için bu ülkeye gönderilmesine sert tepki gösteren İranlı yetkililer, gerekirse kendilerinin de benzer bir müdahalede bulunabilecekleri tehdidinde bulunmuşlardır.⁶⁶ Tahran, Bahreyn'e yapılan müdahaleyi kabul edilemez bir işgal olarak gördüğünü ifade edecek kadar söylemini sertleştirse de, somut tepkilerinde son derece ölçülü olmaya devam etmiştir. Örneğin Manama'daki büyükelçisini geri çağırırsa da Bahreyn'le diplomatik ilişkilerini kesmemiş, Suudi Arabistan'ın Tahran büyükelçisine itirazlarını bildirirse de derin bir diplomatik krize yol açacak adım atmaktan kaçınmıştır.⁶⁷

İran'ın Bahreyn'deki gösterilere karşı geliştirdiği hassas tutumun elbette reel politik anlamda bir karşılığı vardır. Henüz 2009 yılında Hamaney'in danışmanı Natık Nuri, devrimci günlerin retoriğine geri dönerek Bahreyn'i İran'ın 14. eyaleti olarak nitelendirmekten geri durmamıştır.⁶⁸ Yani İran, Bahreyn toprakları üzerinde tarihsel bir iddiaya sahiptir. Nitekim Şah'ın 1970'te BM tavsiyesi üzerine Bahreyn'e yönelik iddialarından vazgemesiyle bu ülke, Birleşik Krallık hâkimiyetinden çıkarak bağımsızlığını kazanabilmiştir. Ancak, İslam devrimiyle birlikte İranlı liderler, Basra Körfezi'nde kurulacak bir üstünlüğün ülkenin güvenliğini çok ciddi bir katkı sağlayacağına inanmışlar ve 1970'de alınan kararı tanımadıklarını ilan etmişlerdir. Bu yaklaşım, İran'ı ülkedeki Şii çoğunluk vasıtasıyla Bahreyn'de bir rejim değişikliği çabalarına sevk etmiş ve 1981'de el-

⁶⁵ Bandon Friedman, "Battle for Bahrain: What One Uprising Meant for the Gulf States and Iran" *World Affairs*, March/April 2012, s. 76.

⁶⁶ Hakkı Uygur, "İran ve Arap Baharı", s. 12.

⁶⁷ Mohammed-Reza Djalili, Thierry Kellner, "Arap Baharı" *Karşısında İran...*, s. 64-65.

⁶⁸ Mitchell A. Belfer, "Iran's Bahraini Ambitions" *The Wall Street Journal*, October 6, 2011 <<http://online.wsj.com/article/SB10001424052970204612504576608852457881450.html>> (30.09.2012).

Halife yönetimine karşı düzenlenen darbe girişiminin arkasında İran'ın olduğu tespit edilmiştir.⁶⁹ Bu nedenle İran'ın belli dönemlerde azalan ilgisine rağmen, devrimin ilk günlerinden Arap Baharı'na kadar geçen sürede Bahreyn'deki gelişmelere kayıtsız kaldığını söylemek mümkün değildir.

Son olarak, Bahreyn'de tırmanan gerilimi, Körfez'in iki büyük gücü olan İran ve Suudi Arabistan'ın son yıllarda giderek artan çekişme ve rekabetinin bir yansıması olarak da görmek mümkündür. Böyle bir mücadele ortamında, Bahreyn'deki toplumsal değişim talepleri jeopolitik rekabetin gölgesinde kalmıştır.⁷⁰ Buna ek olarak İran, Bahreyn'deki Sünni yönetimin ABD ve Suudi Arabistan'la İran karşıtlığında geliştirdiği yakın ilişkiden ve "Bahreyn'in Amerika'nın 5. Filosuna ev sahipliği yapmasından"⁷¹ oldukça rahatsızdır. Dolayısıyla Tahran, kendisine coğrafi anlamda yakın ve stratejik olarak oldukça önemli bir noktada olan Bahreyn'de, kendisine şüpheyle yaklaşan ve stratejik bir ilişki kurmasının mümkün olmadığı bir rejim yerine ülke nüfusunun çoğunluğunu oluşturan ve İran'la yakın ilişkiler kurma potansiyeline sahip Şii ağırlıklı bir yönetim görmek istemektedir. Böyle bir değişim İran'ın hem Basra Körfezi'nde hem de Ortadoğu'da etkinliğini arttıracak ve bölgesel gücünü tescilleyecektir. Ancak İran, bu hedefe yönelirken bu ülkenin ABD ve Suudi Arabistan'la olan yakın ilişkilerini hesaba katmakta ve adımlarını dikkatli bir şekilde atmaktadır. Arap Baharı sürecinde Bahreyn'deki gösterilere verilen desteğin ardında bu gerekçeler yatmaktadır.

4.3.3. İran'ın Suriye'deki Halk Hareketlerine Yaklaşımı

Tahran, Suriye'de gösterilerin başlamasıyla birlikte Beşşar Esad'ın iktidarda kalması için elinden gelen herşeyi yapmıştır. Batılı istihbarat birimlerine göre, 2009'da ülkesindeki protestoları başarılı bir şekilde sonlandıran İran yönetimi, Suriye'deki ayaklanmaların bastırılması için rejime gelişmiş silah ve askeri mühimmat vermektedir. İran, sırf bu iş için Suriyeli güvenlik güçlerine eğitim vermenin yanı sıra muhaliflerin kendi aralarındaki iletişimi engelleme ve takip etme işlerine yarayan bir teknolojiyi Suriye rejimine aktarmıştır. İran'ın Suriye'deki Latika havaalanına askeri bir üs kurulması için rejime 23 milyon dolar civarında bir fon ayırma sözü verirken İran Devrim Muhafızları,

⁶⁹ Tayyar Arı, *Basra Körfezi ve Ortadoğu'da...*, s. 153-154.

⁷⁰ Gülriz Şen, "İran ve "Arap Baharı"... , s. 104.

⁷¹ Tarık Oğuzlu, "Arap Baharı ve Değişen Bölgesel Dinamikler," *Ortadoğu Analiz*, , Cilt: 3, Sayı: 30, Haziran 2011, s. 1.

Suriye istihbarat servisleriyle koordineli çalışmak için Latika'da üstlenmiştir.⁷² İran ayrıca, Suriye'deki protestoların arkasında dış güçler olduğunu ve bu kişilerin halkın çoğunluğunu temsil etmekten uzak olduğunu ifade etmiştir. İran'da yapılan yorumlara göre, İsrail yanlısı blok Mısır'ı kaybedince Suriye'yi kendi safına çekmek için mevcut yönetime karşı bir operasyon yürütmektedir. Bununla birlikte, İran'ın Suriye konusundaki tavrı Arap kamuoyunda ciddi tepki toplayınca bazı İranlı yetkililer Suriye'de ciddi reformlara ihtiyaç olduğunu⁷³ ve tarafların diyalog için masaya oturması gerektiğini ifade etmek zorunda kalmışlardır. Yine de İran, bu konuda somut bir adım atmaktan kaçınarak Esad'ı var gücüyle desteklemeye devam etmiştir.

İran, diğer müttefiklerini de Suriye rejimine destek olma noktasında seferber etmiştir. Örneğin, uzun süre muhaliflerin elinde olan Suriye'nin Lübnan sınırındaki Kusayr kasabası, Haziran 2013'ün başında Hizbulah'ın Suriye güvenlik güçleriyle ortak geliştirdiği saldırılar sonrasında geri alınmıştır. Hizbullah lideri Nasrallah, savaşçılarını Suriye'de Esad'ı devirmek için cihatçıların İsrail ile birlikte hareket ettiği, diğer hedefin de İsrail düşmanı Hizbullah olduğu telkininde bulunarak, örgütün Suriye'deki muhaliflere karşı verdiği savaşı meşrulaştırmaya çalışmıştır.⁷⁴ Diğer yandan Irak hükümetinin, İran baskısıyla Suriye hükümetine yaklaşık 10 milyon dolar civarında bir yardım sağladığı iddia edilmektedir. Nitekim birçok ülke lideri Esad'ı istifaya çağırırken Irak başbakanı Maliki, Esad sonrasının daha büyük tehlikelerle dolu olduğu uyarısında bulunmuştur. Arap Birliği'nin Suriye rejimine yönelik yaptırım paketi de Irak hükümeti tarafından veto edilmiştir. Bunların yanında, İranla yakın ilişkilere sahip Iraklı Şii lider Mukteda es-Sadr, kardeşi olarak gördüğünü söylediği Esad'ın ABD'nin Ortadoğu'daki kolonyal varlığına karşı direndiğini iddia etmiştir.⁷⁵

İran'ın Suriye'de izlediği politikaya yönelik iki farklı bakış açısı gelişmiştir. Bunlardan ilki, İran'ın mezhepçi politika takip ettiği iddiasına dayanmaktadır. Buna göre, "İran'a hâkim olan Caferi Şiiliğe yakınlığıyla bilinen yüzde 7'lik bir Alevi/Nusayri azınlık tarafından yönetilen Suriye rejimini desteklemek, aslında İran'ın Şiici ideolojisinin bir gereği olarak öne çıkmaktadır."⁷⁶ Diğer bir yaklaşım ise İran'ın Suriye ile geliştirdiği

⁷² Idrees Mohammed, "Turkey and Iran Rivalry on Syria", *Alternatives: Turkish Journal of International Relations*, Vol: 10, No:2-3, Summer-Fall 2011, s. 92.

⁷³ Hakkı Uygur, "İran ve Arap Baharı," s. 20.

⁷⁴ Anne Bernard, "In Syrian Victory, Hezbollah Risks Broader Fight" *The New York Times*, <http://www.nytimes.com/2013/06/06/world/middleeast/syria.html?smid=tw-share&_r=0> (06.06.2013)

⁷⁵ Idrees Mohammed, "Turkey and Iran...", s. 95.

⁷⁶ Bülent Keneş, "Suriye'de yaşanan katliamlarda İran'ın rolü," *Zaman Gazetesi*, 6 Ağustos 2011,

ilişkilerin daha çok stratejik niteliği üzerinde durmaktadır. İran için Suriye rejimi, Hizbullah'ın finansmanında ve silahlandırılmasında bir koridor olmanın ötesinde devrimin ilk yıllarından beri İran'ın en önemli Arap müttefikidir. İran'ın Irak'la savaşında tüm Arap devletlerinin arasında İran'ı destekleyen neredeyse tek ülke olmuştur.⁷⁷ 2005 yılında Lübnan Başbakanı Refik Hariri'nin bir suikast sonucu öldürülmesiyle bu sefer Suriye uluslararası toplum tarafından dışlanmış ancak İran, bu dönemde Şam yönetiminin en önemli destekçisi olmuştur.⁷⁸

İran'ın tamamıyla mezhepçi bir politika izlediğini varsaymak yanıltıcı olacaktır. Zira üçüncü bölümde de belirtildiği gibi ortak tarihi ve kültürel bağlara karşın Nusayrilik ve Şiilik arasındaki makas geçen süre zarfında oldukça açılmıştır. Bazı Şii din adamları Aleviliği, Şiiliğin meşru bir unsuru olarak ilan etmiş olmalarına rağmen bu kanaat Şii dünyasının geneline hâkim olmamıştır. Diğer taraftan Suriye'deki Baas rejimi, Şii kimliğinden ziyade Arap milliyetçisi tutumuyla dikkat çekmiş, ülke yönetiminde dini motivasyonlardan ziyade seküler kaygıları ön plana çıkarmıştır.⁷⁹ İran'da bazı kesimler, Suriye rejimine verilen desteği ülke içinde meşrulaştırmak adına mezhep kardeşliği vurgusu yapsa da asıl hedef, uzun yıllar Ortadoğu'da stratejik ilişki kurulabilen tek devlet olan Suriye'nin İran'a mesafeli yaklaşan ellere düşmesini engellemektir. İranlı liderlere göre, İran'ın müttefiki olduğu Baas rejimini kaybetmesi; Hizbullah'a giden yolun tıkanması, Arap dünyasına açılan kapının kapanması ve ABD-İsrail'e karşı kurulan ittifakın çökmesi anlamına gelecektir. Suriye rejiminin gidişi, İran'ın nükleer faaliyetlerinden dolayı üzerinde oluşan baskıyı arttıracak ve Suriye için tartışılan askeri senaryoların bir benzeri İran için konuşulmaya başlanacaktır. Sonuç olarak, tüm bunlar bölgede etkin güç olma arayışları içerisinde olan İran'ı, savunma durumuna çekilmeye zorlayacak ve bölgede kendisiyle -başta Iraklı Şiiler ve Hizbullah olmak üzere- yeni hesaplar yapmaya zorlayacaktır.

Genel olarak bakıldığında, İran'ın Arap Baharı sürecinde takındığı tutumun netleşmeye başlamasıyla, 2006 Lübnan savaşıyla kazandığı sempatiyi kaybetmiştir. Arap-Amerikan Enstitüsü tarafından yapılan bir ankette; Suudi Arabistan halkı, İran'la ilgili

<http://www.zaman.com.tr/yorum_yorum-bulent-kenes-suriyede-yasanan-katliamlarda-iranin-rolu_1166065.html> (3.10.2012).

⁷⁷ Mohammed Ayoob, "The Arab Spring: Its Geostategic Significance," *Middle East Policy*, Vol: XIX, No:3, Fall 2012, s. 93.

⁷⁸ Esther Pan, "Syria, Iran, and the Mideast Conflict," *Council on Foreign Relations*, July 18, 2006, <<http://www.cfr.org/iran/syria-iran-mideast-conflict/p11122>> (30.09.2012).

⁷⁹ Bayram Sinkaya, "Arap Baharı Sürecinde ...", s. 20.

2006 yılında %89 oranında pozitif bir düşünceye sahipken, bu oran Arap Baharı sürecinde %6'ya düşmüştür. Aynı oran Ürdün'de %75'ten %23'e düşerken, Mısır'da %89'dan %37'ye düşmüştür. Bu dönemde İran'ın bir diğer kaybı da HAMAS'ın siyasi bürosunu Şam'dan taşıması ve hem Suriye hem de İran'la arasına mesafe koyması olmuştur. Bazı iddialara göre, bu durum İran'ı çok kızdırmış ve HAMAS yapılan maddi yardımların kesilmesine yol açmıştır.⁸⁰

⁸⁰ Jonathan Spyer, "Israel Should be Worry of Celebrating the 'Shia Crescent' Setback", *the Guardian*, <<http://www.guardian.co.uk/commentisfree/2011/sep/07/israel-complacent-decline-shia-influence>> (17.05.2013).

SONUÇ

Ortadoğu, tarihi ve kültürel önemi, jeopolitik konumu ve sahip olduğu ekonomik kaynaklarla yalnızca İran'ın değil birçok küresel ve bölgesel gücün, etkinlik arayışı yani bölge standartlarında hâkim güç olma uğraşısı içinde olduğu bir coğrafyadır. Nitekim bölge sınırları içerisinde yer alan Mezopotamya, Anadolu ve Mısır'ın insanlık tarihi için ilklerin yaşandığı yerler olması; Ortadoğu'nun tarihi ve kültürel önemini ortaya koyarken, bölgenin Güneydoğu Asya, Avrupa ve Afrika'yı birbirine bağlaması ve üç ayrı kıtanın kesişim noktasında olması; stratejik önemini göstermektedir. Yetiştirilen birçok tarım ürünü ve çıkarılan çeşitli madenlerin yanı sıra Ortadoğu'nun ekonomik önemini meydana çıkaran en önemli iki etmen; bölgenin dünyadaki toplam doğalgaz rezervlerinin yaklaşık %35'ine, petrol rezervlerinin ise yaklaşık %60'ına sahip olmasıdır. Bu nedenle bölgede sözü dinlenen, attığı adımlar dikkate alınan, sorunları çözebilme yeteneğine sahip olan, önemli aktörleri belli çıkarlar etrafında toplayabilen, bölge halkları tarafından sempatiyle bakılan veya saygı duyulan ama en önemlisi lider olarak görülen bir ülke olmak için her aktör, farklı yöntemler denemiştir.

Bu aktörlerden biri olan Amerika Birleşik Devletleri, bölgedeki etkinliğini arttırmak için buradaki müttefiklerine askeri ve ekonomik yardım, kendi aralarında işbirliği ve barış görüşmelerini destekleme gibi yöntemleri kullanırken; düşmanlarına yönelik olarak, uluslararası toplumdan dışlama, siyasi ve ekonomik yaptırım hatta bizzat askeri müdahale gibi seçenekleri kullanmıştır. Bir diğer küresel güç olan Rusya, Sovyetler Birliği döneminde Arap milliyetçisi gruplarla emperyalizm karşıtlığında yakınlık kurmaya çalışmış, İsrail karşıtı ülkelere yoğun silah satışı yapmıştır. 2000'li yıllarda ise; sorunlu meseleleri çözmek için uğraşırken, bölgesel örgütlerle işbirliğini arttırmış ve ikili ilişkileri ekonomik temelde geliştirmeye çalışmıştır. Çin Halk Cumhuriyeti de bölgede ilk olarak post-kolonyal dönemde ulusal kurtuluş mücadelelerine verdiği destekle etkin olmaya çalışırken genel anlamda ticaret ve yatırım odaklı bir ilişki ağı kurmuştur. Son olarak Avrupa Birliği, bölge ülkeleriyle siyasi diyalog ve ekonomik ilişkileri geliştirmek adına çeşitli programlar benimserken, İsrail-Filistin meselesinde tarafsız bir arabulucu rolü oynamak istemiştir.

Mısır, Türkiye ve İsrail gibi bölgesel güçler de farklı yollarla Ortadoğu'da etkin güç olma çabası içerisine girmişlerdir. Örneğin 1950'li yıllarda Cemal Abdül Nasır'la birlikte çıkış yapan Mısır'ın o dönemdeki öncelikli hedefi, Arap birliğini sağlamak ve ardından -

kendi önderliğinde- bir İsrail zaferi kazanmaktır. Türkiye'nin Ortadoğu'daki gerçek ağırlığı 2000'li yıllarda hissedilmeye başlanmıştır; komşularla sıfır sorun politikası, sorunlu taraflar arasında arabuluculuk çabaları ve bölgesel ticaretin önündeki engellerin kaldırılması gibi faaliyetler bu sürecin bir parçası olmuştur. Bölge siyasetinde en büyük hedefi kendi varlığını kabullendirmek olan İsrail, bugüne kadar topraklarını genişleterek ve bu toprakları barış antlaşmaları karşılığında pazarlık konusu yaparak bu hedefini gerçekleştirmeye çalışmaktadır. Son olarak İran, Pehlevi hanedanlığı döneminde, 1970'li yılların artan petrol gelirleriyle kurulan büyük bir ordu ve ABD'nin güçlü desteğiyle bölgenin etkin bir gücü olmaya çalışmıştır.

1979 yılından gerçekleşen devrim sonrası kurulan İran İslam Cumhuriyeti'nin Ortadoğu'daki etkinlik arayışlarında kullandığı en etkili yöntem ise; devrim ihracı politikasıdır. Buradaki asıl hedef, 1970'li yılların ikinci yarısından itibaren güçlenmeye başlayan Sünni İslamcı hareketler ve bölge ülkelerinin genelinde dışlanmış durumda olan Şiiler aracılığıyla Ortadoğu'da bir rejim değişikliği dalgası oluşturmaktır. Ancak İran'ın giderek daha ağır basan Şii kimliği ve bu yönde yapılan İran karşıtı propaganda, İslam Cumhuriyeti'nin yaymaya çalıştığı devrimci mesajın Sünni İslamcılar arasında beklenen ölçüde karşılık bulmasını engellemiştir. Böylece İran'ın, mezhepçi bir politika izlediği şeklinde bir görüntü ortaya çıkmıştır. Aslına bakılırsa, İslam Cumhuriyeti'nin Ortadoğu genelinde Şiilerle kurduğu ilişkiler, İran'ın bölgede etkin bir güç olma çabalarıyla doğrudan bağlantılı olup bu ülkenin mezhepçi tutumundan kaynaklanmamaktadır. Zira İran, devrim çağrılarına olumlu cevap veren Sünni İslamcı hareketlere de aynı yakın ilgiyi göstermiş, mezhep farklılığını kolayca bir kenara bırakabilmiştir. İran'ın bu çabalarında din faktörünü ön plana çıkaran sürecin ilk halkasını, 1925 yılının Aralık ayında ülkenin yeni Şah'ı olan Rıza Pehlevi'nin başlattığı modernleşme programı oluşturmaktadır.

Mali ve idari sistemin yanı sıra sosyal alanlarda köklü reformlara imza atan Rıza Şah, bu reformları uygulamaya koyarken, özellikle ulemanın ülke içindeki pozisyonu ikinci plana itme gayreti içinde olmuş, Batı tipi yaşam tarzını baskıcı yöntemlerle topluma dayatmaya çalışmıştır. Bu uygulamalar başta din adamları olmak üzere toplumun çeşitli kesimlerinden tepki görmüştür. Eylül 1941'de babasının yerine İran Şah'ı olan Muhammed Rıza, ülkedeki otoritesini 1953 yılından itibaren ABD desteğiyle sağlamış ve bu ülkeyle halkta rahatsızlık uyandıracak bir boyutta yakınlık kurmuştur. Şah, ülke içinde kendisine alternatif güç odaklarını yok etmiş ve babasının başlattığı modernleşme programını daha

sert yöntemlerle devam ettirmiştir. Şah Muhammed Rıza'nın benimsediği ekonomi politikalarıyla ülkenin büyüme hızını ve milli gelirini katlamıştır. Ancak, ABD'den alınan silahlara ve kişisel harcamalara milyonlarca dolar harcanırken temel ihtiyaç malzemelerini temin etmede yaşanan sıkıntılar halkı, kurulduğu günden devrime kadar Pehlevi hanedanlığına muhalefet edecek olan din adamlarıyla birlikte hareket etmeye sevk etmiştir. Liberal, sol ve milliyetçi eğilime sahip tüm muhalif grupların Şah tarafından bastırılmış olması, camiler ve medreseler yoluyla bir ölçüde özerk bir örgütlenme modeline sahip olan din adamlarını devrimin lideri konumuna getirmiştir.

Devrime giden süreçte Ayetullah Humeyni'nin şahsında elde edilen liderliği devrim sonrası sürece taşımak isteyen ulema, önce İran İslam Cumhuriyeti'nin kurulmasını sağlamış, ardından -aralarında bölünme yaşansa da- uzun tartışmalar sonucu kendi anayasa taslağını onaylatmayı başarmıştır. İran'ın yeni yönetim yapısında dikkat çeken bir diğer husus, parlamentoya ve halk tarafından seçilmiş cumhurbaşkanına dahi ciddi sınırlamalar getiren ve yine din adamlarının ağırlığı hissedilen karmaşık kurumsal yapılanmasıdır. Böyle bir siyasi düzen ulemayı hem ekonomi ve iç politika da hem de dış politika da yetkin bir konuma getirmiş ve din unsurunu ön plana çıkarmıştır. Bu duruma katkıda bulan diğer faktörler de devrim sonrası İran dış politikasında yaşanan gelişmelerdir. Büyükelçilik baskısıyla dışa vurulan ABD karşıtlığı, birçok uluslararası antlaşmanın iptaline yol açan bağlantısızlık politikaları ve maddi-manevi anlamda ağır bir tahribata yol açan İran-Irak Savaşı gibi gelişmeler, ülkeyi ekonomik anlamda sıkıntılı bir duruma düşürmüştür. Ayrıca tüm bu faktörler, uluslararası toplumda ve bölgede İran'ı yalnızlaştırmış ve yeni liderleri devrim ihracı politikası doğrultusunda din-mezhep temelli yakınlıklar kurmaya dolayısıyla devrim ihracı politikasını benimsemeye zorlamıştır.

İran'da devrim ihracını hazırlayan etmenlerin başında bu ülkenin yeni dış politika anlayışı gelmektedir. Mevcut uluslararası sistemi kusurlu gören İslam Cumhuriyeti, bunun düzeltilmesi için dünyanın her yerinde İran tarzı devrimlerin olması gerektiğine bunun da İran'ın bu ülkelerdeki muhalif grupları desteklemesiyle gerçekleşebileceğine inanmaktadır. İranlı dış politika yapımcılarına bu süreçte yol gösteren en önemli iki kaynak; İslam Cumhuriyeti anayasasının konuyla ilgili (11, 152 ve 156. Maddeler) bölümleri ve Humeyni başta olmak üzere devrim liderlerin sözleri olmuştur. Bunlar devrim ihracının arkasındaki ideal unsurlardır. Bu işin bir de o günkü konjonktürle ilgili reelpolitik boyutu vardır. Bunlardan ilki, devrim sonrası farklı fraksiyonların çatışma halinde olduğu İran'daki iç

etkenlerle ilgilidir. Buna göre İranlı liderler, devrim ihracı yoluyla ülke dışında kazanacakları bir etkinlik alanının İslam devrimini ülkede daha da sağlamlaştıracağına inanmışlardır. İkincisi ise, dış faktörlerle ilgilidir. Zira İslam Cumhuriyeti, bölgede İran modeline yakın veya İran'la iyi ilişkilere sahip rejimlerin kurulmasını, ülkenin hem güvenliğini sağlamak hem de uluslararası arenada hissedilen yalnızlığı aşmak için en etkili yol olarak görmüştür.

İran'ın devrim ihracı çabaları, mezhepçi bir politikanın uzantısı olmamakla birlikte yaptığı devrim çağrılarının en etkili haliyle Şiiler arasında yankı bulduğunu bilen İran, devrim ihracı stratejisini, Şii grupların yaşadığı ülkelerdeki konumuna göre belirlemiştir. Örneğin Şii nüfusun çoğunluk olduğu Irak'ta devrim ihracı politikasının hedefi, Saddam Hüseyin'i devirip İran tarzı bir İslam cumhuriyeti kurmaktır. İran'ın Suudi Arabistan'da azınlık durumunda bulunan Şiileri Suudi yönetime karşı kullanarak ulaşmak istediği sonuç; ABD yanlısı, Saddam'ın finansörü, Şii ve İran düşmanı olarak görülen Suud ailesinin mümkünse yıkılması değilse zayıflatılmasıdır. Şii nüfusun yoğun ve etkili olduğu Lübnan'da Şii gruplara bilhassa Rehber'e bağlılığını bildiren Hizbullah'a verilen desteğin arkasında; bu örgütün İsrail'e karşı verdiği mücadelede gösterdiği başarıların İran hanesine de yazılması ve ülke siyasetinde kazandığı ağırlıkta İran çıkarlarının da savunulması vardır. Son olarak, Şii nüfusun az ve etkisiz olduğu Türkiye'de İran, radikal İslamcı hareketler üzerinden bu ülkedeki faaliyetlerini yürütmüştür. İran'ın buradaki hedefi, kendi modeline alternatif olarak gördüğü ABD müttefiki ve laik Türkiye Cumhuriyeti'ni yıkmak veya meşruiyetini sorgulanır hale getirmektir.

Devrim ihracı, 1980'li yılların sonlarından itibaren İran'ın resmi dış politika uygulamalarından biri olmaktan çıkmıştır. Her ne kadar tamamıyla bir kenara bırakmak mümkün değilse ve devletin bazı kademelerinden destek alan sivil gruplar bu çabalarını devam ettirse de, devrimin ilk yıllarında olduğu gibi bu politikanın arkasında örgütlü bir devlet desteği olmamıştır. Bu durumun birbiriyle paralel gelişen üç ayrı gerekçesi bulunmaktadır. İlki, devrim ihracı politikasının bölgesel anlamda hiçbir rejim değişikliğine yol açmadığı gibi İran'ı Irak'la sekiz yıl boyunca devam edecek olan bir savaşa sürüklemesidir. İkincisi, 1989'da Humeyni'nin vefatıyla İran dış politikasında pragmatizmi önceleyen bir kadronun iş başına gelmesidir. Bu dönemde İran'ın temel politikası, bölge ülkeleriyle işbirliği olanaklarını arttırmak ve rahatsızlık yaratabilecek adımlar atmaktan kaçınmaktır. Sonuncusu ise değişen değişen uluslararası konjonktürdür. Bu dönemde,

Irak'ın Kuveyt'i işgali uluslararası kamuoyunda büyük bir tepkiyle karşılanmış, İran da bu süreçte takındığı pozitif tutumla bölge ülkeleriyle arasında diyalog kanallarının açılmasını sağlamış, sonrasında ise bu iyimser havayı bozmak istememiştir. Diğer yandan İran, SSCB'nin dağılmasıyla birlikte bağımsızlığını kazanan eski Sovyet Cumhuriyetleriyle kurduğu ilişkilerde Rusya'yı kızdırma ihtimali olan dini söylemden uzak durmuştur.

ABD'nin 2003 yılında Irak'a yaptığı askeri müdahale sonrasında İran'ın Ortadoğu'da etkin bir güç olma çabaları yeniden hız kazanmıştır. Zira Saddam'ın devrilmesiyle, ülke nüfusunun çoğunluğunu oluşturan Şiiler, Irak'ta hükümeti kurmuş, İran da bu hükümete her türlü desteği vermeye başlamıştır. Böyle bir dönemde Ürdün Kralı Abdullah, İran'ın Şiilerin iktidarda olduğu Irak'tan başlayarak Nusayri Suriye rejimini içine alan ve oradan Lübnan'a uzanan bir "Şii Hilali" oluşturmaya çalıştığı iddiasını ortaya atmıştır. İran'ın 2005 yılından itibaren Suriye ile ilişkilerini güçlendirmesi ve İran destekli Hizbullah'ın 2006 Lübnan Savaşı'nda İsrail'e karşı başarılı bir direniş göstererek bölgedeki popülaritesini arttırması, İran'ın mezhepçi bir politika izlediği varsayımına dayanan "Şii Hilali" söylemini daha da inandırıcı hale getirmiştir. Ancak, İran'ın 2003 Irak Savaşı sonrası, bölgede yaşayan Şiilere yönelik izlediği politika, bölgedeki etkinlik arayışlarıyla ilgili bir durumdur. Nitekim "Şii Hilali" kapsamında olduğu varsayılan Irak, Suriye ve Lübnan gibi ülkelerin her birinde İran'ın ayrı ayrı çıkarları bulunmaktadır.

İran'ın daha önce sekiz yıl savaştığı Irak'taki Sünni Baas rejimi yerine iktidara gelen Şii grupların, ülkede istikrarı sağlaması için desteklenerek ABD'nin ülkedeki işlevini sonlandırılması, İran'ın güvenliği için son derece önemlidir. Zira o dönemde ülkede bulunan ABD askerleri, iki ülke arasında savaş senaryolarının konuşulduğu bir ortamda İran için önemli bir tehdit oluşmuştur. Yine İslam devriminin ilk günlerinden itibaren İran'ın en yakın müttefiki olan, İsrail ve ABD karşıtı politikalarda İran'la birlikte hareket eden ve İran'ın Hizbullah'la arasında bir koridor işlevi gören Suriye ile ilişkilerin geliştirilmesi, o dönemde Refik Hariri cinayetinden dolayı uluslararası baskıya maruz kalan bir dosta sahip çıkılmasıyla ilgili bir durumdur. İsrail'e karşı verdiği mücadelede İran'ın operasyonel gücü olma işlevi gören ve Lübnan siyasetinde her geçen gün ağırlığı artan Hizbullah'la Mahmud Ahmedinejad'ın 2005'te İran cumhurbaşkanı seçilmesiyle daha da güçlenen ilişkiler, İran'ın nükleer programından dolayı maruz kaldığı uluslararası baskıya karşı, İsrail karşıtlığı temelinde bölgesel bir desteği arkasına alma çabasının bir sonucudur.

İran dış politikasını açıklamada kullanılan bu mezhep eksenli yaklaşım, 2007 yılının sonlarına doğru -bir süreliğine de olsa- geri plana düşmüştür. Zira bu dönemde Hizbullah-İsrail çatışmasının bölgesel anlamda yol açtığı infialin izleri silinmeye başlamış; İran'ın nükleer faaliyetleri, ABD-İran ilişkilerindeki tırmanan gerilim ve İran Cumhurbaşkanı Ahmedinecad'ın İsrail'in meşruiyetini sorgulayan sözleri ön plana çıkmıştır. Yine aynı dönemde, İran'ın HAMAS'la ilişkileri daha önce hiç olmadığı şekilde gelişmiş ve çeşitli boyutlar kazanmıştır. Sünni bir örgütle kurulan bu yakın ilişkiler, İran'ın kendisini Şii eksenli değil İsrail'e karşı direniş eksenli oluşturma teziyle meşrulaştırmasına katkı sağlamıştır. Son olarak, bölge ülkelerinde yaşayan Şiiilerin İran'a yaklaşımı, aralarındaki inanç farklılıkları ve potansiyel sorunlar bu süreçte daha iyi anlaşılmıştır. Böylece zannedildiği kadar kolay oluşmayacağı anlaşılan “Şii Hilali” etrafındaki tartışmalar, büyük ölçüde bir kenara bırakılmış ve güncel meselelere odaklanılmıştır.

İran'ın mezhepçi bir politika izlediğine dair iddialar, Arap Baharı'nda; Bahreyn ve Suriye'deki gelişmelere gösterdiği tepkiyle yeniden gündeme gelmiştir. Ancak İran, bu süreçte de meseleye mezhep çerçevesinden bakmamaktadır. Zira İran'ın Bahreyn'deki gelişmelere ilgisi, Arap Baharı sürecindeki ayaklanmalarla başlamamıştır. İran, çok uzun süredir Bahreyn topraklarını İran'ı bir parçası olarak gördüğünü ifade etmekte ve ABD ile Suudi Arabistan'ın bu ülke yönetimi üzerindeki nüfuzundan rahatsızlık duymaktadır. İran için müttefik olduğu Baas rejimini kaybetmesi ise; Hizbullah'a giden yolun tıkanması, Arap dünyasına açılan kapının kapanması ve ABD-İsrail'e karşı kurulan ittifakın çökmesi anlamına gelecektir. Suriye rejiminin gidişiyle, İran'ın nükleer faaliyetlerinden dolayı üzerinde oluşan baskı artacak ve Suriye için tartışılan askeri senaryoların bir benzeri İran için konuşulmaya başlanacaktır. Dolayısıyla Esad'ın düşüşü, İran'ın bölgedeki etkinliğini kaybetmesiyle sonuçlanacak bir sürecin başlangıcı olacaktır. Bu sebeple İran'ın mevcut müttefikini kaybederek sonrasında neyle karşılaşacağını tam olarak kestiremediği bir yapıya destek vermesi ve sıranın kendisine gelme korkusuyla yaşaması ihtimal dâhilinde değildir.

Özetle bu çalışmada; İran'ın devrim ihracı politikası çerçevesinde bölge ülkelerindeki Şiiilerle kurduğu ilişkide, “Şii Hilali” oluşturmaya çalıştığı söylenen 2003 sonrası dönemde ve mezhebi kaygılarla hareket etmekle itham edildiği Arap Baharı sürecinde, asıl maksadının mezhepçi bir politika izlemek olmadığı ve Ortadoğu'da etkin bir güç olma arayışı içinde olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

KAYNAKÇA

Kitap/Makale/Bildiri/Tez

- Abrahamian, Ervand. *Modern İran Tarihi*, Çev. Dilek Şendil, Türkiye İş Bankası Yayınları, İstanbul 2011.
- Abrahamian, Ervand. *Iran: Between Two Revolutions*, Princeton University Press, New Jersey 1983.
- Adıbelli, Barış (ed.). *Doğu- Batı Yol Ayrımında İran: İdeoloji, Devlet ve Dış Politika*, Bilim + Gönül Yayınları, İstanbul 2012.
- Ahmedi, Hamid. “İran İslam Cumhuriyeti’nde Ulusal Çıkar İkilemi” , (ed. Homa Katouzian & Hüseyin Şahidi), *21. Yüzyılda İran*, (içinde), (çev. Pınar Güven), Sitare Yayınları, Ankara 2011.
- Akbaş, Zafer. “ABD’nin Ortadoğu Politikalarının Sürdürülebilirliği ve Ortadoğu’da Güç Mücadelesi” , *History Studies*, ABD ve Büyük Ortadoğu İlişkileri Özel Sayısı 2011, 1-37.
- Akdemir, Erhan. “11 Eylül Sonrası Amerika’nın Ortadoğu Politikası ve Düşünce Kuruluşları”, (ed. Sedat Laçiner ve Arzu Celalifer Ekinci), *11 Eylül Sonrası Ortadoğu*, (içinde), Ankara 2011.
- Akdevelioğlu, Atay. “İran İslam Cumhuriyeti’nin Orta Asya ve Azerbaycan Politikaları”, *Uluslararası İlişkiler*, Cilt: 1, Sayı: 2, Yaz 2004, 129-160.
- Akdevelioğlu, Atay, Ömer Kürkçüoğlu, “Orta Doğu’yla İlişkiler” , (ed. Baskın Oran), *Türk Dış Politikası, Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar*, Cilt II, (içinde), İletişim Yayınları, İstanbul 2003.
- Algar, Hamid (translated and annotated). *Islam and Revolution: Writings and Declarations of Imam Khomeini*, Mizan Press, Berkeley 1981.
- Allaf, Rime ve diğerleri . “Iraq in Transition: Vortex or Catalyst?” *Chatham House Middle East Programme Briefing Paper*, No. 04/02, September 2004.
- Altunışık, Meliha Benli. “Turkey’s Changing Middle East Policy” , *UNISCI Discussion Papers*, No: 23, May 2010, s. 149-162.
- Altunışık, Meliha Benli. “Ortadoğu ve ABD: Yeni Bir Döneme Girilirken”, *Ortadoğu Etütleri*, Temmuz 2009, Cilt 1, Sayı 1, 69-81.
- Altınoğlu, Garbis. *Seçme Yazılar: Ortadoğu*, Belge Yayınları, İstanbul 2011.
- Arı, Tayyar. *Geçmişten Günümüze Orta Doğu Siyaset, Savaş ve Diplomasi*, MKM(Marmara Kitap Merkezi) Yayınları, Bursa 2008.

- Arı, Tayyar. *Irak, İran, ABD ve Petrol*, Alfa Yayınları, İstanbul 2007.
- Arı, Tayyar. *Basra Körfezi ve Ortadoğu'da Güç Dengesi (1978-1996)*, Alfa Basın Yayın Dağıtım, İstanbul 1998.
- Arık, Erkun. Avrupa Birliği'nin Ortadoğu Politikası ve Ortadoğu Politikasında Türkiye'nin Önemi, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), 2010, Atılım Üniversitesi, Ankara.
- Arıkan, Pınar. "Suriye'nin Nusayri Yüzü ve İran" , *Ortadoğu Analiz*, Cilt:4, Sayı: 43, Temmuz 2012, 18-29.
- Arjomand, Said Amir. *The Turban for the Crown: The Islamic Revolution in Iran*, Oxford University Press, New York 1988.
- Ayhan, Veysel, Özlem Tür. *Lübnan: Savaş, Barış, Direniş ve Türkiye ile İlişkiler*, Dora Yayınları, Bursa 2009.
- Ayoob, Mohammed. "The Arab Spring: Its Geostrategic Significance," *Middle East Policy*, Vol: XIX, No:3, Fall 2012, 84-97.
- Balcı, Ali. "İsrail Sorunu: Ortadoğu'nun Gordion Düğümü" , (ed. Kemal İnât, Burhanettin Duran ve Muhittin Ataman), *Dünya Çatışma Bölgeleri ve Konuları Cilt 1*, (içinde) Nobel Yayın Dağıtım, Ankara 2010.
- Baylak, Ayşen. *Çağa İz Bırakan Müslüman Önderler: İmam Humeyni*, İlke Yayıncılık, İstanbul 2009.
- Bar, Samuel. "America's Fading Middle East Influence", *Policy Review*, April&May 2011, 41-57.
- Barzegar, Kayhan. "Iran Foreign Policy Towards Iraq and Syria", *Turkish Policy Quarterly*, Vol: 2, No: 6, Summer 2007, 75-84.
- Benard, Cheryl and Zalmay Khalilzad. *"The Government of God" – Iran's Islamic Republic*, Columbia University Press, New York 1984.
- Boran, Yıldırım. *Lübnan'daki İran: Hizbullah*, Siyah Beyaz Basım Yayın Dağıtım, İstanbul 2007.
- Bryson, Shaaren Blair. "A Very British Coup: How Reza Shah Won and Lost His Throne", *World Policy Journal*, Summer 2007, 90-103.
- Cebeci, Erol A. , Kadir Üstün, Kılıç Kanat. "Başkanlık Seçimleri Sonrasında ABD'nin Ortadoğu Politikası", *SETA ANALİZ*, Ekim 2012, Sayı: 54.
- Ceviz, Nurettin "Libya Tarihine Kısa Bir Bakış", *Ortadoğu Analiz*, Cilt: 3, Sayı: 27, Mart 2011, 80-90.
- Ceylan, Ali Kemal. *Çılgılık Çılgılığa İran*, YeniYüzyıl Yayınları, İstanbul 2009.

- Chehabi, H.E (ed.). *Distant Relations: Iran and Lebanon in the last 500 years*, I.B. Tauris Publishers, London 2006.
- Chubin, Shahram. *Iran's National Security Policy: Intentions, Capabilities & Impact*, A Carnegie Endowment Book, Washington 1994.
- Çetinsaya, Gökhan, Talha Köse, *SETA İran Dosyası*, SETA Vakfı, Ankara 2006.
- Dabashi, Hamid. *İran: Ketlenmiş Halk*, (çev. Emine Ayhan), Metis Yayınları, İstanbul, 2007.
- Dağı, İhsan D. *Ortadoğu'da İslam ve Siyaset*, Boyut Kitapları, İstanbul 2002.
- Dareini, Ali Akbar (Translated and Annotated). *The Rise and Fall of the Pahlavi Dynasty: Memoirs of Former General Hussein Fardust*, Motilal Banarsidass Publishers Private Ltd., Delhi 1999.
- Davutoğlu, Ahmet. *Stratejik Derinlik: Türkiye'nin Uluslararası Konumu*, Küre Yayınları, İstanbul 2004.
- Dilek, Kaan. "İran'ın Orta Asya Politikası", *Hoca Ahmet Yesevi Üniversitesi, İnceleme Araştırma dizisi*, Yayın No: 07, 2011.
- Djalili, Mohammad- Reza, Thierry Kellner. *İran'ın Son İki Yüzyıllık Tarihi*, (çev. Reşat Uzman), Bilge Kültür Sanat Yayın Dağıtım, İstanbul 2011.
- Djalili, Mohammed-Reza, Thierry Kellner. "*Arap Baharı*" Karşısında İran ve Türkiye: *Ortadoğu'da Yeni Bir Stratejik Rekabete Doğru Gidiş mi?* (Çev. Hande Güreli), Bilge Kültür Sanat Yayın Dağıtım, İstanbul 2013.
- Doster, Barış. "Bir Bölgesel Güç Olarak İran'ın Ortadoğu Politikası" , *Ortadoğu Analiz*, Cilt: 4, Sayı:44, Ağustos 2012, 44-51.
- Douglas, John Keefer, Matthew B. Nelson, and Kevin L. Schwartz. "Rising in the Gulf: How China's Energy Demands Are Transforming the Middle East", *The Fletcher School Journal*, Spring 2007, 15-29.
- Ehteshami, Anoushiravan. "Iran's Regional Policies since the End of the Cold War", (ed. Ali Gheissari), *Contemporary Iran: Economy, Society, Politics*, (içinde), Oxford University Press, New York 2009.
- Ehteshami, Anoushiravan, Mahjoob Zweiri (ed.). *Iran's Foreign Policy: From Khatami to Ahmadinejad*, (içinde), Ithaka Press, Lebanon 2008.
- Ehteshami, Anoushiravan. "The Foreign Policy of Iran", (ed. Raymond Hinnebusch, Anoushiravan Ehteshami), *The Foreign Policies of Middle East States*, (içinde), Lynne Rienner Publishers, Boulder and London 2002.

- Ehteshami, Anoushiravan, Raymond A. Hinnebusch. *Syria and Iran: Middle Powers in a Penetrated Regional System*, Routledge Publishing, London 1997.
- El Husseini, Rola. "Hezbollah and the Axis of Refusal: HAMAS, Iran and Syria", *Third World Quarterly*, Vol: 31, No:5, 2010, 803-815.
- El Marashi, İbrahim "Şii Hilali Mitini İnşa Etmek: İran Devrimi'nden 2003 Irak Savaşı'na," *Avrasya Dosyası*, Cilt: 13, Sayı: 3, 2007, 7-36.
- Erdin, Murat. *Hizbullah ve HAMAS*, Kastaş Yayınevi, İstanbul 1999.
- Erdoğan, Hikmet. *Büyük Pers Düşüncesinden Zülfikar'ın Yumruğuna İran*, IQ Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul 2008.
- Ertosun, Erkan. *Turkish-Iranian Relations after 1990*, (Unpublished Master Thesis), 2002, Bilkent University, Ankara.
- Fekri, Amir A. *Tarihsel Gelişim Sürecinde İran İslam Devrimi*, Mızrak Yayınları, İstanbul 2011.
- Flanagan, Barbara Ann Rieffer. "Islamic Reelpolitik: Two- Level Iranian Foreign Policy", *International Journal of World Peace*, Vol: XXVI, No: 4, December 2009, 7-36.
- Friedman, Bandon. "Battle for Bahrain: What One Uprising Meant for the Gulf States and Iran", *World Affairs*, March/April 2012, 74-84.
- Friedman, Samuel S. *A History of the Middle East*, McFarland&Company, Inc. Publishers, Jefferson, North Carolina 2006.
- Fuller, Graham E. "The Hizbullah-Iran Connection: Model for Sunni Resistance" , *The Washington Quarterly*, Winter 2006-2007, 139-150.
- Fürtig, Henner. *Iran's Rivalry with Saudi Arabia between the Gulf Wars*, Ithaca Press, Reading 2002.
- Fürtig, Henner. "Conflict and Cooperation in the Persian Gulf: The Interregional Order and US Policy", *Middle East Journal*, Vol: 61, No: 4, Fall 2007, 627-640.
- Garthwaite, Gene R. *İran Tarihi: Pers İmparatorluğu'ndan Günümüze...* , (çev. Fethi Aytuna), İnkılap Kitabevi, İstanbul 2011.
- Goodarzi, Jubin M. *Syria and Iran: Diplomatic Alliance and Power Politics in the Middle East*, Taurus Academic Studies, London 2007.
- Gökdemir, Levent. "II. Gulf War, USA, Great Middle East Project and Turkey", *Journal of Academic Research in Economics*, Vol: 1, No: 3, December 2009, 271-287.
- Güler, Ahmet. *Devrim Sonrası İran Dış Politikası: 1979-1997*, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), 2010, Hacettepe Üniversitesi, Ankara.

- Gündoğan, Ünal. “Geçmişten Bugüne İran İslam Devrimi: Genel Değerlendirme,” *Ortadoğu Analiz*, Cilt:3, Sayı 29, Mayıs 2011, 93-99.
- Gündoğan, Ünal. *İran ve Ortadoğu*, Adres Yayınları, Ankara 2010.
- Halliday, Fred. *The Middle East in International Relations: Power, Politics and Ideology*, Cambridge University Press, New York 2006.
- Hatemi, Hüseyin (Çev.), *İran İslam Cumhuriyeti Anayasası*, Çağrı Yayınları, İstanbul 1980.
- Helfont, Samuel. “The Muslim Brotherhood and the Emerging ‘Shia Crescent’ ”, *Foreign Policy Research Institute*, Spring 2009, 284-299.
- Hunter, Shireen T. *Iran and the World: Continuity in a Revolutionary Decade*, Indiana University Press, Bloomington & Indianapolis 1990.
- Hüseyin, Asaf. *İran’da Devrim ve Karşı Devrim*, (çev. Taha Cevdet), Pınar Yayınları, İstanbul 2009.
- İmanov, Vugar. “ Rusya’nın Ortadoğu Politikası: Putin Dönemi”, *Ortadoğu Yıllığı 2007*, Editörler: Kemal İnat, Muhittin Atman, Murat Yeşiltaş, Küre Yayınları, İstanbul 2009.
- İzzeti, İzzetullah. *İran ve Bölge Jeopolitiği*, (çev. Hakkı Uygur), Küre Yayınları, İstanbul 2006.
- Kamalı, Masoud. *Revolutionary Iran: Civil Society and State in the Modernization Process*, Ashgate Publishing Ltd. , Aldershot 1998.
- Kamrawa, Mehran. *The Modern Middle East: A Political History since the First World War*, University of California Press, California 2011.
- Karmon, Ely. “Iran-Syria-Hizballah-Hamas: A Coalition Against Nature, Why Does it Work?”, *The Proteus Monograph Series*, Vol: 1, Issue: 5, May 2008.
- Keddie, Nikki R. *Modern Iran: Roots and Results of Revolution*, Yale University Press, New Haven 2006.
- Keneş, Bülent. *Hasan Sabbah’tan Bugüne İran ve Terör*, Timaş Yayınları, İstanbul 2012.
- Keneş, Bülent. *İran: Tehdit mi, Fırsat mı?* Timaş Yayınları, İstanbul 2012.
- King, John. *Oil in the Middle East*, Raintree Publishers, Oxford 2006.
- Küçükkeleş, Müjge. “AB’nin Ortadoğu Politikası ve Arap Baharına Bakışı” *SETA Analiz*, Ocak 2013.

- Katzman, Kenneth. "Iran-Iraq Relations" , *Congressional Research Service Report for Congress*, August 13, 2010.
- Keskin, Arif. "İran-Suudi Arabistan İlişkileri ve Şii Jeopolitiği", *Stratejik Analiz*, Mayıs 2007, 70-78.
- Kreutz, Andrej. *Russia in the Middle East: Friend or Foe?* Praeger Security International, Westport 2007.
- Kurzman, Charles. "The Qum Protests and the Coming of the Iranian Revolution, 1975 and 1978" , *Social Science History* 27: 3, Fall 2003, 287-325.
- Lust, Ellen (ed.). *The Middle East*, (*The Middle East*, (içinde) CQ Press, Washington 2011.
- Maloney, Suzanne. *Iran's Long Reach: Iran as a Pivotal State in the Muslim World*, United States Institute of Peace Press, Washington, DC 2008.
- Mazeheri, Nimah. "State Repression in the Iranian Bazaar, 1975-1977: The Anti Profiteering Campaign and an Impending Revolution", *Iranian Studies*, Vol: 39, No:3, September 2006, 401-414.
- Menashri, David. "Iran's Regional Policy: Between Radicalism and Pragmatism," *Journal of International Affairs*, Spring/Summer 2007, Vol: 60 Issue: 2, 153-167.
- Milani, Mohsen M. "Iran's Gulf Policy: From Idealism and Confrontation to Pragmatism and Moderation", (ed. Jamal S. Al- Suwadi), *Iran and the Gulf: A Search for Stability*, (içinde), I.B. Tauris Publishers, New York and London 1996.
- Milani, Mohsen M. *The Making of Iran's Islamic Revolution: From Monarchy to Islamic Republic*, Westview Press, Colorado 1994.
- Mohammed, Idrees. "Turkey and Iran Rivalry on Syria", *Alternatives: Turkish Journal of International Relations*, Vol: 10, No:2-3, Summer-Fall 2011, 87-99.
- Muran, Aygöl, Ahmet Gürkan Atay. "Humeyni ve Ahmedinejad Dönemi İran Dış Politikasının Karşılaştırmalı Analizi", *Beykent Üniversitesi Stratejik Araştırmalar Dergisi*, Cilt: 1, Sayı:4, 2009, 155-168.
- Nasr, Vali. "Şii Yükselişi," *Avrasya Dosyası*, Cilt: 13, Sayı 3, 2007, 101-108.
- Nasr, Vali. "Regional Implications of Shi'a Revival in Iraq", *The Washington Quarterly*, Summer 2004, 7-24.
- Nia, Mohammed Mahdi. "Understanding Iran's Foreign Policy: An Application of Holistic Constructivism", *Alternatives: Turkish Journal of International Relations*, Vol. 9, No. 1, Spring 2010, 279-294.
- Norton, Augustus Richard. *Hezbollah: A Short History*, Princeton University Press, Princeton and Oxford 2009.

- Oğuzlu, Tarık. “Arap Baharı ve Değişen Bölgesel Dinamikler,” *Ortadoğu Analiz*, Cilt: 3, Sayı: 30, Haziran 2011, 33-40.
- Olson, Robert. *Türkiye-İran ilişkileri, 1979-2004: Devrim, İdeoloji, Savaş, Darbeler ve Jeopolitik*, (çev. Kezban Acar), Babil Yayıncılık, Ankara 2005.
- Osiewicz, Przemyslaw. “Iran: Regional Policy after 2005”, *The Polish Quarterly of International Affairs*, No: 3, 2008, 64-78.
- Ovet, Talha. “AB’nin Irak Savaşı’ndaki Politikası” , *Ankara Avrupa Çalışmaları Dergisi*, Cilt: 4, No: 2, Bahar 2005, 65-83.
- Özkoç, Özge. “Savaş ve Barış: Doksanlı Yıllarda Filistin-İsrail Sorunu” , *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, 64(3), 2009, 167-195.
- Özalp, Osman Nuri. “Where is the Middle East? The Definition and Classification Problem of the Middle East as A Regional Subsystem in International Relations”, *Turkish Journal of Politics*, Vol: 2, No: 2, Winter 2011, 5-21.
- Özcan, Mesut. *Harmonizing Foreign Policy: Turkey, the EU and the Middle East*, Ashgate Publishing Limited, Hampshire 2008.
- Özgüdenli, Osman G. *Ortaçağ Türk- İran Tarihi Araştırmaları*, Kaknüs Yayınları, İstanbul 2006.
- Öztürk, Tuğçe Ersoy. “Yeni Dönem Türkiye-ABD İlişkileri: Fırsatlar ve Riskler”, *TASAM*, Stratejik Rapor No: 48, 2011.
- Pappe, Ilan. *The Modern Middle East*, Routledge: Taylor&Francis Group, New York 2010.
- Petty, Keith A. “Veiled Impunity: Iran’s Use of Non-State Armed Groups”, *Denver International Law and Policy*, Vol: 32, No:2 , 2008, 191-219.
- Qassam, Naem. *Hizbullah: Bir Hareketin Anlatılmamış Öyküsü*, Karma Kitaplar, İstanbul 2007.
- Ramazani, R.K. “Ideology and Pragmatism in Iran’s Foreign Policy”, *The Middle East Journal*, Autumn 2004, 549-559.
- Ramazani, R.K. *Revolutionary Iran: Challenge and Response in the Middle East*, The Johns Hopkin University Press, Baltimore and London 1988.
- Ramazani, R.K. “Khumayni’s Islam in Iran’s Foreign Policy” , (ed. Adeed Dawisha), *Islam in Foreign Policy*, Cambridge University Press, (içinde), Cambridge 1982.
- Ramazani, R.K. “Iran’s Revolution: Patterns, Problems and Prospects” , *International Affairs*, Vol: 56, No: 3, Summer 1980, 443-457.

- Rakel, Eva Patricia. "Iranian Foreign Policy: Since the Iranian Islamic Revolution:1979-2006", *Perspectives on Global Development and Technology*, PGDT 6, 2007, 159-187.
- Razavi, Sam. "Reassessing Iran and the 'Shi'a Crescent' " , *International Studies Association (ISA) 51st Annual Convention*, (presented), February 18, 2010.
- Riad, Mohammed. " A View from Cairo", *The Middle East in the World Politics*, Editör: Mohammed Ayooob, Croom Helm Publishers, London 1981.
- Rose, Gregory. " *Velayet-e Faqih* and the Recovery of Islamic Identity in the Thought of Ayatollah Khomeini" , (ed. Nikki R. Keddie), *Religion and Politics in Iran: Shi'ism from Quietism to Revolution*, (içinde), Yale University Press, New Haven and London 1983.
- Roshandel, Jalil. "Evolution of the Decision-Making Process in Iranian Foreign Policy, 1979-1999" , (ed. Eric Hooglund), *Twenty Years of Islamic Revolution: Political and Social Transition in Iran since 1979*, Syracuse University Press, (içinde), Syracuse University Press, New York 2002.
- Roy, Oliver. *Siyasal İslamın İflası*, (Çev. Cüneyt Akalın), Metis Yayınları, İstanbul 1994.
- Sadri, Houman A., "An Islamic Perspective on Non-Alignment: Iranian Foreign Policy in Theory and Practice", *Journal of Third World Studies*, Vol. 16, No. 2, Fall 1999, 29-46.
- Salem, Paul. "The Middle East: Evolution of a Broken Regional Order" , *Carnegie Middle East Center*, Number: 9, June 2008.
- Saray, Mehmet. *Türk-İran İlişkileri*, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu: Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara 1999.
- Shanahan, Rodger. "Bad Moon Not Rising: The Myth of the Gulf Shi'a Crescent" , *Lowy Institute for International Policy*, September 2008.
- Sick, Gary. "Iran's Foreign Policy: A Revolution in Transition" , (ed. Nikki R. Keddie and Rudi Matthee), *Iran and the Surrounding World: Interactions in Culture and Cultural Politics*, (içinde), University of Washington Press, Seattle and London 2002.
- Sinkaya, Bayram. " Şii Ekseni Tartışmaları ve İran," *Avrasya Dosyası*, Cilt: 13, Sayı 3, 2007, 37-63.
- Sundys, Darren A. Iran and Saudi Arabia: Potential for Conflict and Uneasy Peace, (Unpublished Master Thesis), U.S. Army Command and General Staff College, 2009, Fort Leavenworth, Kansas.

- Şahin, Mehmet. “Türkiye’nin Ortadoğu Politikası: Süreklilik ve Değişim” , *Akademik Orta Doğu*, Cilt:4, Sayı: 2, 2010, 9-21.
- Şahin, Mehmet. “Coğrafi Parçalılıktan Siyasi Bölünmeye” , *Bölgesel Sorunlar ve Türkiye: Sorunlar-Tehditler Fırsatlar Sempozyumu Bildiriler Kitabı*, Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi, 13-17 Kasım 2007, 83-87, Kahramanmaraş 2007.
- Şen, Gülriz. “İran ve “Arap Baharı”: Bağlam, Söylem ve Siyaset,” *Ortadoğu Etütleri*, Cilt: 3, No 2, Ocak 2012, 95-118.
- Şenel, Muzaffer. “Avrupa Birliği’nin Ortadoğu Barış Sürecine Etkileri” , (der. M. İbrahim Turhan), *Filistin: Çıkmazdan Çözüme*, (içinde) Küre Yayınları, İstanbul 2003.
- Şir, Aslan Yavuz “Rusya’nın Ortadoğu Politikası Çerçevesinde Gazze Krizine Yaklaşımı”, *Ortadoğu Analiz*, Cilt 1, Sayı 2, Şubat 2009, 29-38.
- Taşpınar, Ömer. “Obama, Yeni Ortadoğu ve Türkiye” , *Görüş Dergisi*, Ağustos 2011, Sayı: 69, 10-15.
- Tafloğlu, M. Serkan. *Humeyni, İran İslam Devrimi, Şah Nasıl Mat Oldu?* , Kripto Kitaplar, Ankara 2010.
- Takeyh, Ray. “The Iran-Iraq War: A Reassessment”, *The Middle East Journal*, Vol: 64, No: 3, Summer 2010, 365-383.
- Takeyh, Ray. *Gizli Devrimler Ülkesi: İran*, (Çev. Cem Küçük), Karakutu Yayınları, İstanbul 2009.
- Takeyh, Ray “Iran’s Place in the Greater Middle East: Historical Overwiev” , (ed. V. Perthes, R. Takeyh and H. Tanaka), *Engagin Iran and Building Peace in the Persian Gulf Region: A Report to the Trilateral Commission*, (içinde), Trilateral Comission, Washington, Paris, Tokyo 2008.
- Trenin, Dmitri. “Russia’s Policy in the Middle East: Prospects for Consensus and Conflict with the United States”, A Century Foundation Report, *The Century Foundation*, New York 2010.
- Tuncel, Mehmet (der.). *Hedef Neden İran-Ortadoğu’da Güç Savaşları- Etkileşim* Yayınları, İstanbul 2008.
- Turan, Davut. “Gazze Operasyonu Işığında İran’ın İsrail-Filistin Sorununa Yaklaşımı”, *Ortadoğu Analiz*, Cilt:1, Sayı:2, Şubat 2009, 47-52.
- Turhan, Fatma Sel. (ed.), *Küresel Güçler*, Küre Yayınları, İstanbul 2005.
- Türkmen, İlter. “Türkiye Cumhuriyeti’nin Ortadoğu Politikası”, *Bilgesam Yayınları*, No: 4, 2010.

- Uzun, Necmi. Türkiye’de İslamcı Hareket Gelişimi, İlişkileri, Ayrılıkları ve Dönüşümü, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), 2011, Atılım Üniversitesi, Ankara.
- Uz-Zaman, Waheed. *Iranian Revolution: A Profile*, Institute of Policy Studies, Islamabad 1985.
- Yaalon, Moshe. “The Second Lebanon War: From Territory to Ideology” , *Iran, Hizbullah, HAMAS and the Global Jihad: A New Conflict Paradigm for the West*, (içinde), Jerusalem Center for Public Affairs, Jerusalem 2007.
- Yılmaz, Türel ve Mehmet Şahin (ed.). *Ortadoğu Siyasetinde İran*, Barış Kitap, Ankara 2011.
- Yılmaz, Türel. “Ortadoğu ile İlişkiler”, (ed. Haydar Çakmak), *Türk Dış Politikası: 1919-2008*, (içinde), Barış Platin Kitap, Ankara 2008.
- Yılmaz, Türel, Mehmet Şahin ve Mesut Taştekin (ed.). *Ortadoğu Siyasetinde İsrail*, (içinde), Platin Yayınları, Ankara 2005.

İnternet Kaynakları

- Asker, Cemile. “Tarihsel Süreç İçerisinde İran ve Nükleer Gücü”, *Ortadoğu Stratejik Araştırmalar Merkezi*, <<http://www.orsam.org.tr/tr/yazigoster.aspx?ID=751>> (28.05.2013).
- Belfer, Mitchell A. “Iran’s Bahraini Ambitions” *The Wall Street Journal*, October 6, 2011, <<http://online.wsj.com/article/SB10001424052970204612504576608852457881450.html>> (30.09.2012).
- Bernard, Anne. “In Syrian Victory, Hezbollah Risks Broader Fight” *The New York Times*, <http://www.nytimes.com/2013/06/06/world/middleeast/syria.html?smid=tw_share&_r=0> (06.06.2013)
- Droz-Vincent, Philippe. “A Post-Revolutionary Egyptian Foreign Policy?... Not Yet” *Op-Med*, <http://www.iai.it/pdf/mediterraneo/GMF-IAI/Op-Med_03.pdf> (10.03.2013).
- Fayazmanesh, Sasan. “The Politics of the US Economic Sanctions against Iran” , *Review of Radical Political Economics* 2003, <<http://rrp.sagepub.com/content/35/3/221.abstract>> (31.10.2012).
- Freedman, Robert O. “Russian Policy Toward the Middle East Under Yeltsin and Putin”, *Jerusalem Center for Public Affairs*, Jerusalem Letter/Viewpoints No. 461, September 2001, <<http://jcpa.org/jl/vp461.htm>> (02.03.2013).
- Heydarian, Richard Jevad. “Iran-Saudi Relations: Rising Tensions and Growing Rivalry” , *Foreign Policy in Focus (FPiF)*, <http://www.fpiif.org/articles/iransaudi_relations_rising_tensions_and_growing_rivalry> (29.04.2013).

- İnal, Emel. “Arap Kışa Döndüğü Suudi Arabistan, Yemen ve Bahreyn”, *TÜRKSAM*, <<http://www.turksam.org/gencbakis/a2784.html>> (07.06.2013).
- Kanat, Kılıç Buğra. “Süpergüç Adayı Çin’in Arap Baharı Korkusu”, *SETA Vakfı*, <<http://arsiv.setav.org/public/HaberDetay.aspx?Dil=tr&hid=115650&q=superguc> adayi-cin-in-arap-bahari_korkusu> (04.03.2013).
- Keneş, Bülent. “Suriye’de yaşanan katliamlarda İran’ın rolü,” *Zaman Gazetesi*, 6 Ağustos 2011, <http://www.zaman.com.tr/yorum_yorum-bulent-kenes-suriyede-yasanan-katliamlarda-iraninrolu_1166065.html> (3.10.2012).
- Keskin, Arif. “İran ve Ahmedinecad Radikalizmi”, <<http://www.radikal.com.tr/haber.php?haberno=186151>> (27.05.2013).
- Malik, Iffat S. “Role of Islam in Post-Revolution Iranian Foreign Policy” *The Institute of Strategic Studies, Islamabad*, <http://www.issi.org.pk/oldsite/ss_Detail.php?dataId=48> (25.08.2012).
- Noorbaksh, Mehdi. “Shiism and Ethnic Politics in Iran”, *Middle East Policy Council*, <<http://mepc.org/journal/middle-east-policy-archives/shiism-and-ethnic-politics-iraq>> (29.04. 2013).
- Örmeci, Ozan. “Mısır: Siyasal Tarihi ve Bugünü”, <<http://tr.caspianweekly.org/anakategoriler/ortadogu/3357-misir-siyasal-tarihi-ve-bugunu.html>> (09.03.2013).
- Pan, Esther. “Syria, Iran, and the Mideast Conflict,” *Council on Foreign Relations*, July 18, 2006, <<http://www.cfr.org/iran/syria-iran-mideast-conflict/p11122>> (30.09.2012).
- Parasiliti, Andrew T. “The Causes and Timing of Iraq’s Wars: A Power Cycle Assessment” , *International Political Science Review* 2003, <<http://isq.sagepub.com/cgi/content/abstract/24/11/151>> (28.10.2012).
- Ramana, Siddharth . “The Hamas-Iranian Relationship and its Trans-national Impact”, *World Analysis*, Ağustos 2008, <<http://worldanalysis.net/>> (03.05.2013).
- Roy, Oliver. “İran’ın Orta Asya Politikası”, *2023 Dergisi*, <<http://www.2023.gen.tr/haziran2002/dosyalar1.html>> (06.05.2013).
- Sadjadpour, Karim. “Iran Supports Hamas, but Hamas Is No Iranian ‘Puppet’” , an Interview by Bernard Bernard Gwertzman, *Council on Foreign Relations*, <<http://www.cfr.org/israel/iran-supports-hamas-but-hamas-no-iranian-puppet/p18159>> (28.05.2013).
- Sala, Bedir. “İran Dış Politikasını Anlamak” , *Stratejik Düşünce Enstitüsü*, <<http://www.sde.org.tr/tr/haberler/1767/iranin-dis-politikasini-anlamak.aspx>> (27.05.2013).

- Sims, Jessica. "Iran and Saudi Arabia: A Powerful Rivalry with Regional Consequences", *BİLGESAM*,
<http://www.bilgesam.org/en/index.php?option=com_content&view=article_id=25:iran-and-saudi-arabia_a_powerful-rivalry-with-regional-consequences&catid=77:ortadogu-analizler&Itemid=147> (29.04.2013).
- Sinkaya, Bayram. "Arap Baharı Sürecinde İran'ın Suriye Politikası", *SETA Analiz*, Nisan 2012, s. 4. <http://file.setav.org/Files/Pdf/20121121171707_seta_arap_bahari_surecinde_iran%E2%80%99in_suriye_politikasi.pdf> (03.03.2013).
- Smith, Abigail Fielding. "The Shi'a Crescent: Myth or Reality?", *Open Democracy*, <http://www.opendemocracy.net/conflict/middle_east_politics/shia_crescent_3774.jsp> (17.05.2013).
- Spyer, Jonathan. "Israel Should be Wary of Celebrating the 'Shia Crescent' Setback", *the Guardian*, <<http://www.guardian.co.uk/commentisfree/2011/sep/07/israel-complacent-decline-shia-influence>> (17.05.2013).
- Tristram, Pierre. "The U.S. and the Middle East Since 1945: A Guide to Mideast Policy from Harry Truman To George W. Bush", *About.com*, <<http://middleeast.about.com/od/usmideastpolicy/a/me070909b.htm>> (07.03.2013).
- Uygur, Hakkı. "İran ve Arap Baharı," *SETA ANALİZ*, Mart 2012, <<http://arsiv.setav.org/ups/dosya/112597.pdf>> (02.06.2013).
- Yazdani, Enayatollah and Rizwan Hussain, "United States' Policy towards Iran after the Islamic Revolution: An Iranian Perspective", *International Studies*, 2006, <<http://isq.sagepub.com/cgi/content/abstract/43/3/267>> (29.10.2012).
- <<http://www.ehlibeyt-alevi-seyyitleri.com/20.html>> (17.05.2013).
- <<http://www.islamidavet.com/2010/08/11/nasrullahin-sundugu-kanitlar-dikkate-alinmalidir/>> (30.05.2013).
- <<http://www.dunya.com/ahmedinejad-israil-ortadan-kaldirilacak-166505h.htm>> (28.05.2013).
- <<http://www.habervitrini.com/haber/ahmedinejad-amerikaya-fena-patladi-586874/>> (28.05.2013).
- <http://www.ydh.com.tr/HD3779_ahmedinejad--abd-rejimi-dogru-sozu-dinleme-kapasitesine-sahip-degil.html> (28.05.2013)